

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Přírodovědecká fakulta

Katedra rozvojových studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Perspektivy ekofaremu v rozvinuté a rozvojové zemi a jejich postavení v rámci globálního potravinového systému

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Tomáš Daněk, Ph.D.

Olomouc 2017

Bc. et Bc. Eva STEJSKALOVÁ

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně pod vedením
Mgr. Tomáše Daňka, Ph.D.

Všechny použité materiály a zdroje jsou citovány s ohledem na vědeckou etiku,
autorská práva a zákony na ochranu duševního vlastnictví.

V Olomouci dne 5. dubna 2017

Děkuji vedoucímu práce Mgr. Tomáši Daňkovi, Ph.D. za vstřícný a pozitivní přístup, cenné rady a podněty, které jsem při vypracování práce ocenila a využila.

Dále bych ráda poděkovala majitelům farem v Itálii a v Srbsku, kteří byli ochotni se se mnou podělit o své zkušenosti z ekologického hospodaření a přispět tak ke zhotovení mé diplomové práce.

Abstrakt

Tato práce se zabývá rolí ekofarem v rozvinuté a rozvojové zemi z pohledu globálního potravinového systému. Diplomová práce je rozčleněna do čtyř částí. První z nich je věnována charakteristice globálního potravinového systému, kde je popsáno, jak systém funguje a jaké má perspektivy. Součástí práce je také porovnání ekofarem v rozvinuté a rozvojové zemi, kde se zároveň zamýšlím nad postavením ekologických farem v potravinovém systému. V závěru práce jsou shrnuty základní body a zodpovězeny výzkumné otázky.

Klíčová slova: potravinový režim, globální potravinový systém, ekologické zemědělství, porovnání ekologických farem

Abstract

The Master thesis deals with the role of organic farms in developing and developed country in terms of the global food system. The thesis is dividend into four parts. The first one is focused on the characteristics of the global food system, which describes how the system works and what are its prospects. One part of this thesis consists in comparison of ecological farms in developed and developing country, where I also reflect on the status of organic farms in the food system. The conclusion summarizes the key points of this thesis and answers research questions.

Key words: food regime, global food system, ecological farming, comparison of ecological farms

Obsah

Obsah	7
Seznam zkratk	9
Seznam tabulek a obrázků	10
Seznam příloh	11
Úvod	13
Cíl práce.....	13
Použité metody	14
1 Charakteristika globálního potravinového systému	15
1.1 Definice.....	15
1.2 Historický vývoj	16
1.3 Obchod před prvním potravinovým režimem.....	18
1.4 První potravinový režim	19
1.4.1 Tok potravin – obchodování v rámci koloniálních vztahů	20
1.4.2 Vztah zemědělství a průmyslu	22
1.5 Přejídné období	23
1.6 Druhý potravinový režim.....	24
1.6.1 Dekolonizace a integrace nově vzniklých států do mezinárodního systému	25
1.6.2 Proces „industrializace“ zemědělství	26
1.7 Třetí potravinový režim	29
1.7.1 TNCs	31
1.7.2 Liberalizace zemědělství.....	32
1.7.3 Současná sociální hnutí a návratné tendence ke kvalitě a lokální produkci	34
1.8 Shrnutí.....	40

2	Vysvětlení ekologického zemědělství.....	42
2.1	Definice, charakteristika	42
2.2	Vznik a vývoj.....	43
2.3	Základní principy	45
2.3.1	Principy dle IFOAMu	45
2.3.2	Principy dle GreenPeace	46
2.3.3	Princip dle Bioinstitutu	47
2.4	Konvenční zemědělství.....	47
2.5	Environmentální benefity ekologického zemědělství.....	49
2.6	Certifikace v ekologickém zemědělství.....	51
2.7	Charakteristika a vývoj ekologického zemědělství v zemích výzkumu	53
2.7.1	Itálie	53
2.7.2	Srbsko.....	57
3	Popis výzkumu	60
3.1	Výběr států	60
3.2	Domluva a průběh výzkumu.....	61
3.3	Charakteristika jednotlivých farem.....	62
3.3.1	Itálie	62
3.3.2	Srbsko.....	63
4	Porovnání ekologických farem v Itálii a v Srbsku	66
4.1	Itálie	66
4.2	Srbsko	68
4.3	Výsledky výzkumu	73
	Závěr	78
	Bibliografie	82
	Příloha č. 1 - Fotodokumentace	95
	Příloha č. 2 - Otázky z rozhovorů s farmáři.....	98

Seznam zkratek

AIAB	Associazione Italiana per l'Agricoltura Biologica
CIA	Central Intelligence Agency
ČR	Česká republika
ČRA	Česká rozvojová agentura
FAO	Food and Agriculture Organization
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
GMO	Geneticky modifikované organismy
HDI	Human Development Index
HDP	Hrubý domácí produkt
ICO	International Certification Office
IFOAM	International Federation of Organic Agriculture Movements
IMF	International Monetary Fund
NGO	Non-governmental Organization
NOAA	National Oceanic and Atmospheric Administration
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development
OPC	Organic Production Centre
OSN	Organizace spojených národů
SARE	Sustainable Agriculture Research and Education Program
SINAB	Sistema d'Informazione Nazionale sull'Agricoltura Biologica
TNCs	Transnational Corporations
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development
UNDP	United Nations Development Program
UN DESA	United Nations Department of Economic and Social Affairs
USA	United States of America
USAID	United States Agency for International Development
USC	University of Southern Carolina
USDA	United States Department of Agriculture
WTO	World Trade Organization
WWOOFing	World Wide Opportunities on Organic Farms

Seznam tabulek a obrázků

Obrázek 1: Časová osa

Obrázek 2: Hodnota exportu pšenice ve vybraných zemích

Obrázek 3: Zaměstnanost v zemědělství v USA ve 20. století

Obrázek 4: Dumpster diving I

Obrázek 5: Dumpster diving II

Obrázek 6: Dumpster diving III

Obrázek 7: Nárůst ekologicky obdělávané plochy ve světě 1999 – 2014

Obrázek 8: Nárůst mechanizace ve světě 1948 – 2002

Obrázek 9: Logo certifikátu

Obrázek 10: Počet ekofarem v Itálii ve vybraných letech

Obrázek 11: Ekologicky obdělávaná plocha v Itálii ve vybraných letech

Obrázek 12: Lokalizace farmy v Itálii

Obrázek 13: Lokalizace farmy v Srbsku

Tabulka 1: vypracováno autorkou

Seznam příloh

Příloha č. 1: Obrazová příloha

Příloha č. 2: Otázky z rozhovorů s farmáři

TEORETICKÁ ČÁST

Úvod

Světová populace exponenciálně narůstá. Dnes čítá 7,3 miliardy obyvatel. (UN DESA, 2015) S růstem počtu lidí se také stále navyšuje potřeba vypěstovat dostatečné množství potravin k nasycení celé společnosti. Lidstvo změnilo zemědělské praktiky a množství potravin ve světě rychle přibývá. Z nedostatku se brzy začaly vytvářet nadbytky. I přesto však dnes máme 795 milionů lidí trpících chronickou podvýživou. (WHES, 2016)

Většina těchto lidí žije v rozvojových zemích, kde zemědělství tvoří jejich základní příjem. Naopak v rozvinutých zemích, které prošly industrializační fází a dnes mají v čele průmyslový sektor, je potravin přebytek a dochází k ohromnému plýtvání. Jak je možné, že svět nevyužije 1,3 miliard tun potravin z celé produkce za rok (FAO, 2017a) a pořád na světě přetrvává tak vysoký počet lidí, kteří nemají pravidelný přístup k potravinám a hladoví?

Jak uvedla organizace UNCTAD (2011): *„potravinová bezpečnost existuje ve chvíli, kdy všichni lidé mají kdykoliv fyzický a ekonomický přístup k dostatečnému množství bezpečných a vyživujících potravin, které splňují jejich výživové potřeby a preference pro aktivní a zdravý život. To vyžaduje, aby se jídlo produkovalo lokálně a aby lidé měli prostředky k získání potravin, ať už si je vypěstují, nebo si je zakoupí. Tuto možnost by měli mít během celého roku.“*

V diplomové práci popisuji, jak se lokální produkce a způsoby hospodaření ve všech částech světa přeměnily ve prospěch průmyslu a svět se začal rozdělovat na zdrojové oblasti a regiony odbytu. V praktické části prezentuji dvě farmy, jejichž majitelé se vrátili k vlastní produkci a dále šíří myšlenky a praktiky ekologického zemědělství.

Cíl práce

Cílem této diplomové práce je poukázat na vývoj pozice zemědělství ve světě a jeho proměny ve vztahu ke globálnímu potravinovému systému. Dále se v diplomové práci věnuji ekologickému zemědělství, kde je cílem poukázat na jeho silné a slabé stránky vůči konvenčnímu zemědělství. V praktické části jsem si stanovila za cíl porovnat dvě ekologické farmy.

K práci byly stanoveny následující výzkumné otázky:

- 1) Jak se liší fungování ekologických farem ve vybraných dvou zemích?

- 2) Jaké jsou perspektivy ekologických farem v rozvinuté a v rozvojové zemi v globálním potravinovém systému?

Použité metody

Diplomová práce se skládá z teoretické a praktické části. V teoretické části, tzn. v první a ve druhé kapitole, byla na vypracování textu použita rešeršně-kompilační metoda.

První fáze této metody spočívá ve vyhledání vhodné literatury, poté následuje její prostudování. Vzhledem k tématu práce byla většina bibliografie v anglickém jazyce. Zejména koncept globálních potravinových řetězců, použitý v této práci. Jedná se o koncept, který byl vytvořen v 80. letech 20. století dvěma autory – Harriet Friedmann a Phillip McMichael. Jimi popsaný systém tzv. potravinových režimů, z nichž každý má své typické rysy, zatím není příliš rozveden jinými autory. Veškerá dostupná literatura je napsána buď těmito autory společně, nebo každým zvlášť. Neexistence dalších textů publikovaných jinými autory způsobila omezené množství zdrojů k tomuto tématu.

Poslední fázi teoretické části představuje syntéza vyhledaných informací do literárního přehledu o situaci v dané oblasti vědění.

Praktická část byla zrealizována na dvou ekologických farmách, konkrétně v Itálii a v Srbsku, prostřednictvím polostrukturovaného rozhovoru. Příprava otázek probíhala částečně před odjezdem na tyto farmy, přímo na místě byl rozhovor ještě dotvářen dle naskytnutých příležitostí. Získané informace byly následně po návratu zpracovány do podoby textu.

1 Charakteristika globálního potravinového systému

Cílem první kapitoly je popsat a přiblížit fungování globálního trhu s potravinami. V rámci jeho charakteristiky se budou jednotlivé podkapitoly zabývat historickým vývojem systému mezinárodní obchodu s potravinovým zbožím až do současnosti. Součástí této kapitoly bude definice a vysvětlení tzv. potravinových režimů (první, druhý a třetí – současný) a budou popsány obchodní strategie a role zemědělství v mocenských strukturách typické pro každý z nich. Závěrem se budu zabývat vlivem dnešního systémového nastavení na koloběh potravin v rozvinutých a rozvojových zemích.

1.1 Definice

Koncept potravinových režimů byl poprvé formulován v druhé polovině 80. let 20. století autorkou Harriet Friedmann. O dva roky později, v roce 1989, byla ve spolupráci s kolegou Philipem McMichaelem vytvořena pokročilejší, systematičtější definice této teorie. Jejich pojetí potravinových režimů se stalo objektem debat, výzkumů a také se dostalo mezi vyučované okruhy některých oborů. Autoři zkoumali lineární znázornění zemědělské modernizace, kde kladli důraz především na ústřední roli potravin v globální politické ekonomii. Zároveň konceptualizovali klíčové historické rozpory jednotlivých režimů, které vedly ke krizím, transformacím a přechodům. (McMichael, 2009) Vznikl koncept, který vymezuje historicky specifickou geo-politicko-ekonomickou organizaci mezinárodního zemědělství a potravinových vztahů. (Friedmann, McMichael, 1989)

Harriet Friedmann (2004) popsala potravinový režim následovně:

„Potravinový režim je relativně omezené historické období, v kterém doplňkové vyhlídky ovládají chování všech sociálních aktérů – farmářů, firem a pracovníků, zahrnutých ve všech aspektech – pěstování potravin, zpracování, distribuci a prodeji, stejně tak vládních agentur, občanů a spotřebitelů.“

O pár let později Friedmann (2016) prezentovala tuto definici:

„Potravinový režim se skládá z konkrétních vzorců specializace a obchodu ve světovém hospodářství včetně partikulárních systémů moci, kterým vláda či stát dominuje, nebo je hegemonní, dále se skládá z konkrétních druhů zemědělských systémů a plodin, které jsou motorem změny, dynamiky systému a způsobu spotřeby. To všechno je organizováno do tříd. Tyto třídy mohou nazývat stravovací třídy, které se mění dle toho,

jak se jídlo proměňuje čím dál víc v komoditu nebo i v méně než komoditu pro rozdílné kategorie lidí.“

Neexistuje pouze jedna definice. Koncept potravinových režimů se vyvíjel a postupně vypracovával, jednak na základě intelektuálních debat, nebo také díky transformaci samotné globální potravinové ekonomiky. (McMichael, 2009)

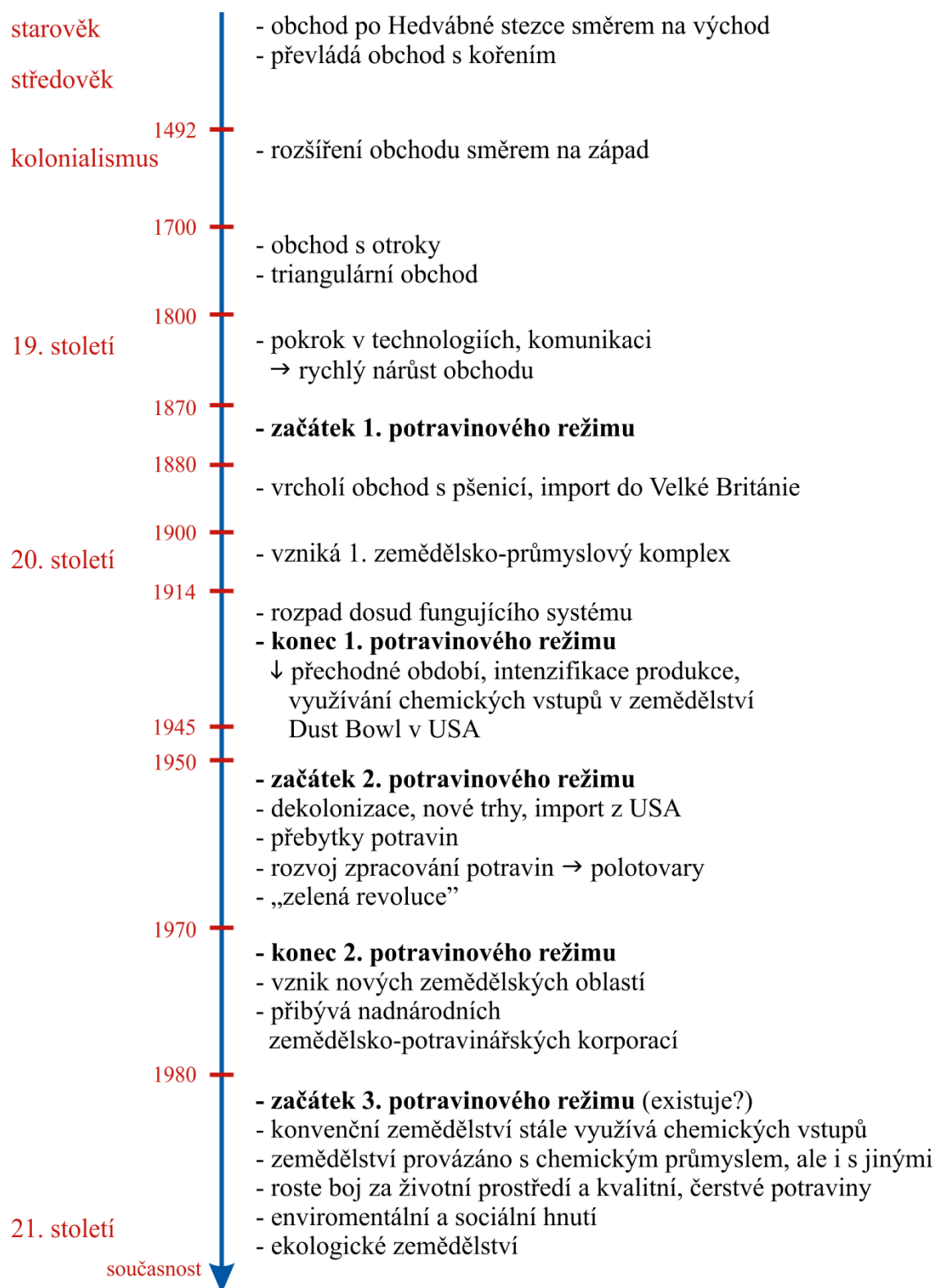
Další z definic byla vytvořena McMichaelem (2013), který formuloval potravinový režim jako *„politické strukturování světového kapitalismu a jeho organizace zemědělství k zajištění práce a/nebo spotřebitelů takovým způsobem, aby byly sníženy náklady na mzdy a zvýšeny obchodní zisky“*.

Bernstein (2015) ve své analýze konceptu zvažuje základní otázky, které režimy reflektují - kde a jak se potraviny v mezinárodní ekonomice kapitalismu produkují, kde a jak jsou spotřebovávány, kým a jaký typ potravin. Poslední otázkou jsou sociální a ekologické dopady mezinárodních vztahů potravinové produkce a spotřeby v jednotlivých režimech.

1.2 Historický vývoj

Současný mezinárodní systém obchodování s potravinami je výsledkem dlouholetého vývoje, který prošel mnoha transformacemi. Od původních místních trhů, kde se směňovaly lokálně vypěstované produkty kus za kus, zemědělci se vzájemně znali a vzdálenost prodejce ke kupci byla naprosto minimální, se obchod rozrostl do globálních rozměrů. Dnes potraviny putují od producenta k zákazníkovi vzdálenému na tisíce kilometrů, díky čemuž se kontakt mezi nimi zcela vytrácí, zboží musí být zakonzervováno tak, aby transport vydrželo a na trh se dostalo „čerstvé“ a krásně vypadající. Velkou roli začal hrát design, zatímco kvalita šla stranou. Jako reakce na stále postupující trend začala mezi producenty i spotřebiteli vznikat různá hnutí, jejichž cílem je získávat kvalitní a lokálně vypěstované produkty. Jakým vývojem potravinový obchod prošel a jaký vliv měla modernizace zemědělství v rozvoji kapitalistického systému a národních států popisují právě potravinové režimy Harriet Friedmann.

Na úvod popisu potravinových režimů přikládám na nadcházející stránce stručný přehled vývoje zobrazený na časové ose, poté následuje samotná charakteristika.

Obrázek 1: Časová osa (vlastní zpracování)

1.3 Obchod před prvním potravinovým režimem

Nahlédneme-li do historie mezinárodního obchodu, zjistíme, že jeho počátky sahají hluboko do minulosti. Obchodní výměna mezi Evropou a Asií má kořeny už v období starověkých civilizací. Řeč je zejména o zboží, které cestovalo například po Hedvábné stezce, táhnoucí se od Středomoří, přes Střední Asii až na východ do Číny, nebo také o produktech, které se později převážely po moři. Mezi nimi byly hlavními směnnými komoditami různé druhy koření (skořice, kardamom, zázvor aj.). (The Editors of Encyclopædia Britannica, 2016a) Exotický původ a omezené množství zapříčinily, že i přes vysokou cenu bylo koření velice žádané už dlouho předtím, než se organizovaly evropské plavby. Zájem o koření vyvrcholil ve středověku. Po objevení Nového světa, v dobách kolonialismu, se začal rozvíjet rozsáhlý obchod i směrem na západ. Společnost ochutnala nové plodiny dovezené z nově podmaněných území a zájem o koření začal upadat. Prostřednictvím obchodu s kořením však vznikl komplexní řetězec vztahů, který proměnil koření v první globálně obchodovaný produkt a podpořil úvodní vlnu evropského kolonialismu. (Freedman, 2003)

S postupem času se zintenzivnil především obchod po moři, naopak výměna po souši se dostala do ústraní. 18. století je často spojováno s obchodováním s otroky a tzv. triangulárním obchodem mezi Afrikou, Evropou a Amerikou. Autor Harms (2003) však upozorňuje, že v té době zároveň stále probíhal obchod mezi Evropou a Asií a právě tyto styky sehrály významnou roli v rozvoji trojúhelníkového obchodu. Tento fakt vysvětluje konkrétně na příkladu obchodních styků Francie, kde koexistovaly tři typy obchodu. Dlouhodobými obchodními vztahy se vyvinul integrovaný a velice efektivní systém, v němž se jeden typ obchodu neobešel bez druhého. Jednalo se o zmíněný „třícípý“ obchod s otroky, obchodování s Asií a nakonec o přímý obchod přes Atlantik. Tyto obchodní sítě byly vzájemně provázány následujícím způsobem: Francie směňovala zboží za textil a mušle v Asii, které dovážela do Evropy. Zde bylo toto zboží prodáno soukromým obchodníkům s otroky, kteří ho vyměnili na pobřeží Afriky za otroky. Otroci byli převezeni do Ameriky, odkud se výměnou dovážel do Francie cukr. Celkové množství cukru za dovezené otroky však bylo dvojnásobně větší, než mohly lodě převážející otroky pobrat, proto se zbytek cukru posílal na lodích, které mezi Amerikou a Francií křižovaly v rámci přímého obchodu. Dle Harmse (2003) to byl právě obchod s otroky, který hrál klíčovou roli v položení základu moderního světového hospodářství.

Složení obchodovaných komodit přivážených do metropolí se v průběhu času měnilo. Do konce 17. století dominovalo právě koření dovážené z Asie, v následujících dekádách 18. století bylo koření doplněno o textil (nejvíce levná bavlna a ceněné hedvábí), z potravin přibýlo sušené ovoce, cukr, kakao, káva, čaj, dále například tabák, víno, parfémy, drahé kameny a kovy, slonovina, kožešiny, porcelán a jiné. Obchod v 19. století se v porovnání se stoletím předešlým velice rychle rozrůstal a nabíral na rozsahu. Technologický pokrok v komunikačních prostředcích a především v dopravě a politická a ekonomická liberalizace daly impuls k růstu mezinárodní ekonomiky. (Nagdy, Roser, 2016) Závěr 19. století byl silně ovlivněn kolonialismem, rostla poptávka po tropických, nejen potravinových produktech a vyvinul se rozsáhlý trh s pšenicí, přetrvávající až do následujícího století. Právě pšenice představovala jednu ze základních charakteristik prvního potravinového režimu, kterému je věnována následující část. (Friedmann, McMichael, 1989)

1.4 První potravinový režim

První potravinový režim se datuje od roku 1870, kdy byl stanoven první cenový trh se základními potravinami. Jednalo se o světový obchod s pšenicí. První definované období přetrvalo do roku 1914. (Bernstein, 2015) V té době došlo k přerušení tehdejšího systému první světovou válkou a následovaly tři dekády, během nichž došlo k postupnému zániku. V literatuře však nacházíme také údaje o trvání až do období 30. let 20. století. (McMichael, 2009)

První režim je často nazýván britský díky hegemonickému postavení Velké Británie ve světové ekonomice. Sama autorka ho pojmenovává jako osídlenecký koloniální potravinový režim. Tento název vychází z jedné z charakteristik tohoto období, kdy zdrojovou oblastí importovaného zboží do Evropy byly tzv. osídlenecké kolonie¹. Pracovníci a farmáři žijící v těchto diasporách zastávali klíčovou roli v produkci potravin. (McMichael, 2009)

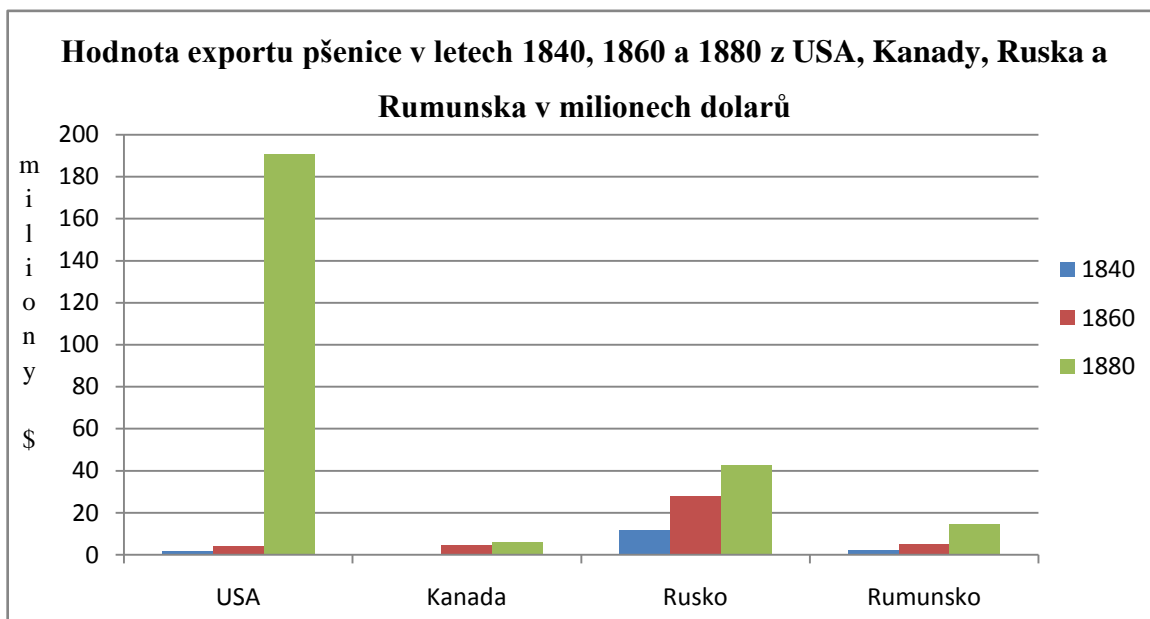
¹ Osídlenecké kolonie popisuje autor Veracini (2011) jako oblasti osídlené evropskými přistěhovalci, kteří nerespektují původní domorodé obyvatelstvo, přicházejí do oblasti s cílem zavést své vlastní struktury a systémy a oblast plně využívat. Kolonialisté se snaží vyhladit domorodce, případně je využívají k tvrdé práci.

1.4.1 Tok potravin – obchodování v rámci koloniálních vztahů

Prvnímu potravinovému režimu dominovaly dva produkční cirkulační proudy, z nichž oba dva zajišťovaly rozvíjející se průmysl v Evropě a zejména ve Velké Británii. První tok pocházel z tzv. okupačních kolonií (kolonie ovládnuté pouze politicky), odkud se vyvážely surové materiály (dřevo, kaučuk, hedvábí) a tropické komodity pro přímou spotřebu (káva, čaj, kakao). Druhá část dovozu byla tvořena základními potravinami (pšenice a maso), které se vypěstovaly v osídlených koloniálních státech. (Friedmann, McMichael 1989)

Mezi osídlené kolonie se řadila Argentina, Brazílie, Kanada, USA, Austrálie a Nový Zéland. Kromě těchto vyjmenovaných zemí zmiňuje Friedmann (2010) také zóny pro nás méně tradiční pro produkci pšenice jako základní suroviny, například Indie, povodí Dunaje nebo Sibiř. Do těchto regionů byli přizváni obyvatelé, kteří byli vytlačeni z vlastní půdy ve Velké Británii, nezvládali zajištění obživy a postavení pracovní třídy v průmyslu nebo těžbařství jim „nevyhovovalo“. (Friedmann, 2010) Nespokojenost pracující třídy a migrace vedly ke vzniku rodinných zemědělců v kolonizovaných oblastech. Díky rodinné spolupráci byli schopni zvládnout nové, nezorganizované a těžké podmínky. Tito lidé byli plně závislí na exportních plodinách na světovém trhu a tedy na železnicích, které spojovaly nově osídlené oblasti se zbytkem světa. Produkce pro mezinárodní obchod jim dávala šanci vydělávat a přežít, na druhou stranu byli prvními, kteří by utrpěli šok v případě zhroutení režimu. (McMichael, 2009)

Jak již bylo výše zmíněno, pšenice byla klíčovou surovinou potravinového obchodu. (Bernstein, 2015) Graf na následující stránce nám ukazuje růst hodnoty celkového objemu exportované pšenice z vybraných zemí mezi lety 1840 a 1880. Ve většině vybraných států došlo po roce 1870 k významnému nárůstu hodnoty exportované pšenice, zejména pak v USA.

Obrázek 2: Hodnota exportu pšenice ve vybraných zemích, dle (Hanson, 1980) přepracováno autorkou

Nárůst objemu produkce po roce 1870 nebyl záměrný, spíše vyvstal z tehdejších podmínek, kdy pšenice plnila trojí funkci. Generovala železnicím zisk z přepravovaného zboží, expandujícím státům umožnila vyřešit sociální situaci s nemajetnými občany a pro evropské diaspory v osídleneckých koloniích představovala formu příjmu. (Friedmann, 2005)

V rámci evropského koloniálního systému současně fungoval v Evropě exkluzivní obchodní monopol, který se vztahoval na okupační kolonie. Jeho exportní produkce byla integrována do metropolitního hospodářství prostřednictvím přímé politické administrace. Kvalitativně se ovšem od mezinárodních a multilaterálních obchodních vztahů vůči osídleneckým koloniím lišil. Osídlenecké kolonie si založily zastupující vlády, které soudně kontrolovaly národní ekonomiku, zatímco okupační kolonie spadaly přímo pod správu metropole. (Friedmann, McMichael, 1989) Autoři Friedmann a McMichael (1989) tvrdí, že vztahy reprezentantů osídleneckých kolonií s metropolitní oblastí položily základ prvnímu reálnému mezinárodnímu systému, naopak závislost okupačních kolonií na koloniálních mocnostech předurčila pozdější vzorec globální dělby práce, v němž export tropických zemědělských plodin se stal definujícím prvkem globálního Jihu.

Suroviny importované z periferie do centra byly často produkovány za katastrofických následků pro neevropské kultury. (Davis, 2001) Velká Británie a Evropa ale měly zajištěný kapitál, který se nadále akumuloval. Tímto způsobem se metropolitní státy progresivně posouvaly ve vývoji, začala se rozrůstat evropská průmyslová vrstva

a koloběh potravin mezi metropolemi a koloniemi posílil hegemonické postavení Velké Británie a její model „dílny světa.“ (McMichael, 2009)

1.4.2 Vztah zemědělství a průmyslu

Koncem 19. století bylo zemědělství s průmyslem již propojeno a to hned třemi vazbami. Zavedení systému pěstování konkurenčních plodin dle komparativní výhody jednotlivých regionů a ústup doplňkových produktů založených na klimatických rozdílech a sociální organizaci znamenalo první krok k industriálnímu rozvoji a prvnímu mezinárodnímu rozdělení práce. Tento posun pramenil z původního nastavení, kdy se v osadnických koloniích pěstovalo totéž co v Evropě, ovšem za nižší náklady. (Friedmann, McMichael, 1989) To vedlo k výraznému poklesu zemědělského sektoru v tehdejší hegemonické Velké Británii. V porovnání s rokem 1832, kdy celkový podíl zemědělství na základním kapitálu ve Velké Británii byl asi tři pětiny, přibližně o půlstoletí později, v roce 1885 to bylo už méně než 25 % a v roce 1912 už nedosáhl ani 10 %. (Turner, 2004)

Druhý vztah vznikl přes obchodní spojitosti s průmyslem, které jednoznačně vymezili zemědělství jako kapitalistické ekonomické odvětví. Biologické vstupy, vyprodukované interně ve smíšeném zemědělství, byly stále častěji nahrazovány mechanickými a chemickými vstupy. Jednalo se zejména o extenzivní a monokulturní zemědělství v odlehlých pláních, které požadovalo průmyslový zásah a náhradu fyzické práce. Čím dál více se tak zemědělská produkce odkláněla od původního způsobu farmaření, dnes pojmenovávané jako ekologické, které se jednoznačně neztotožňuje s rozlehlým plantážním monokulturním přístupem. Zvyšovaly se také požadavky ze strany rodinných zemědělců v osídleneckých koloniích a rozrůstala se i mezinárodní přeprava zemědělských produktů, kde velkou roli sehrála výstavba železnic. (Friedmann, McMichael, 1989) Železniční tratě byly jedním z faktorů, proč se pěstování pšenice dostalo do nových oblastí (např. Sibiř, Indie či povodí Dunaje). Docházelo k rozšiřování teritorií, což následně přinášelo zisk v podobě poplatků za přepravu nákladu. Budování železniční sítě s sebou bohužel neslo i negativní vlivy v podobě přesídlování obyvatel. Někde způsobilo nepokoje mezi usedlíky, někde naopak působilo jako stabilizující faktor. (Friedmann, 2010)

Třetím ukazatelem propojenosti zemědělství s průmyslem byla komplementarita mezi průmyslovým a zemědělským sektorem zakořeněná v mezinárodním obchodě, paradoxně však internalizována uvnitř národně organizované ekonomiky. První

zemědělsko-průmyslový komplex vznikl v polovině prvního potravinového režimu a v sociálním povědomí reprezentoval model národní ekonomiky. (Friedmann, McMichael, 1989)

Dle tvrzení Harriet Friedmann (2005), první potravinový režim vytvořil úplně novou třídu zemědělců. Odkazuje se tímto na komerční farmy založené v osídlenecích koloniích, které fungovaly na bázi rodinné spolupráce, a plně závisely na exportních trzích. Byly to právě diaspory (v Austrálii, USA a Kanadě), kde se utvářel národní zemědělský sektor. (McMichael, 2009)

Až do 20. let 20. století zemědělská činnost probíhala za používání přírodních prostředků, aniž by byla půda narušena těžkou mechanizací nebo chemickými látkami. Ovšem v porovnání s dnešními standardy ekologického zemědělství se nedá mluvit plně o ekologické produkci. Zejména vyčerpání půdy, které se promítlo v první třetině 20. století, bylo důsledkem nešetrného zacházení se zemědělskou půdou. Zemědělství nabíralo stále větších rozměrů, ale zásadní změna v přístupu k farmaření přišla až kolem druhé světové války, kdy se součástí zemědělství stalo velké množství chemických vstupů. (The Organics Institute, 2016)

1.5 Přechodné období

Válečné období představovalo mezidobí, které podle některých autorů (McMichael, 2009) spadá ještě do prvního potravinového režimu, jiní ho považují za přechodné roky a léta zlomu, kdy se zhroutil systém fungující více či méně až do roku 1914 a nepřirazuje ho žádnému z režimů. (Atkins, Bowler, 2001) Vypuknutím první světové války byl systém obchodu nastavený během posledních dekád přerušen. Export byl samozřejmě důležitou součástí i ve válce a nadále pokračoval, ale jednotlivé země bojující mezi sebou, ať už metropolitní nebo koloniální, se snažily potravinové zásobování přerušit. Po válce se ceny potravin vyhouply značně nahoru, ale tento výkyv neměl dlouhého trvání. Ve 20. letech minulého století zkolaboval světový obchod s pšenicí, což se stalo rozhodujícím bodem přechodu. (Friedmann, 2016) Krátce nato propukla i finanční krize následovaná hospodářskou depresí přetrvávající až do konce druhé světové války, která definitivně ukončila první potravinový režim. (Davis, 2001) Zároveň s ekonomickou krizí však USA zažívaly i hlubokou ekologickou krizi, ve světě známou pod názvem „Dust Bowl“.

V 30. letech 20. století byl hospodářský úpadek v USA ještě doprovázen jednou z největších ekologických katastrof. Během pár dekád, kdy zemědělská půda v USA podstoupila intenzivní obdělávání, se na dodržování jakýchkoli ekologických postupů,

keré by podpořily regeneraci půdy, nehledělo. I použití hnojiv bylo spíše ojedinělou záležitostí. Nešetrné zacházení se zemědělskou půdou v podobě nadměrného využívání završilo pár let sucha (1934 – 1937), během něhož vyčerpaná půda na středozápadě a na jihu země začala erodovat a díky nedostatku pevného kořenového systému v zemi během silných větrů byla odnášena. Vedlejším důsledkem byl také odchod velkého množství farmářů z postižené oblasti. (Foner, Garraty, 1991) Z většiny se jednalo o přistěhované farmáře, kteří během prvního potravinového režimu pěstovali pšenici na export. (Friedmann, 2016) Zásadní chyba v kultivaci ovšem vedla federální americkou vládu v roce 1935 k založení Soil Conservation Service (organizace pro ochranu půdy), jejímž cílem bylo prosazovat rehabilitaci poškozené půdy. Obnovovací proces spočíval v instruování farmářů, jak lépe o půdu pečovat. Jejich úkolem bylo například vysazování stromů, které měly bránit erozi, orba po vrstevnicích, čímž by voda nestékala po svazích dolů, nebo také rozdělení polí tak, aby každý rok část pozemku ležela ladem. (Foner, Garraty, 1991) V podstatě se jedná o první snahy a první podniknuté kroky k ekologickému pečování o zemědělské prostory od té doby, co byla zahájena rozsáhlá monokulturní produkce plodin. Bohužel, v padesátých letech po druhé světové válce se problém s nadměrným využíváním půdy a bezohledným zacházením zopakoval. (Foner, Garraty, 1991) Dle Winderse (2009) to bylo právě období v polovině 20. století, které způsobilo odklon od rozvoje venkova a zaměření se více na samotné komodity a vedlo k zahájení exportu z přebytku produkce.

1.6 Druhý potravinový režim

V pořadí druhý režim kolování potravin ve světě časově odpovídá období po druhé světové válce. Datuje se tedy do třetí čtvrtiny minulého století, konkrétně od 50. do 70. let 20. století. Autoři Atkins a Bowler (2001) ho charakterizují jako „produktivistický“, autorka konceptu se držela pojmenování na základě hlavních produkčních aktérů a zvolila popis „obchodní průmyslový“ režim. (Friedmann, 2005) Z politického hlediska dané doby se objevuje také pojmenování „potravinový režim Studené války“. Boje mezi dvěma bloky se promítly nejen do politiky, ale také do ekonomiky a vzájemného obchodu. (Campbell, 2012) Z názvů již vyplývá, že ho vystihuje několik zásadních odlišností v porovnání s předchozím obdobím.

Atkins a Bowler (2001) stanovili několik definujících faktů. Nejvýznamnějším hráčem na mezinárodním poli se stává USA, které dominují světové ekonomice a nahrazují v hegemonickém postavení Velkou Británii, která si tuto pozici vybuodovala během prvního

potravinového režimu, tzn. během 19. století. USA je zároveň nejvýznamnějším exportérem. Zemědělství prošlo restrukturalizací a snažilo se naplnit masové nabídky trhu. Vznikají trvanlivé potraviny a zakládají se intenzivní masné komoditní komplexy. Státní systém se rozšířil do nově vzniklých států vytvořených díky dekolonizačnímu procesu. Autoři také vyzdvihují důležitost silné státní ochrany zemědělství. Campbell, Murcott a Evans (2013) ještě doplňují významný posun v množství potravin. Dosud svět trpěl spíš nedostatkem, od 50. let 20. století je tomu naopak. Globální potravinové vztahy se vyvinuly takovým způsobem, že svět přešel od strádání k obrovskému přebytku potravin. Za zmínku stojí také zemědělsko-potravinářské průmyslové řetězce, které jsou výsledným „produktem“ charakterizovaného období.

Zhroucení světového obchodu s pšenicí v 30. letech 20. století a ekologické problémy v USA se pro mnoho zemí staly impulsem k větší kontrole svých potravinových systémů. Řeč je o procesu, který můžeme popsat jako vytváření zemědělských politik. (Friedmann, 2016) Tyto národní zemědělské politiky měly za cíl zajistit každé zemi její vlastní dodávku potravin. Potravinová bezpečnost se formálně stala politickým zájmem, díky němuž státní investice do zemědělství byly ospravedlněny. (Campbell, Murcott, Evans, 2013)

1.6.1 Dekolonizace a integrace nově vzniklých států do mezinárodního systému

50. až 70. léta znamenala vrcholné období dekolonizačního procesu. Vzniklo mnoho nových států, které představovaly nové trhy pro odbyt nadměrné produkce vytvořené v rozvinutém světě. Nadbytek se vytvářel díky intenzivním státním investicím a množství potravin rapidně narůstalo. (Campbell, Murcott, Evans, 2013)

Rozšíření státního systému do nově nezávislých zemí nabouralo původní obchodní bloky fungující během kolonialismu a umožnilo import potravin, ať už v rámci mezinárodního obchodu, nebo v podobě potravinové pomoci. (Atkins, Bowler, 2001) Specializace kolonií na určité tropické produkty již dále neplatila a tyto země zahájily proces postupného začleňování se do globálního zemědělsko-potravinového systému. Integrace probíhala na dvou frontách. Jednak prostřednictvím dovozu pšenice z dřívějších osídlených kolonií, hlavně z USA, a jednak snižujícím se počtem trhů otevřeným exportu tropických plodin z osamostatněných zemí. Rozvinuté kapitalistické země totiž volily strategii náhrady dovozu a ochrana domácího zemědělského sektoru především v evropských zemích sílila. (Friedmann, McMichael, 1989)

Počátkem 50. let (1954) byl v USA schválen zákon Agricultural Trade Development and Assistance Act (Public Law 480), v rámci něhož fungoval také americký potravinový program pomoci. (Shapouri, Rosen, 2004) Díky rozsáhlým státním investicím do zemědělské produkce se vytvářely ohromné přebytky a USA zvolily rozvojové země jako ideální odbytiště pro svou nadprodukcí (zejména pšenice). Export americké pšenice byl v rozvojových zemích uvítán jako potravinová pomoc v době, kdy tyto státy měly snahy se industrializovat a na popud mezinárodních agentur souhlasily s dovozem levných potravin jako součást procesu transformace i přesto, že neměly prostředky k plnému financování importu. Díky dumpingovým cenám² pšenice byl tento import pro nové země výhodný, zároveň však ničil domácí producenty a malé místní farmáře, kteří nebyli schopni ani na lokální úrovni těmto cenám konkurovat. (Friedmann, McMichael, 1989) Závislost na dovezené surovině rychle narůstala a dluh zemí se zvětšoval. Tradiční zemědělské plodiny se z dekolonizovaných zemí exportovaly stále v menší míře. Tyto země financovaly import z produkce průmyslových plodin (např. bavlny), jejichž rozsah narůstal a to na úkor tradičních zemědělských systémů, zatímco pšeničný komplex díky státním dotacím nabýval na síle. Celkový podíl importované pšenice do rozvojových zemí vzrostl z 19 % na konci 50. let na 66 % koncem 60. let. (Atkins, Bowler, 2001)

1.6.2 Proces „industrializace“ zemědělství

Restrukturalizace zemědělství došla během druhého potravinového režimu do stavu „industrializace“ zemědělství. Farmářské produkty bývaly dříve určeny primárně k finálnímu užití, zatímco výsledkem „industrializace“ zemědělského sektoru se z produktů stala vstupní komodita pro zpracovatelský průmysl. Už se nejednalo o výsledný produkt, ale posunul se na úroveň mezi jednotlivá stádia výrobního procesu. Stejně tak půda a práce změnily svůj status v produkčním řetězci. Dříve tyto dva základní faktory výroby byly nyní nahrazeny kapitálem. (Atkins, Bowler, 2001)

Zemědělský sektor byl po druhé světové válce považován za zdrojovou oblast, která měla pomoci financovat rozvoj průmyslového sektoru. Strategie uspěla především ve vyspělých zemích OECD. Od 50. let následovala v těchto státech rozsáhlá intenzifikace zemědělství, v rámci níž se spoléhalo na širokou škálu inovací. Šlo především o výrazný

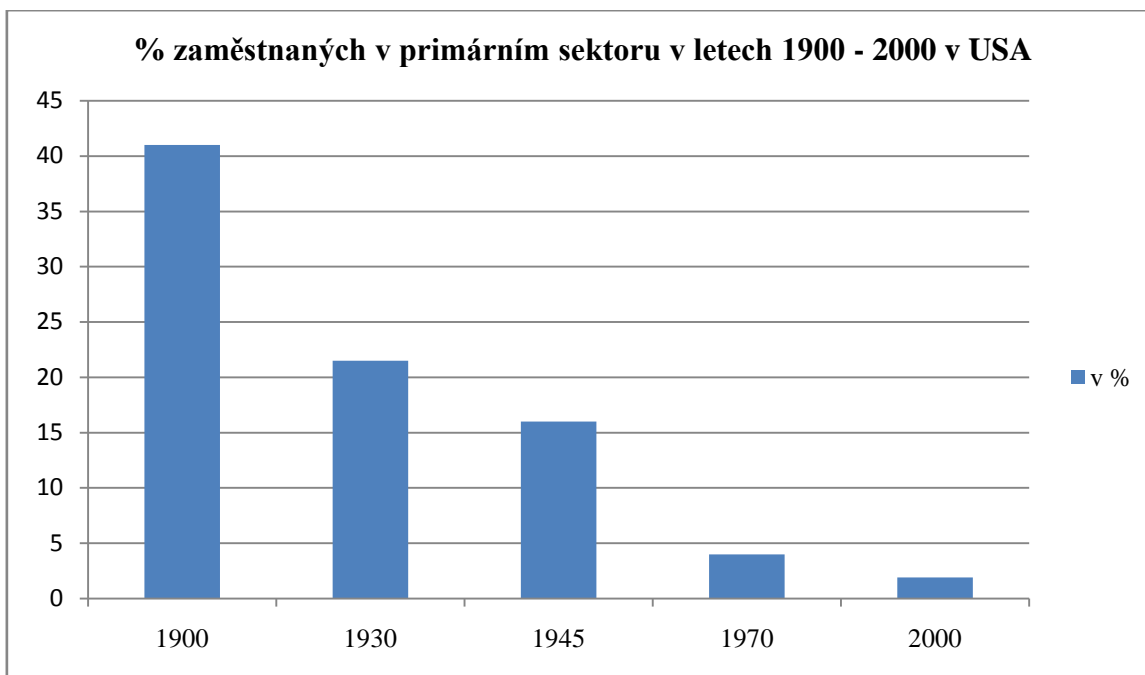
² Dumpingové ceny neboli dumping je situace mezinárodní cenové diskriminace, kdy exportované zboží je na zahraničním trhu prodáváno za nižší cenu než na domácím trhu. (WTO, 2017a)

posun kupředu ve využívání mechanizace a chemických hnojiv. Tzv. „zelená revoluce“³ přinesla také vyšší pestrost druhů plodin a plemen dobytka, zlepšilo se pokrytí zavlažovacími systémy, nové, avšak méně odolné odrůdy rostlin a především rozšiřující se monokulturní pěstování vyžadovalo vyšší používání herbicidů a pesticidů atd.

Zmíněná intenzifikace vedla k degradaci půdy, znečištění vodních zdrojů a potravinových řetězců díky aplikaci chemikálií na polích, snížené diverzitě zemědělských produktů a jejich nižší odolnosti a vysoké zranitelnosti v monokulturních polích. Realizované inovace v primárním sektoru kladly důraz na kapitál v zemědělství spíše než na práci. (Hall, Dorai, 2010)

V návaznosti na proměnu zemědělství se také potravinové odvětví stávalo čím dál více předmětem statistik zaměřených na hodnotu produktu, aniž by se věnovala pozornost globálnímu rozložení zdrojů. (Froebel, Heinrichs, Kreye, 1982) Dopad intenzifikace zemědělství se projevil i v průměrné velikosti farmy, která rapidně narůstala, zatímco počet lidí, zaměstnaných v primárním sektoru klesal a venkov se pomalu vyliďňoval a ubývalo také samotných hospodářství díky jejich zvětšující se rozloze. Od roku 1900 se počet farem během století snížil o 63 %. (Dimitri, Effland, Conklin, 2005) Na následujícím grafu můžeme vidět výše zmíněný trend poklesu počtu zaměstnanců v zemědělství od roku 1900 do roku 2000. Graf znázorňuje situaci v USA, tedy v dominantní metropoli druhého potravinového režimu.

³ Pojem „zelená revoluce“ byl poprvé použit v roce 1968 tehdejším ředitelem US AID (tzn. Americké agentury pro rozvojovou pomoc) Williamem Gaudem. Autorem myšlenky je však Norman Borlaug, který byl za činnost ohledně „zelené revoluce“ odměněn Nobelovou cenou. Cílem tohoto převratu v zemědělství bylo navýšit produkci potravin, aby došlo k nasycení hladovějící populace. Borlaug nárůstu zemědělské produkce dosáhl tím, že nasadil do zemědělství moderní technologie, vyšlechtil nové zemědělské odrůdy, které byly odolnější vůči horkému klimatu a také zahájil používání průmyslových hnojiv, nebo naopak chemických ochranných prostředků (pesticidů, herbicidů apod.). Na jednu stranu byla tato revoluce úspěšná, protože alespoň dočasně splnila svůj účel, nicméně ukázaly se i její negativní stránky. Mezi ně patří nadměrné vyšlechtění a tudíž nižší odolnost plodin vůči klimatickým výkyvům, narůstající rezistence hmyzu vůči pesticidům a možné mutace, původní odrůdy byly vyřazeny, nedostupnost prostředků pro všechny a následná zvětšující se propast mezi bohatými a chudými aj. (Nováček, 2011)

Obrázek 3: Zaměstnanost v zemědělství v USA ve 20. století, dle (USDA, 2000) přepracováno autorkou

USA následovalo svůj vlastní model národního rozvoje, kde zemědělství a průmysl byly propojeny prostřednictvím technologií. Díky tomuto vztahu začaly vznikat dále zpracované potraviny. (McMichael, 2009)

Narůstající spotřeba trvanlivých produktů například v severských zemích byla jedním z ukazatelů změn stravovacích návyků spotřebitelů. Počátkem druhé poloviny 20. století se začal rozšiřovat také dobytkařský sektor, tedy produkce masa včetně mléčných výrobků, jejichž zvýšená konzumace v rozvinutých zemích představovala další faktor změny nejen stravovacího vzorce, ale také finančních možností. (Atkins, Bowler, 2001)

Druhý potravinový režim byl ukončen v 70. letech 20. století několika změnami. Evropská unie se začala mocensky dorovnávat americkému bloku, čímž došlo k oslabení výhradního postavení USA a na trhu se objevili dva rovnocenní konkurenti, předhánějící se v exportu dotovaného zboží. Zároveň v této době došlo k narušení národně organizovaných ekonomik vlivem narůstající obchodní síly zemědělsko-potravinářských korporací. (Goodman, 1991, Goodman a Redclift, 1989) Právě ty se stávají velkým hráčem v době třetího potravinového režimu a nahrazují na čelní pozici USA. Spojené státy utrpěly oslabující ránu také vlivem vzniku nových zemědělských oblastí, zaměřených zejména na živočišnou produkci. Mezi ně patří například Brazílie, Čína, Chile, Thajsko atd. Agrobiznis formovaný v druhém režimu se v dalším období nadále rozrůstá. (Bowler,

Atkins, 2001) Druhou polovinu 20. století je možné charakterizovat rozsáhlými korporátními investicemi do zemědělství, zároveň je však vytvářen tlak na výrobce a obchodníky, aby našli cestu, jakým způsobem dále profitovat v době, kdy je světová potravinová ekonomika zaplavena levnými komoditami. Důsledkem jsou například fast foodové řetězce. Tato situace se projevuje především v třetím potravinovém režimu. (Campbell, Murcott, Evans, 2013)

1.7 Třetí potravinový režim

Zatím poslední, tedy třetí potravinový režim, zvaný také „korporátní-environmentální“ je stále předmětem mnoha diskuzí a neshod mezi autory. Harriet Friedmann (2005) považuje potravinový režim za stabilní období a léta nestability za přechodné, transformační období. Dle jejího názoru se od roku 1973 pohybujeme spíše v nestabilním prostředí, co se týče produkce potravin, a proto s označením třetí potravinový režim váhá. Připouští však, že díky vzniku environmentálních hnutí, která se neustále vynořují a jejich role je čím dál tím výraznější, by mohl třetí režim již plynout. Její kolega, Phillip McMichael (2016) tvrdí, že třetí režim už probíhá od 80. let 20. století a trvá až do současnosti. Na rozdíl od Harriet Friedmann ho však nazývá „korporátní potravinový režim“. McMichael (2004) popisuje, že třetí potravinový režim je postaven na rozporu ve vztahu potravinové bezpečnosti a potravinové suverenity. Zatímco potravinová bezpečnost se váže na jeden stát nebo systém a je spojena se zemědělsko-industriálními komplexy, potravinová suverenita se nepohybuje na úrovni státu, ale zabývá se právy farmářů globálně, je zakořeněná v zemědělsko-ekologických vztazích a představuje základní předpoklad pro potravinovou bezpečnost. Rozpor, který mezi nimi autor vidí, je vazba na zisk v prvním případě, zatímco v druhém případě jde o vazbu na environmentální a sociální hnutí.

Období od konce druhého potravinového režimu, tedy od 70. let 20. století, zaznamenalo dva významné proudy, které reagovaly na již dlouhodobý vývoj zemědělství a potravin ve světě. První proud se začal zabývat lidským zdravím, druhý směr se věnoval životnímu prostředí a problémům s ním spojených způsobených z velké části jako následek intenzivní zemědělské činnosti. Environmentální aspekt třetího režimu vznikl jako odpověď na tlak vycházející od sociálních hnutí, která se v 70. a 80. letech 20. století začala objevovat. (Friedmann, 2016)

Le Heron a Roche (1995, 1996) považují za základní aspekty třetího potravinového režimu dostupnost ekologických potravin, jejich čerstvost a přírodní původ a také pozitivní

vliv na lidské zdraví a stav životního prostředí. Tyto charakteristiky se však objevují až jako výsledek aktivit environmentálních hnutí popisovaných autorkou Friedmann. Friedmann (2005) ještě dodává, že jsme nyní v období, kdy maloobchodní potravinářský sektor nabírá na síle a potenciálu restrukturalizovat zásobování zemědělsko-potravinového řetězce.

S pojmenováním „korporátní-environmentální“ režim souhlasí také autoři Burch a Lawrence (2009), kteří vidí ve vůdčím postavení třetího režimu globální korporace profitující z restrukturalizace agropotravinových řetězců. Nová organizace systému se zároveň projevuje dodávkami čerstvých a zdravých potravin, ty však musí čelit konkurenci v podobě supermarketů prodávajících zpracované a levné potraviny a produkty vlastních značek.

Zemědělství ve třetím režimu se už nedá popsat jako ucelený sektor, stejně tak to neplatí ani o potravinách. Obě dvě tato odvětví jsou dnes propojena například s chemickým průmyslem a to na všech úrovních výroby, tzn. od produkce až po zpracování. Pěstování plodin je často doprovázeno užíváním chemických hnojiv a různých postřiků proti škůdcům (herbicidy, pesticidy) a po následném zpracování jsou potraviny ještě ošetřeny a připraveny na dlouhý transport do cílových zemí. (Friedmann, McMichael, 1989)

Na počátku třetího režimu se globalizace potravinových systémů začala zrychlovat, jednak díky zlevnění dopravy a komunikace (Godfray, 2010), ale svou roli sehrály také samotné státy, které přijaly regulace výhodné pro nadnárodní korporace. Podle McMichaela (2009) je právě tento fakt důvodem, proč korporátní společnosti v neoliberálním období dominují trhu. Těžiště kontroly financí se díky nadnárodním gigantům přesunulo mimo úroveň národního státu.

Situaci podpořili zejména mezinárodní finanční instituty, založené během 20. století (např. IMF), které v 80. letech začaly vytvářet investiční strategie, jejichž výsledkem byly výhodné podmínky pro korporátní přístup k půdě a lidem, založený na zisku. (McMichael, 2005) Proces zemědělské industrializace podporuje narůstající oligopolní vztahy s korporátními nákupčími v čele, kteří utlačují lokální farmáře a producenty. (Bowler, Atkins, 2001)

1.7.1 TNCs

Nadnárodní korporace neboli TNCs⁴ (transnational corporations) jsou vedle environmentálních hnutí hlavními aktéry během třetího potravinového režimu. Jejich existence v letech třetího režimu už není novinkou, jelikož velké potravinové koncerny najdeme už na konci 19. století. To, co je v posledních letech odlišuje od předchozího fungování, je jejich role ve světovém obchodním systému, která se posunula na úplně jinou úroveň, než byla dříve. Příčinou této změny je neustálý vývoj kupředu v podobě rychlejších a usnadňujících komunikačních prostředků, velké technologické pokroky v dodávkách zboží, rychlejší způsoby dopravy (zejména výrazný nárůst letecké dopravy), přispěla také komputelizace a navýšení internacionalizace investic a obchodu. V neposlední řadě svou roli sehrál také rozvoj továrního systému a kapitálově intenzivního výrobního procesu. (Greer, Singh, 2000) Nadnárodní korporace mají perfektně propracované rozmístění kapitálu, jedná se o flexibilní systém, který umožňuje reagovat rychle na strukturální změny ve světové ekonomice a na změny v preferencích spotřebitelů. (Bowler, Atkins, 2001)

Nadnárodní korporace jsou zapojeny do mnoha oblastí ekonomických aktivit a jsou zodpovědné za většinu přímých zahraničních investic. Jedním z nejvýznamnějších sektorů ovlivněných existencí těchto společností je zemědělství. (European Commission, 2003) Dnes to nejsou ani státy ani farmáři, kdo obchodují, ale právě transnacionální korporace. V systému nadnárodního zemědělského byznysu dochází k horizontální a vertikální integraci společností, což způsobuje jejich dominanci na trhu. Horizontální integrace spočívá v malém počtu společností, které kontrolují podniky vyrábějící stejné nebo podobné produkty v různých zemích, čímž získávají kontrolu nad daným trhem. Naproti tomu vertikální integrace se promítá do produkčního řetězce, který je celý vlastněn nebo kontrolován pouze jednou společností (případně za pomoci společných podniků). (FAO, 2003)

Transnacionální společnosti nechávají mimo sezónní plodiny produkovat v zemích třetího světa, případně je nechávají v exportních zpracovatelských zónách i projít dalším stádiem zpracování a poté je poskytují na pultech trhů v Evropě, Severní Americe, Tichomoří a Asii. Nejzřetelnější globální sourcing nadnárodních společností se projevil

⁴ Jedná se o jednu z největších ekonomických institucí na světě, jejichž celkový roční obrat je srovnatelný, případně i větší, než má většina zemí. Díky své velikosti TNCs dominují průmyslu tam, kde výstupy a trhy jsou oligopolní, anebo koncentrované v rukou relativně malého počtu firem. (Greer, Singh, 2000)

v 90. letech 20. století prostřednictvím technologií modifikace osiv, chlazení a uchování potravin na dlouhé transporty a dále také v podobě přepravy ovoce a zeleniny jako nesezónních produktů poskytnutých bohatým spotřebitelům rozvinutých zemí, zatímco toto zboží bylo získáváno v zemích globálního Jihu. (McMichael, 2009)

Dopad těchto nadnárodních společností na rozvojové země je stále předmětem debat. Na jedné straně jsou hodnoceny pozitivně na základě toho, že poskytují stabilní kapitálové toky, práci, přenos technologií a investic do „hostujících“ zemí a zároveň zvyšují růst a zaměstnanost v „domácích“ zemích.

Na druhé straně stojí kritici těchto společností, kteří tvrdí, že TNCs způsobují tzv. *race to the bottom*⁵, protože ony samy spolu s lokálními politickými elitami, které je podporují, si zisk navyšují, zároveň však snižují platy, náklady daní, sociální ochranu a mají negativní vliv na životní prostředí. (Epstein, 2011) Mezi dalšími negativy se často zmiňují špatně placené pracovní pozice, které navíc nevyžadují odbornější vzdělání a nabyté zkušenosti a člověka umísťují do pozice „živého robota“. Pracovní místo navíc zaměstnanci nepřináší ani cenné pracovní zkušenosti do případných dalších zaměstnání. Vzniklé pracovní příležitosti také často berou práci v domácích průmyslech, což v samém důsledku způsobuje pouze přemístění zaměstnanců z jedné pozice na druhou místo vytváření nových pozic k těm již existujícím. (European Commission, 2003)

1.7.2 Liberalizace zemědělství

Proces liberalizace obchodu byl zahájen již po skončení druhé světové války, v tu dobu však byla zahrnuta pouze průmyslová odvětví. Primární sektor byl samozřejmě neustále pod vlivem vývoje hospodářství ve světě, ale liberalizační procesy, které jej zasáhly, se vynořily až v 80. letech a na počátku 90. let v rámci Všeobecné dohody o clech a obchodu (GATT)⁶ a jejího mnohostranného jednání v tzv. Uruguayském kole⁷.

⁵ Tzv. *race to the bottom* je situace, kdy si jednotlivé společnosti a země konkurují sobě navzájem a snaží se vytvořit ideální podmínky pro přilákání investic. Atraktivitu zvyšují snižováním mezd a životní úrovně zaměstnanců. Produkce zboží se pak přesunuje do míst, kde jsou platy nejnižší a zaměstnanci mají minimální práva. (FT Lexicon, 2017)

⁶ Všeobecná dohoda o clech a obchodu (v anglickém znění General Agreement on Tariffs and Trade - GATT) je předchůdcem dnešní Světové obchodní organizace (World Trade Organization – WTO). Vznik mnohostranné dohody GATT měl za cíl snížit překážky v mezinárodním obchodu. (BusinessInfo.cz, 2017)

⁷ Uruguayské kolo je jedno z několika kol jednání Všeobecné dohody o clech a obchodu. Bylo zahájeno v roce 1986 v Punta del Este v Uruguaji, odtud název uruguayské, a trvalo až do roku 1994, kdy došlo

To pokrývalo prakticky každý problém obchodní politiky, čímž se jednání stala největším obchodním jednáním v historii. Uruguayské kolo trvalo téměř 8 let a reformace obchodu v zemědělství představovala jeden ze základních cílů agendy. Problémy v zemědělském obchodě zůstávaly dlouhou dobu trochu stranou, ale právě Uruguayské kolo mělo tuto situaci změnit. Zúčastněné státy (celkem 123) se zaměřili na snížení protekcionismu, státních dotací a postupné utváření jednotného zemědělského trhu na mezinárodní úrovni. Závazky přijaté na konci Uruguayského kola přinesly postupné kroky k liberalizaci obchodu se zemědělskými produkty.

Zemědělský sektor byl hojně diskutován, avšak kvůli neshodám mezi zástupci jednotlivých zemí zapříčinil dlouhá zpoždění ve vyjednáváních. Nejen v Uruguayském kole, ale také v kole následujícím, tzv. Doha Round⁸. (WTO, 2017b) Jak napsal McMichael (2004): „problematika zemědělství ve světě a obchodní podoba třetího potravinového režimu jsou příčinou mnoha neshod na mezinárodních jednáních v katarském Doha.“ Rozvinuté a rozvojové země těžce nacházely společnou řeč v otázce reformy zemědělského obchodu. I přesto, že zemědělská produkce tvoří jen malou část HDP u většiny zemí, pro mnoho malých farmářů v rozvojových zemích jsou příjmy ze zemědělství naprosto zásadní. Proto je pro tyto země důležité, aby měly přístup na trhy bohatých zemí. Předmětem rozporů je požadování rozvinutých zemí o nastavení podmínek, které by jim poskytovaly výhodu vůči rozvojovým zemím, ty však s tímto přístupem nesouhlasí a požadují snížení míry protekcionismu. (Anderson, Martin, 2005) McMichael (2004) popisuje jednání následovně: „Z historického hlediska, tzv. Doha round opakuje jednání GATT v Uruguayi v 80. letech, které mělo za cíl liberalizovat zemědělství a služby s jednoznačným zvýhodňováním zemí Severu.“

Aktivita IMF a WTO daly základ pro vznik nových globálních regulatorních struktur a nastavené liberální podmínky přinesly zvýšenou globální soutěž, kterou zemědělské regiony, zpracovatelé a obchodníci musí snášet. Tyto trhy však byly dlouhou dobu chráněny národními regulačními opatřeními (Bowler, Atkins, 2001) a s nově nastalou situací, kdy se začaly postupně odstraňovat obchodní bariéry a zemědělské tarify v rámci

k podpisu celého vyjednávacího kola a zároveň k ratifikaci smlouvy o vzniku Světové obchodní organizace. (WTO, 2017b)

⁸ Doha Round je zatím poslední kolo jednání Světové obchodní organizace, zahájené v roce 2001 v katarském Doha. (WTO, 2017c)

dohod ustanovených během jednání v uruguayském a katarském kole, se těžko sžívaly. (Godfray, 2010)

Rozvinuté země se během této dekády nastavily na podmínky kapitalismu, soukromou kontrolu výrobních prostředků, volný trh a tržní hospodářství, naopak pro rozvojové země byla 80. léta velmi neúspěšná, známá též jako „ztracená dekáda“. (Boughton, 2002) Vedlejší efekty strategií plánovaných nejen pod záštitou GATT, ale také finančními institucemi, přinesly sociální nerovnováhu a environmentální úpadek. (McMichael, 2005)

Hnutí La Via Campesina hodnotí světová obchodní jednání slovy: „Jednání o zemědělství stále působí jako boj mezi korporátními slony zemědělského průmyslu reprezentovaným Evropskou unií, USA a Cairns Group⁹, místo toho, aby se jednalo o tom, jak docílit férovosti, vyrovnaných obchodních vztahů, které poskytují ochranu domácím potravinovým produktům a spotřebě a životnímu prostředí ve světě.“ (Wallach, Woodall, 2004)

Zvyšující se náklady na dopravu potravin a masivní produkce vyrábějící standardizované a zpracované potraviny, vedou k expanzi a rozkvětu hnutí (např. Slow Food, Food Sovereignty, Community Supported Agriculture aj.). Zabývají se základy demokracie, ekologie a kvality. Tato mobilita přispívá k vyčerpání a oslabení zemědělské liberalizace založené na principech Světové obchodní organizace (WTO). (McMichael, 2009)

1.7.3 Současná sociální hnutí a návratné tendence ke kvalitě a lokální produkci

Podle slov McMichaela (2013) vytvořil kapitálový (třetí režim) agrární krizi velkého rozsahu. Dnes je již zaregistrovaná přibývajících hnutími, která se snaží o stabilizaci venkova, ochranu planety a pokrok v potravinové suverenitě a bojují proti dalším útokům na zemědělské kultury a biologickou diverzitu.

Jako příklad úspěšných aktivit, zahájených v reakci na (ne)kvalitu, nadprodukcí a následné (ne)využití potravin, zde uvádím několik příkladů hnutí fungujících na globální

⁹ Cairns Group je seskupení států vzniklé těsně před zahájením Uruguayského kola obchodních vyjednávání v roce 1986. Skupina byla založena v australském městě Cairns. Jedná se o země zaměřené na export zemědělských produktů, které propagují liberalizaci obchodu se zemědělskými produkty. Mezi členy patří následující státy: Argentina, Austrálie, Bolívie, Brazílie, Kanada, Chile, Kolumbie, Kostarika, Guatemala, Indonésie, Malajsie, Nový Zéland, Paraguay, Filipíny, Jihoafrická Republika, Thajsko a Uruguay. (OECD, 2013)

úrovni, zároveň také popisují ukázky aktivit v lokálním měřítku. V první řadě představují mezinárodní hnutí La Via Campesina a mezinárodní web pro dobrovolníky se zájmem o pomoc přímo na ekologických farmách po celém světě (WWOOFing). Na lokální či regionální úrovni boje proti současné potravinové situaci charakterizují české hnutí Zachraň jídlo, aktivitu podporující lokální produkci v podobě prodeje zeleninových bedýnek, anebo sbírání vyhozených potravin pod názvem „dumpster diving“.

1.7.3.1 *La Via Campesina*

La Via Campesina je název pro mezinárodní hnutí se 164 lokálními a národními pobočkami v 73 zemích Afriky, Asie, Evropy a Severní a Jižní Ameriky. Reprezentují asi 200 dvě stě milionů zemědělců po celém světě. Najdeme mezi nimi malé a střední farmáře, lidi bez půdy, farmářky ženy, původní obyvatelstvo, migranty aj. Hnutí bylo založeno v Belgii v roce 1993 skupinou farmářů pocházejících ze čtyř kontinentů. Prostřednictvím tohoto seskupení měli drobní farmáři možnost se spojit a zviditelnit se v boji proti agrobiznisu a zemědělským politikám, které dosáhly globálních rozměrů, a tyto farmáře významně ovlivňuje. V současné době je La Via Campesina důležitým hráčem na poli potravinových a zemědělských debat, je uznávána například organizací FAO a různými sociálními hnutími po celém světě, i v lokálním měřítku.

Cílem tohoto hnutí je docílit potravinové suverenity¹⁰ a zastavit ničivé vlivy neoliberálních procesů, neboť jsou přesvědčeni, že drobní farmáři, rybáři, pastevci a původní obyvatelstvo této planety má schopnosti na vytvoření dostatečné produkce k nasycení vlastních komunit a celého světa a zároveň zachování udržitelného a zdravého způsobu života. Hnutí financuje své aktivity z příspěvků všech členů, dále z darovaných soukromých finančních obnosů a také z podpory získané od některých neziskových organizací, nadací a lokálních či národních autorit. (La Via Campesina, 2011)

La Via Campesina se zaměřuje na několik oblastí, mezi nimi jmenují například biodiverzita a genetické zdroje, potravinová suverenity a obchod, zemědělské reformy a voda aj. Součástí aktivit hnutí je také publikování aktuálních témat a organizace

¹⁰ Potravinová suverenity (Food Sovereignty) byla definována hnutím La Via Campesina jako právo osob definovat své vlastní zemědělské a potravinové politiky a chránit a regulovat domácí zemědělskou produkci a obchod za účelem dosažení cílů udržitelného rozvoje. Zároveň by měli mít právo stanovit si rozsah své soběstačnosti, omezit dumping zboží na svých trzích. Hnutí dále formuluje potravinovou suverenity tak, že nemá negovat obchod, ale spíše má podporovat vytváření obchodních politik a praktik, které poskytují osobám práva na bezpečnou, zdravou a ekologicky udržitelnou produkci. (La Via Campesina, 2003)

konferencí. Jedná se o pravidelnou událost probíhající jednou za 3 až 5 let v různých zemích světa. Poslední z nich se konala v roce 2013 v hlavním městě Indonésie, v *Jakartě*. (La Via Campesina, 2014)

1.7.3.2 Zachraň jídlo

Seskupení *Zachraň jídlo* vzniklo v roce 2013. Jednalo se o neformální skupinu přátel zajímajících se o téma plýtvání potravin ve světě. Cílem jejich iniciativy bylo zviditelnit tento problém v české společnosti a snaha tuto skutečnost pozměnit. Základním impulsem pro ně byl dokument od Valentina Thurna pod názvem *Z popelnice do lednice*, po jehož zhlédnutí se rozhodli uspořádat první happening, známý jako *Hostina pro tisíce*. Tato událost se konala na Václavském náměstí, kde bylo pohoštěno 1000 lidí obědem uvařeným z ingrediencí určených na výhoz. Akce vzbudila široký zájem médií a veřejnosti a právě to zafungovalo jako hnací motor pro jejich další aktivity a popularizaci tématu. (Zachraň jídlo, 2017a)

A další akce následovaly. Členové hnutí zorganizovali například přednášky na školách, přidali se k první Národní potravinové sbírce a v roce 2014 se dostali do finále soutěže *Social Impact Award 2014*. Koncem tohoto roku se konal happening *Tisíc kilo*, který opět upozorňoval na plýtvání v zemědělském sektoru a na možnost darovat jídlo Potravinovým bankám. V roce 2015 tým ze *Zachraň jídlo* zrealizoval akci jménem *Křivá polévka*, při níž rozdali 2000 porcí polévek uvařených z křivé zeleniny, tzn. z kusů, které zůstaly ležet na poli, protože nesplňovaly podmínky vzhledu, aby se mohly prodávat na pultech v obchodech. Cílem tohoto happeningu bylo poukázat na fakt, že velká část vypěstované zeleniny se na polích vůbec nesklízí právě kvůli nevyhovujícímu tvaru, velikosti aj. Tím ovšem neztrácí na kvalitě a je dále využitelná. (Zachraň jídlo, 2017b) Základem pro tuto událost byl nově rozjetý projekt *Zachraň a daruj* (neboli *Paběrkování*), spočívající ve sběru nesesbírané zeleniny na polích. Dříve běžná tradice, dnes již nepraktikovaná. Kedlubny, saláty, ředkvičky a další plodiny, které po sklizni zůstanou ležet na poli, dobrovolníci sbírají a jsou plnohodnotně využity. V opačném případě by došlo k jejich zaorání. (Zachraň jídlo, 2017c)

1.7.3.3 Zeleninové bedýnky

Další iniciativa, bojující proti systému globálního transportování potravin, je vynikajícím příkladem hesla „Mysli globálně, jednej lokálně“. Distribuce zeleninových bedýnek spočívá v pravidelné dodávce daného množství zeleniny, ovoce, bylinek, a dalších

doplňkových produktů zákazníkům (džus, med, koření atd.). Jedná se o produkci na lokální úrovni, čímž se omezí rozsáhlý transport potravin a sníží se tak globální dopravní zátěž na životní prostředí. Ekofarmy mají zajištěný pravidelný odběr produktů a zákazník dostává kvalitní zboží, čerstvě sklizené z pole a vypěstované šetrným způsobem vůči přírodě. Zákazník zároveň přesně ví, odkud zakoupené plodiny pocházejí.

Konzumace místních plodin má kromě pozitivního dopadu na životní prostředí i příznivý vliv na lidské zdraví. Produkty z bedýnek nejsou transportovány na velké vzdálenosti, tudíž nevyžadují žádné chemické ošetření pro zvýšení trvanlivosti. Lokální odběr plodin je také způsob zajišťující fungování farem malých a středních zemědělců, kteří tvoří zásadní složku v otázce čerstvých a kvalitních potravin. (Zeleninové bedýnky, 2013)

Zákazníci si většinou mohou vybrat velikost bedýnky a četnost odebírání. V bedýnce se nachází kombinace produktů, jejichž sklizeň probíhá v odpovídajícím ročním období. Z toho důvodu je složení bedýnek každý týden odlišné. Systém si volí každá farma dle svého uvážení. Bedýnky jsou většinou dodávány do malých obchůdků, se kterými farma spolupracuje (např. Ekokrámeček v Holanech v Severních Čechách nebo U moudré kozy v Havířově) a odtud si zákazníci bedýnky vyzvedávají. (Biofarma Žatec, 2017)

1.7.3.4 *WWOOFing*

Jeden ze způsobů, jak zájemci o ekologické zemědělství a samotní zemědělci mohou navázat kontakt, je nezisková organizace WWOOF¹¹. Jedná se o síť národních organizací, na jejímž webu <http://wwoofinternational.org/> jsou zaregistrovaní ekologičtí farmáři z celého světa nabízející pobyty dobrovolníkům se zájmem o organické zemědělství. Pomocí WWOOFingu mají lidé po celém světě možnost vycestovat do různých států dle jejich výběru, kde mohou pobývat na ekologické farmě, pomáhat s jejím fungováním a učit se o ekologickém způsobu života. Za 6-8 odpracovaných hodin denně je jim poskytnuto ubytování a strava po celou dobu pobytu. Touto cestou ekozemědělci šíří své znalosti, praktiky, myšlenky a inspirují další lidi například k zamyšlení se o tom, jak životní prostředí můžeme ovlivnit a jak můžeme docílit udržitelnosti. (WWOOF International, 2007a)

¹¹ WWOOF je zkratka pro několik variant pojmenování sítě, záleží na každé národní organizaci, kterou z nich si vybere. Například to může být World Wide Opportunities on Organic Farms, nebo také Willing Workers On Organic Farms, další možností je potom We're Welcome On Organic Farms. (WWOOF International, 2007b)

1.7.3.5 „Dumpster diving“

„Dumpster diving“ v doslovném překladu znamená „kontejnerové potápění“ nebo „potápění se v kontejneru“. Je to jeden z projevů nesouhlasu s plýtváním potravin ve světě. Činnost spočívá ve sběru potravin vyhozených do kontejnerů přistavených u obchodních řetězců z různých důvodů (např. estetických). Dumpster diveři (z velké části se jedná o studenty) si vyhozené zboží vytahují z kontejnerů a odnáší domů na spotřebu. Většina potravin je zcela v pořádku, neboť k vyhození došlo pouze kvůli natrženému obalu, poškozeného jednoho kusu z celého balení (tudíž zbytek je v pořádku, ale na pultě nezůstal) nebo také blížícího se data spotřeby. Potraviny jsou tedy často plně požitelné.

Hnutí se začalo objevovat v 90. letech. Cílem je poukázat na nerovnovážnou potravinovou situaci ve světě, kde na jedné straně žije stále mnoho lidí o hladu, ale na druhé straně jiné země kypí přebytkem jídla a obrovské množství potravin končí v kontejnerech. (Olivier, 2012)

S „dumpster divingem“ mám vlastní zkušenosti z doby mého pobytu v Oslu. Mezi lidmi, kteří sbírají vyhozené potraviny, je právě hlavní město Norska skvělým cílem. Toto tvrzení se mi potvrdilo hned po pár prvních pokusech. Lov potravin je v chladnějších obdobích ideální, protože venkovní teploty kolem bodem mrazu slouží skvěle jako lednička či mrazák. Potraviny jsou tedy skvěle zakonzervovány. Po debatách s místními nadšenci mi byla doporučena místa, kam se za potravinami vydat. Ať už byla má očekávání jakákoliv, výsledek je mnohokrát předčil. Zároveň mě však také šokoval. Při pohledu na kontejnery plné nejen ovoce a zeleniny mi zůstal rozum stát. Je to drsný střet s realitou, o které se pouze dočítáme, ale na první pohled pořádně nevidíme.

Na následujících třech obrázcích je k vidění ukázka potravin ze dvou menších „kontejnerových potápění“ v roce 2015. Foto pochází z „dumpster divingu“ v hlavním městě Norska, v Oslu. Mezi nasbíranými potravinami se nacházela nejčastěji zelenina a ovoce a široká škála pečiva, dále pak žampiony, ryby, sladké, těstoviny, sýry, polotovary atd.

Obrázek 4: Dumpster diving I (fotoarchiv autorky)

Obrázek 5: Dumpster diving II (fotoarchiv autorky)

Obrázek 6: Dumpster diving III (fotoarchiv autorky)

1.8 Shrnutí

V následující tabulce jsou znázorněny jednotlivé potravinové režimy a základní charakteristiky typické pro každé popisované období.

	1. Potravinový režim	2. Potravinový režim	3. Potravinový režim
Datace	1880 – 1914 (1945)	1950 - 1970	1980 - současnost
Pojmenování	Osídlenecký-koloniální	Produktivistický, Obchodní-průmyslový	Korporátní- environmentální
Hlavní mocnost	Velká Británie	USA	Nadnárodní korporace
Základní charakteristiky	<p>Hlavní role farmářů v koloniích</p> <p>Pěstování pšenice a její import do Velké Británie</p> <p>Vzájemná závislost mezi farmáři v koloniích a Velkou Británií</p> <p>Rozšiřování zemědělských ploch v koloniích</p> <p>Přechodné období od 1914</p> <p>→ dochází k hospodářské a finanční krizi</p> <p>→ rozpadá se systém obchodu s pšenicí</p> <p>Dust Bowl v USA</p> <p>Ceny potravin stoupají</p>	<p>Export potravin z USA</p> <p>Industrializace zemědělství</p> <p>Používání chemických vstupů</p> <p>Vznikají zemědělské politiky</p> <p>Vytváření přebytků potravin</p> <p>→ využití v podobě potravinové pomoci do nově dekolonizovaných států</p> <p>Protekcionalismus, dotace exportu → dumping v rozvojových zemích a ničení místního zemědělství</p> <p>„Zelená revoluce“</p>	<p>Přetrvává chemizace v zemědělství</p> <p>GMO</p> <p>Ekologická krize</p> <p>Existuje obrovské množství nadnárodních korporací</p> <p>Potraviny se stále přepravují ze severu na jih a naopak → úpravy potravin, aby transport vydržely</p> <p>Zároveň se vynořují environmentální a sociální hnutí</p> <p>Začíná se klást důraz na ochranu životního prostředí, na kvalitu potravin, jejich původ a čerstvost</p>

Tabulka 1: Shrnutí základních charakteristik potravinových režimů (vlastní zpracování)

Zemědělství si po dobu své existence prošlo mnoha proměnami, úpadky i obdobími rozkvětu a podpory. S přibývajícím počtem lidí žijících na této planetě se poptávka a tlak na potravinovou produkci, která by nasýtila rychle rostoucí populaci, nepřetržitě navyšoval. Zároveň se rozvíjel průmysl, mnoho zemí procházelo industrializační fází rozvoje a bylo potřeba pracovní síly v sekundárním sektoru. To výrazně přispělo

k rozdělení světa na zdrojové, zemědělské státy produkující pro rozvíjející se průmyslové země. Produkce se navyšovala, koncentrovala a zintenzivňovala. Rozsáhlá monokulturní produkce vyžadovala stále více úprav a dodatečných vstupů v podobě chemických prostředků. Tyto praktiky měly bez pochyby své výhody (vyprodukováno větší množství potravin, větší výnosy, rychlejší zpracování, mechanizace umožnila omezit počet zaměstnaných v primárním sektoru a posílit tak pracovní síly během industrializace), na druhou stranu však brzy ukázaly i svou stinnou stránku.

Zásahy syntetickými látkami vedly k postupnému snižování kvality zemědělské produkce, intenzifikace zemědělství si vynucovala mechanizaci a původní tradiční zemědělské postupy byly zničeny. Transport potravin na dlouhé vzdálenosti vyžadoval úpravy potravin, aby převoz vydržely a byly na cílový trh dodány jako „čerstvé zboží“. To vše se samozřejmě začalo projevovat v podobě negativních dopadů na životní prostředí (viz v této kapitole popsané Dust Bowl v USA) a v nespokojenosti spotřebitelů. Nastavené obchodní politiky a slabá podpora malých zemědělců byly jen další příspěvky k neprospívajícímu vývoji zemědělství ve světě. To vše bylo důvodem ke vzniku ekologických hnutí a postupnému návratu ke zdravému farmaření. Dnes sice konvenční zemědělství stále výrazně přetrvává a je mnohými podporováno, ale zároveň se vynořuje a již existuje velké množství ekologických farem a zemědělců, kteří se navrací k přírodě a zdravému přístupu k půdě a stravování. Dnes však tento způsob zemědělství nazýváme ekologické zemědělství a pro jeho praktikování bylo stanoveno mnoho zákonů a pravidel, která musí být dodržována, aby farma vůbec mohla užívat přívlastku ekologická. Ve své podstatě se však jedná o klasické zemědělství bez chemických vstupů.

2 Vysvětlení ekologického zemědělství

Druhá kapitola nese název ekologické zemědělství. Je rozdělena do několika částí, z nichž první se věnuje definici ekologického zemědělství a jeho charakteristice. Další bod se zabývá vznikem a vývojem, následuje vysvětlení základních principů ekologického zemědělství z pohledu tří odlišných organizací/institutů a do kontrastu je zde vybráno několik „pravidel“ konvenčního zemědělství spolu s jeho negativními vlivy. V závěru této kapitoly vysvětlují výhody a benefity ekologického zemědělství pro životní prostředí a společnost.

2.1 Definice, charakteristika

Mezinárodně platná definice ekologického zemědělství byla schválena teprve relativně nedávno, v roce 2008 v italském městě Vignola. První pokyn k vytvoření stručného a výstižného popisu pro ekologickou produkci vydal IFOAM¹² již dříve, nicméně trvalo tři roky, než byla finální verze schválena. Konečná definice zní takto:

„Ekologické zemědělství je produkční systém, který udržuje zdraví půd, ekosystémů a lidí. Základ tvoří ekologické procesy, biodiverzita a cykly adaptované na lokální podmínky spíše než využití vstupů s negativními následky. Ekologické zemědělství kombinuje tradici, inovaci a vědu k využití sdíleného životního prostředí a podporuje vztahy a dobrou kvalitu života všech a všeho zahrnutého v systému.“ (IFOAM, 2005)

Obsáhlejší charakteristiku nalezneme v podání české organizace - Institut pro ekologické zemědělství a udržitelný rozvoj krajiny (Bioinstitut)¹³. Bioinstitut popisuje ekologické zemědělství jako moderní způsob obhospodařování půdy, kde se zemědělci vyhýbají používání umělých hnojiv a jakýchkoliv chemických přípravků nebo postřiků či hormonů a podobných umělých látek. Základ tohoto přístupu tvoří etické zásady dodržované ve vztahu k chovaným zvířatům, k ochraně životního prostředí a biologické rozmanitosti, dále se promítá do managementu neobnovitelných zdrojů a ochrany zdraví

¹² IFOAM – Organics International (International Federation of Organic Agriculture Movements) je mezinárodní organizace sdružující zainteresované subjekty z celého světa, kteří přispívají k ekologické vizi. Jedná se o jedinou organizaci svého druhu. Byla založena v roce 1972. (IFOAM, 2015a)

¹³ Bioinstitut, o.p.s. je Institut pro ekologické zemědělství a udržitelný rozvoj krajiny, založen spolu s dalšími partnery roku 2004. Hlavním cílem této organizace je přenos poznatků z vědy a výzkumu do praxe, výchova, vzdělání, publikační činnost a výzkum. (FiBL/Bioinstitut, 2014)

populace, důležitý je také jeho vliv na zachování zaměstnanosti v primárním sektoru a v rurálních oblastech.

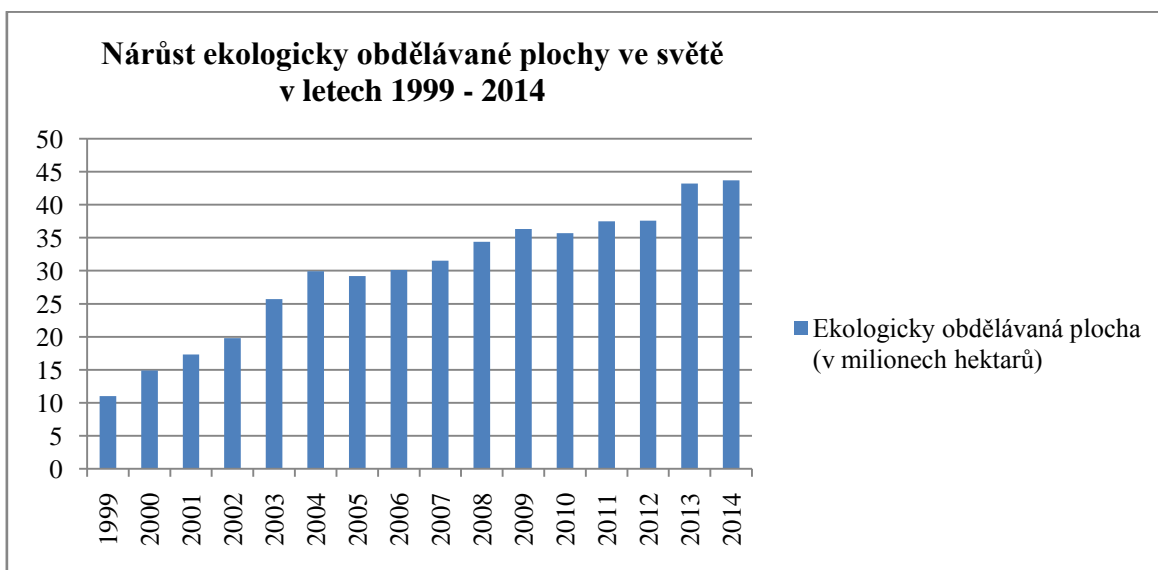
Zdravá půda představuje fundamentální faktor ekologického zemědělství. Cílem je udržet půdu dostatečně nasycenou organickým materiálem, který zajišťuje úrodnost. K tomu jsou využívány různé způsoby hnojení (organické hnojení, zelené hnojení), proměňují se vzorce sadby a půda se zpracovává velice šetrně. Nejednotvárnost krajiny a časté střídání plodin vede k vytvoření přirozené biologické rovnováhy, díky které je krajina odolnější. Rostliny posilují svou schopnost se s případnými škůdci a chorobami vyrovnat bez vnějších chemických zásahů. Užívání průmyslových hnojiv, syntetických pesticidů, herbicidů, růstových regulátorů a geneticky modifikovaných organismů je v ekologickém zemědělství nemyslitelné. (FiBL/Bioinstitut, 2015)

Ekologické zemědělství se vyznačuje udržitelným využitím lokálních zdrojů, zajišťováním základních biologických funkcí v cyklu půda-voda-živiny-humus, zachovává rostlinnou diverzitu, udržuje nutriční koloběh v rámci farmy, také zajišťuje stabilitu systému díky pestrosti druhů a směřuje k optimálnímu poměru mezi vstupy a výstupy. (Shiva, Pande, Singh, 2004)

2.2 Vznik a vývoj

Původ ekologického zemědělství můžeme hledat už v pradávných civilizacích, jejichž existence byla úzce propojena s přírodou a zemědělství bylo jednou z hlavních činností. Jsou to například civilizace v Číně, Japonsku nebo Korejích. To, co dnes považujeme za organické zemědělství, je v podstatě tradiční, originální typ zemědělství, který byl praktikován po mnoho tisíciletí v různých částech světa. Lidé využívali zdroje dostupné v přírodě a neorganické metody pěstování ani nebyly známy. (McConnell, 2003) Po většinu svého vývoje po boku moderního zemědělství bylo ekologické farmaření spíše podceňováno. Dle odborníků se jednalo o naprosto nevědecký přístup hodný „pouze“ malých zahrádkářů, ale v žádném případě nepřipouštěli, že by tento způsob obhospodařování mohl nasycit světovou populaci a produkovat statky ve velkém, obchodním měřítku. Přibližně od devadesátých let a zejména v poslední době se pohled na organické hospodaření mění. Ekologické zemědělství se dostává do povědomí obyvatel, rozšiřuje se procento ekologicky obdělávané plochy ve světě a ekologické produkty jsou mnohem dostupnější než dříve. (Kuepper, 2010) V následujícím grafu, který znázorňuje rozsah půdy věnované ekologickému zemědělství v hektarech, můžeme vidět pozitivní

vývoj mezi lety 1999 a 2014. Celková rozloha se během 15 let ve světě přibližně ztrojnásobila.

Obrázek 5: Nárůst ekologicky obdělávané plochy ve světě 1999 – 2014, dle (FiBL, 2016) přepracováno autorkou

Nejdříve ale nahlédněme úplně do začátků konceptu „organic farming“. První zmínky o ekologickém zemědělství sahají do začátků 20. století, kdy se objevily v Evropě. Ze Starého kontinentu se poté přesunuly do Ameriky. Tehdy se ještě nemluvalo konkrétně o „organic farming“, nicméně zemědělci v té době vystihli jeho podstatu. Začali si všimnout, že půda je vyčerpaná, často se objevují problémy s erozí, úroda byla stále monokulturnější a výnos poklesal. (Kuepper, 2010) To bylo způsobeno dominantní teorií posledního století. Přibližně v letech 1840 až 1940 sehrála významnou roli Liebigova minerální teorie, jejímž důsledkem bylo vytvoření umělých hnojiv a jejich využití k vyživování zemědělské půdy. Tento přístup vyvrcholil v poválečném období, v době, kdy zemědělství v Evropě a v Severní Americe začalo přijímat dotace a vyžadovalo obrovské externí vstupy. Ve stejnou dobu však zároveň přibývalo iniciativ, které vyústily v obnovení vědeckého i sociálního zájmu o hospodaření s půdou. (Manlay, 2007) Zdraví populace závisí na dlouhodobé vitalitě půdy. Pokračující degradace byla dostatečnou motivací k nápravě půdy a ekologické farmaření začalo postupně získávat čím dál větší ocenění. (Kuepper, 2010)

Došlo k obnovení již dříve známého managementu půdy zaměřeného na organickou hmotu jako kompletní živý celek bez nutných vnějších vstupů. Od 40. let 20. století je tento přístup značně zviditelněn i díky Lordu Northbournovi.

Roku 1940 Lord Northbourne publikoval knihu s názvem *Look to the Land*. Ve svém díle poprvé zavádí pojem „organic agriculture“, neboli ekologické zemědělství. Lord Northbourne nahlíží na ekologické zemědělství jako na protíváhu k transformovanému industriálnímu zemědělství, které se vyvinulo po průmyslové revoluci. Základní myšlenkou konceptu „organic farming“ dle Lorda Northbourny je jeho chápání farmy jako biologického organismu. Farmu popisuje jako živou entitu, tzn. biologicky kompletní jednotku, uvnitř které probíhá vyrovnaný rytmus organického života. Půda a její mikroorganismy tvořící spolu s rostlinami organický celek jsou základem. Provázanost všech živých tvorů působících v rámci hospodářství autor knihy přirovnává k existenci člověka. Jeho život je také velice úzce spojen s mnoha živými bytostmi, které mu umožňují přežití. Stejně jako o člověku není možné uvažovat jako o izolované jednotce uvnitř společnosti, o farmě uvažuje Northbourne také v holistickém pojetí. (Paull, 2006)

2.3 Základní principy

2.3.1 Principy dle IFOAMu

První princip definovaný organizací IFOAM (2015b) se zabývá otázkou zdraví. Ekologické zemědělství usiluje o udržení a zároveň zlepšení zdraví půdy, vegetace, zvířat, lidské populace a planety jako celku. Nesleduje pouze jednotlivé „sektory“, ale zaměřuje se na planetu jako nedělitelný prostor, kde vše se vším souvisí. Z toho vychází základní myšlenka tohoto principu – zdraví jednotlivců a komunit se nemůže oddělovat od zdraví ekosystému. Jestliže udržujeme půdu zdravou, produkujeme zdravou úrodu a ta následně podporuje dobrý zdravotní stav jak lidí, tak zvířat. IFOAM vyzdvihuje imunitu, odolnost a regeneraci jako klíčové předpoklady zdravého organismu.

Princip ekologie by měl být založen na živých ekologických systémech a cyklech, měl by s nimi pracovat, inspirovat se a pomáhat s jejich ochranou a zachováním. Ekologická produkce probíhá jako součást procesů v živých ekosystémech. Každý ekosystém v rámci ekologické produkce neslouží jen pro lidi a jejich zajišťování výživy, ale má také své další úlohy v krajině. Proto by ekologičtí zemědělci měli mít na paměti veškeré funkce ekosystémů a plánovat svou produkci tak, aby bylo zachováno přirozené prostředí a genetická a zemědělská pestrost.

Princip spravedlnosti vysvětluje otázku interakcí v ekologickém zemědělství. „Ekologické zemědělství by mělo stavět na vztazích, které zajišťují spravedlnost s ohledem

na společné životní prostředí a životní příležitosti.“ Spravedlnost spočívá v rovnosti, respektu, čestnosti a hospodaření ve sdíleném světě, jak mezi lidmi, tak v rámci lidských vztahů vůči jiným živým bytostem. Princip spravedlnosti se vztahuje také na všechny členy zapojené v produkční síti, tzn. lidi pracující v distribuci, prodeji, obchodníky, atd. Spravedlnost ekologického zemědělství se dále také odkazuje např. na podmínky zvířecího chovu. Prostor by měl odpovídat jejich fyziologii a přirozeným podmínkám.

Princip péče je založen na prevenci a zodpovědnosti, jejichž dodržování by mělo vést k udržitelnosti zdraví a blahobytu pro současné i budoucí generace. Jak už bylo výše zmíněno, ekologické zemědělství je živý a dynamický systém ovlivnitelný jak zevnitř, tak zvnějšku. Proto zvyšování efektivity a produkce musí probíhat s respektem k přirozeným podmínkám prostředí. Stejně tak užití technologií by mělo být postaveno na podrobné znalosti ekosystémů a zemědělství. IFOAM zdůrazňuje, že vědecké znalosti jsou velice důležité a potřebné k ekologickému zemědělství, ale nejsou to jediné. Nesmíme opomíjet praktické zkušenosti, moudrost, tradice a znalosti domorodých obyvatel planety, které jsou bohužel často házeny do ústraní, ale nabízejí nám mnoho možností. (IFOAM, 2015b)

2.3.2 Principy dle GreenPeace

Z pohledu organizace GreenPeace má ekologické zemědělství sedm základních charakteristických bodů. Principy jsou ve své podstatě totožné s těmi, které popisuje organizace IFOAM, GreenPeace je však rozděluje do více jednotlivých pravidel.

Prvním z nich je potravinová nezávislost, úzce provázaná i s druhým pravidlem, které říká, že benefitovat by měli i farmáři a venkovské komunity. Ekologické zemědělství by nemělo podporovat nadnárodní korporace, ale mělo by naopak uvažovat nad tím, jak je jídlo produkováno a především kým. Lokální produkce přispívá k boji proti chudobě ve venkovských oblastech, tudíž z něj mají zisk i malí farmáři.

„Chytřejší“ produkce a výnos naráží na problematiku nadměrného množství potravin a jeho distribuci ve světě. Cílem je především snížení potravinového odpadu a konzumace masa a navýšení výnosu v rámci ekologických pravidel v oblastech, kde je třeba.

Biodiverzita – v přírodě posiluje resistenci ekosystémů a tvoří základ ekologického zemědělství. Stejně tak je proměnlivost důležitá také ve stravě. Pestrý jídelníček a výživa podporuje dobrý zdravotní stav člověka. K zachování biodiverzity velkou mírou přispívá udržitelný zdravý stav půdy a lepší čistota vody. Obojí je možné i bez užití chemických látek. Ekologické zemědělství dbá na zachování co největšího množství organické hmoty

v půdě, která zvyšuje schopnost zadržení vody a snižuje úroveň degradace půdy. Výsledkem je zároveň vyšší úrodnost.

S aplikací chemických látek je spojen také princip managementu proti škůdcům. Již výše zmíněná biodiverzita předchází rozsáhlému napadení škůdci, jelikož pestrost pěstěných rostlin neumožňuje jejich rychlé šíření a zároveň podporuje přirozenou schopnost ekosystému se se škůdci vypořádat. Navíc nedochází ke znečištění půdy a farmáři nemusí nakupovat drahé industriální chemikálie, které pouze negativně ovlivňují jak zdraví populace, tak zdraví planety.

Posledním principem, a také výsledkem ekologického zemědělství, jsou odolné potravinové systémy, které efektivně adaptuje potravinový systém na proces klimatických změn a ekonomickou situaci ve světě. (Tirado, 2015)

2.3.3 Princip dle Bioinstitutu

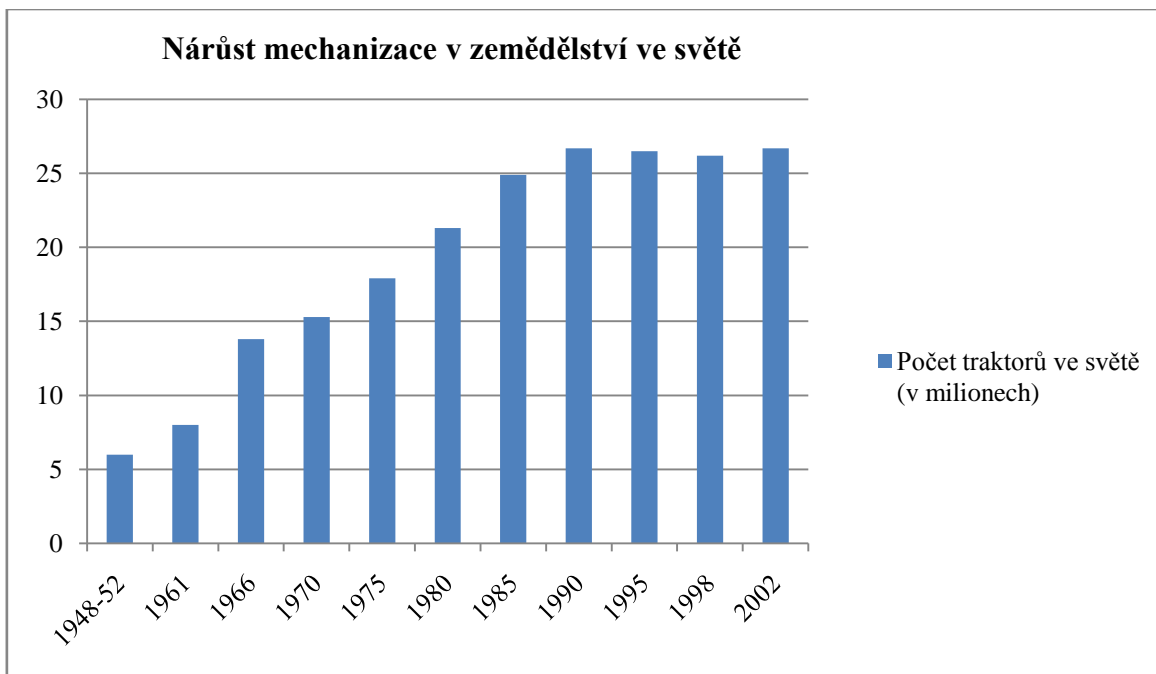
Bioinstitut popisuje základní princip ekologického zemědělství jako biologický koloběh. Tento cyklus začíná u zdravé půdy, která implikuje zdravé rostliny. Vegetace slouží jako potrava živočichům, jejichž zdraví závisí na potravě. Při konzumaci chemicky neobhospodařovaných rostlin je maso přirozeně kvalitní a nenasycené chemickými látkami. Z tohoto přírodního produktu potom člověk získává zdravé potraviny přispívající lidskému zdraví. Celý popsaný koloběh vytváří zdravou krajinu kolem nás. Cílem ekologického zemědělství je tedy dle Bioinstitutu práce v co nejvíce uzavřených cyklech za využívání místních zdrojů a minimalizace ztrát. (FiBL/Bioinstitut, 2015)

I když každá organizace či institut formuluje principy ekologického zemědělství jinými slovy, podstata a myšlenka zůstávají stále stejné – produkovat kvalitní přírodní potraviny s minimem vnějších vstupů, poskytnout jídlo celé populaci a udržet výborné zdraví člověka i krajiny nejen v současnosti, ale zachovat tento stav i budoucím generacím. V popsaných principech výše zmíněných organizací se také odráží základní pojetí formulované Lordem Northbournem - farma jako komplexní, provázaný celek.

2.4 Konvenční zemědělství

Konvenční zemědělství, které se začalo do dnešní podoby vyvíjet během průmyslové revoluce, má velmi odlišné charakteristiky od organického farmaření. Typickým znakem jsou jednak monokulturní pole, v případě živočišné výroby to jsou rozsáhlé intenzivní chovy. V obou případech jde o maximalizaci výnosů, k čemuž výrazně

přispělo zavedení mechanizace do zemědělství během 19. století, ale zejména pak během 20. století. (Millstone and Lang, 2008a) Čím dál častější využívání mechanizace v zemědělství je demonstrováno v následujícím grafu, který znázorňuje rostoucí počet traktorů využívaných v zemědělství v letech 1948 – 2002.

Obrázek 6: Nárůst mechanizace ve světě 1948 – 2002, dle (Millstone, Lang, 2008b) přepracováno autorkou

Původně si moderní způsob obhospodařování půdy vysloužil slova chvály díky narůstající produkci, dnes je však mnoha vědci chápán jako omyl v přístupu k životnímu prostředí.

Důvodem je především jeho ohromný negativní dopad na životní prostředí. Monokulturní plantáže si vyžadují četné chemické vstupy v podobě pesticidů a hnojiv zapříčiněné tzv. „reductionist approach“. Tento přístup spočívá v řešení každého problému individuálně, bez souvislosti s okolním prostředím. Výsledkem je užívání hnojiv, které doplňují nedostatečné množství živin v půdě, způsobené pěstováním pouze jednoho druhu na rozsáhlé zemědělské ploše, a dále užívání pesticidů s cílem vyhubit škůdce, vůči kterým jsou monokultury velice náchylné. Aplikované chemikálie se prostřednictvím vodního koloběhu v přírodě dostávají i mimo zemědělskou plochu. Důsledkem je znečištění půdy a vody. Neblahý vliv na biodiverzitu je dalším logickým vyústěním. (Magdoff, 2007) Podle Mezinárodní technické konference organizace FAO¹⁴ v Lipsku v roce 1995, jejímž

¹⁴ FAO je jedna z organizací OSN, založená v roce 1943. Zabývá s problematikou potravin a výživy ve světě a jejím hlavním cílem je dosáhnout potravinové bezpečnosti pro všechny, tzn., aby lidé měli pravidelný

tématem bylo pěstování geneticky upravených plodin, je průmyslové zemědělství odpovědné za 75 % narušení biodiverzity, 75 % ničení zdrojů vody, 75 % úbytku půdy a 40 % skleníkových plynů. (Shiva, 2012)

Příkladem dopadu intenzivního hnojení zemědělské půdy jsou tzv. mrtvé zóny. Jednu z nejvýrazněji zasažených oblastí najdeme směrem na jih od USA. Jedná se o severní část Mexického zálivu. Situace je nejhorší na jaře, kdy se zemědělci připravují na úrodnou sezónu, aplikují hnojiva na pole a chemikálie stékají do řek a potoků a dostávají se až do oceánu. Tam vzniká hypoxická zóna, tzn. zóna trpící nedostatkem kyslíku, následkem čehož se živočichové v těchto oblastech udusí a umírají, případně migrují pryč (ryby) a vzniká rozsáhlý region bez života (biologická poušť). (NOAA, 2014)

Přirovnáme-li si tento přístup k Northbournově chápání zemědělství, nacházíme absolutně kontrastní chování založené právě na individualistickém přístupu k jednotlivým částem produkce. Výrazným problémem moderního přístupu je také otázka živočišného odpadu, který se hromadí a není možné ho zpětně využít jako hnojivo právě kvůli používaným chemickým vstupům. (UCS, 2016)

Negativní dopady je možné najít také v sociální sféře. Konvenční zemědělci byli nuceni mechanizovat svoji výrobu a zvyšovat produkci, což vedlo k úbytku farmářů a rurálních komunit, které se věnovaly zejména zemědělské činnosti. Dalším krokem bylo také snižování nákladů způsobené uniformitou produkce. Vedlejším efektem intenzifikace zemědělství byly i migrační procesy. Zemědělci, kteří nebyli schopni konkurovat velkoproducentům, byli nuceni hledat novou výdělečnou činnost, nejčastěji ve městech. (Magdoff, 2007)

2.5 Environmentální benefity ekologického zemědělství

Ekologické zemědělství přináší mnoho výhod a pozitivních efektů na životní prostředí, jehož prostřednictvím se přelévají dále do společnosti. Konkrétně se jedná o kladný vliv na:

- Dlouhodobou udržitelnost
- Půdu
- Vodu

přístup k dostatečně kvalitním potravinám, které by jim umožňovaly žít aktivní a zdravý život. Mezi další zásadní cíle patří například vymýcení hladu ve světě a udržitelný management a využití přírodních zdrojů (včetně vody, půdy, vzduchu, atd.) a zachovat je pro příští generace. (FAO, 2017b)

- Ovzduší a klimatické změny
- Podporu biodiverzity
- Ekosystémové služby

První z výhod, které ekologické zemědělství nabízí, je dlouhodobá udržitelnost. Většina změn, ke kterým v životním prostředí dochází, se odehrávají velice pomalu v průběhu času, to znamená, že zemědělské intervence realizované nyní budou mít dopad ještě za několik let. Ekologické zemědělství počítá s dlouhodobými efekty a díky tomu volí vhodné praktiky hospodaření. Základem je produkce potravin a zároveň udržení ekologické rovnováhy v přírodě. K účinnému efektu ekologického zemědělství v dlouhodobém rozměru významně přispívá proaktivní přístup, jehož podstatou je snaha o nalezení problému dříve, než se komplikace objeví. Ekologické zemědělství neřeší výsledky problémů, ale naopak jim ještě předchází.

Dalším přínosem ekologického zemědělství je jeho pozitivní vliv na půdu. V konvenčním zemědělství je základem produkce maximální zisk a objem výroby podporovaný chemickými látkami, které doplňují nedostatek živin v půdě způsobený jednostranným vyčerpáváním v monokulturních sadbách. Naproti tomu ekologické zemědělství je postaveno na praktikách s příznivým vlivem na půdu. Jedná se například o rotační sadbu¹⁵, inter-cropping¹⁶, cover crop¹⁷, využití symbiózy, aplikaci pouze organických hnojiv a minimalizaci orby. To vše podporuje výskyt flóry a fauny v půdě a její lepší složení a strukturu, která následně zvyšuje kapacitu absorpce živin a vody a umožňuje lepší kolování energie. Důležitou roli hraje také management půdy¹⁸, který ovlivňuje její expozici vůči erozi. (FAO, 2015)

Zacházení s půdou má následné dopady na vodní zdroje. Konvenční zemědělství užívá velké množství chemických látek k co největší maximalizaci zisku. Tato hnojiva

¹⁵ Rotační sadba je způsob zemědělského obhospodařování. Základem je pěstování různých plodin v po sobě jdoucím, specifickém systému na stejném poli. (The Editors of Encyclopædia Britannica, 2016b)

¹⁶ Inter-cropping je zemědělská praktika, která spočívá v pěstování dvou a více plodin zároveň na jednom úseku zemědělské plochy. Plodiny rostou společně promíchané, nebo jsou prostřídány v řadách, nebo jsou zasazeny s časovým zpožděním do stejného pole. (AgriInfo, 2015)

¹⁷ Cover crop jsou takové typy rostlin, které se užívají primárně ke zpomalení eroze, zlepšení zdraví půdy, ale také například přilákají opylovače. (SARE, 2012)

¹⁸ Management půdy představuje součást obhospodařování pozemku. Zaměřuje se na rozdíly v typu a charakteristikách půdy s cílem formulovat konkrétní zásahy, které povedou k zvýšení kvality půdy. Specifické praktiky v zacházení s půdou jsou nutné k vyšší ochraně a zachování půdy. (FAO, 2016)

prosakují přes půdu až do podzemních vod a díky vodnímu oběhu se dostávají dále do vodních zdrojů. Ekologické zemědělství naopak užívá pouze organických hnojiv, čímž se problematika znečištění jak půdy, tak vody eliminuje. (Sustainable food, 2011)

Ekologické zemědělství může představovat také významný přínos v otázce zmírnění klimatických změn a snížení účinnosti skleníkového efektu. Je to dáno schopností půdy zadržovat uhlík v zemi nebo také způsobem obdělávání terénu. Čím více organického uhlíku je v půdě uskladněno, tím je potenciál vlivu ekologického zemědělství na klimatické změny vyšší. (FAO, 2015)

Příznivý dopad ekologických metod produkce můžeme pozorovat také na ekosystémových službách a biodiverzitě. Již nejedna studie potvrdila vyšší biologickou pestrost v oblasti s ekologickými zemědělskými postupy. Například výzkum vedený D. Gabrielem a jeho kolektivem (2010) potvrdil, že farmy s organickou produkcí vykazují celkově 12% nárůst na biodiverzitě, konkrétně větší rostlinnou i květinovou rozmanitost, větší množství žíhal, hmyzu, motýlů i některých druhů ptáků. Totéž zjistila ve své studii i organizace The Soil Association (Azeez, 2000). Studie probíhala na obdělávaných půdách v nížinatých oblastech Anglie, kde došli k závěru, že organicky obhospodařované zóny ukrývají o 57 % více divokých rostlinných druhů, dvakrát více vzácných a ubývajících rostlin a několik druhů, které byly nalezeny pouze na ekologické zemědělské půdě. Další studie, které potvrdily vyšší biologickou rozmanitost v oblastech ekologického zemědělství, jsou autoři Mäder et al. (2002) a Feledyn-Szewczyk (2008).

2.6 Certifikace v ekologickém zemědělství

Důležitou součástí směrnic ekologického zemědělství jsou pravidla pro získání loga a etikety ekologické produkce. Evropská unie má svůj rámec pravidel formulující podmínky, na základě jejíž splnění se mohou farmy prezentovat pod statutem ekologická farma. Aby se farmy mohly dostat se svými produkty na trh, musí být majiteli ekologické etikety. Její držení potvrzuje dodržování nastavených podmínek ekologického farmaření. Evropská unie vytvořila své vlastní logo se základním cílem zjednodušit zákazníkům rozpoznávání ekologických produktů.

Proces získávání loga organické produkce a certifikátu má stanovený průběh, který trvá i několik měsíců, jedná se o tzv. přechodné období. Délka trvání tohoto období se může lišit dle typu předchozího obhospodařování plochy od několika měsíců až po několik let. V době konverze půdy na ekologickou produkci dochází k odstranění zátěže z konvenčního zemědělství. V době přeměny se již aplikují ekologická pravidla dle

platné legislativy, avšak produkce ještě nesmí být pojmenovávána jako bioprodukt. (PRO-BIO LIGA, 2010)

Jako příklad zde uvedu certifikát, který byl zmiňován na obou ekologických farmách výzkumu k této diplomové práci. Certifikát nese název Demeter. V Itálii tento certifikát již získali, v Srbsku prozatím využívají jiných známek, ale právě Demeter je ten, kterého by chtěli dosáhnout.

Ochranná známka Demeter se používá k označení přírodních produktů vyrobených v biodynamickém zemědělství asi v padesáti zemích světa. Farmy mohou získat certifikát poté, co splní kritéria pro ekologické zemědělství a následně také standardy pro biodynamickou produkci. Značka je známá velice přísnými kontrolami a smluvními podmínkami. Certifikát Demeter byl zaveden roku 1928. (Biooo.cz, 2016)

Obrázek 7: Logo certifikátu, (Biooo.cz, 2016)

Základní rysy či předpoklady pro získání tohoto certifikátu jsou popsány následovně:

„Nejdůležitější je aktivní zájem o zákony přírody a vůle s nimi kreativně pracovat na každodenní bázi. Také je třeba být otevřený holistickému pohledu na přírodní svět, který se rozprostírá mnohem dál, než jen kam sahají naše znalosti získané čistě z přírodních věd. Slunce, měsíc a hvězdy, anebo biodynamické přípravky nejsou jedinými vlivy na zvažování. Práce s biodynamickými metodami vede k novým zkušenostem vycházejících z interakcí s rostlinným a zvířecím královstvím.“

Získání certifikátu probíhá v těchto krocích:

- 1) Vyplnění dotazníku Demeter a odeslání na národní nebo mezinárodní pobočku
- 2) Mezinárodní certifikační kancelář zkontroluje zaslané informace a hledá jakékoliv nesrovnalosti
- 3) Podpis kontraktu mezi farmou a organizací Demeter International, od tohoto bodu je manažer povinen vést farmu ke standardům Demeteru a je nutno začít dokumentovat veškeré biodynamické přípravky
- 4) Farma požádá o členství v národní biodynamické asociaci, jestliže existuje
- 5) Manažer farmy absolvuje ověřený úvodní kurz v biodynamickém zemědělství

- 6) Manažer farmy spolu s akreditovaným poradcem o biodynamice vytvoří plán, který bude obsahovat detailní přehled celého procesu konverze. Tento plán musí pokrývat osevnické plány, program hnojení, vývoj faunistického hospodaření a krmení, lokální příslušná opatření k předejití přeshraniční environmentální kontaminace, stejně tak v plánu musí být zahrnuta produkce a využití biodynamických přípravků
- 7) Každoročně se koná inspekce z Demeteru, která přichází kontrolovat dodržování standardů a stanovených pravidel pro držení certifikátu
- 8) Konvertující farma informuje Demeter International, kdy se inspekce koná. Během kontroly je povinné zpřístupnit dokumenty vztahující se ke sklizni, plán farmy a podrobnou dokumentaci užití přípravků
- 9) Inspekční agentura po kontrole posílá report ke zhodnocení do Demeter International e. V. Rozhodnutí o certifikátu je usneseno expertním výborem (ICO – Mezinárodní certifikační kancelář)
- 10) Pokud konvertující farma úspěšně splnila všechny předpoklady, certifikát jí je udělen. Udělení certifikátu s sebou může nést další podmínky a doporučení. Ta musí být splněna, je možné požádat o pomoc poradce
- 11) Farma platí poplatek ve stanovené výši za realizaci inspekčního protokolu
- 12) Po získání certifikátu je sepsána smlouva upřesňující používání obchodní známky, za kterou farma Demeteru International také platí licenční poplatek
- 13) Po podepsání smlouvy musí farma předložit organizaci ukázkové etikety, které musí být organizací schváleny. (Demeter, 2016)

Existuje mnoho společností, které poskytují certifikaci a s ní spojené služby, záleží pouze na zemědělcích, kterou z nich si zvolí. Jako příklad mohu uvést v Německu založenou ABCERT (ABCERT, 2017), TÜVRheinland (TÜV Rheinland, 2017) nebo českou společnost Biokont (Biokont, 2015).

2.7 Charakteristika a vývoj ekologického zemědělství v zemích výzkumu

2.7.1 Itálie

První pokusy o ekologické farmaření se do Itálie dostaly o něco později než do západoevropských zemí (např. v Německu, Francii a Švýcarsku už od 40. let 20. století). (EuropeAid, 2012) V Itálii se objevily v 60. letech 20. století, hlavní proud

se však začal rozbíhat až během 70. a na počátku 80. let 20. století. (IFOAM, 2012a) Hlavními aktéry v tomto sektoru se stali zejména spotřebitelé, producenti a ekologická hnutí, díky jejichž osvětě se ve společnosti šířily informace o nízké kvalitě potravin, jejich původu, atd. Vládní autority byly v té době ještě příliš vzdálené jakémukoliv zapojení se do procesů ekologické produkce. Itálie vyvážela v malém množství ekologické zboží do severských zemí pod certifikačními známkami ze zahraničí, neboť domácí ekologický sektor se nacházel teprve v začátcích.

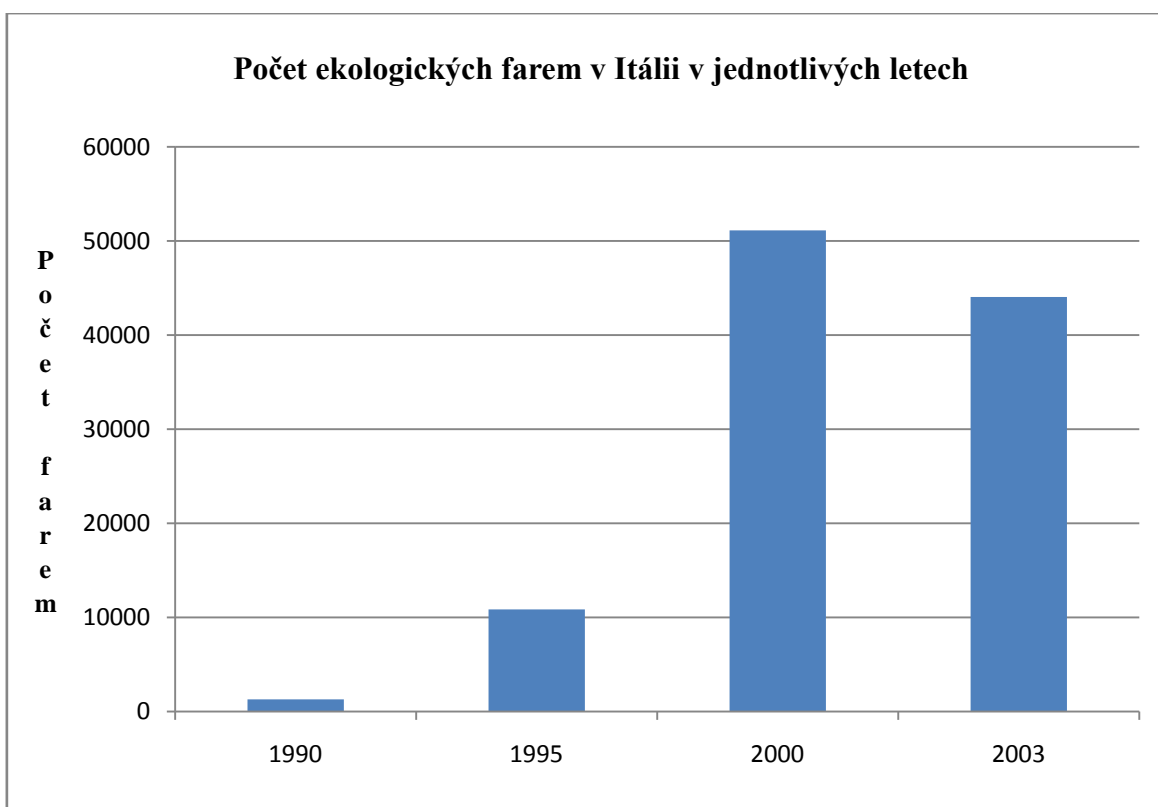
Výrazný zlom nastal v roce 1983, kdy byly založeny různé regionální asociace pro ekologické zemědělství a rostoucí potřeba jednotných norem na národní úrovni vyústila v založení instituce Národní Komise „Cos'è biologico“. Tato skupina, složená z reprezentantů různých organizací všech italských regionů a z asociací spotřebitelů, vydala v roce 1986 první italské národní standardy týkající se ekologického zemědělství. (Vondrášková, 2006) O dva roky později byla založena Italská asociace pro ekologické zemědělství (AIAB – Associazione Italiana per l'Agricoltura Biologica), pomocí níž a také díky formujícímu se domácímu obchodu se stabilizoval první národní systém supervize asociací s regionálními certifikáty. V roce 1990 Itálie hostila první mezinárodní konferenci o ekologickém zemědělství v zemích Středomoří. (IFOAM, 2012a)

Výrazným mezníkem pro vývoj nejen italské ekologické produkce, ale také produkce všech evropských států, se stal rok 1993, kdy vstoupil v platnost evropský předpis 2092/91, který dle názoru dotazovaných italských farmářů proměnil certifikaci biologických produktů v nástroj marketingu. Národní ekologický sektor měl tedy příležitost se reorganizovat a vstoupit do rozsáhlého trhu. Zmíněné nařízení ukončilo odlišný vývoj patnácti systémů evropských ekologických zemědělství a založilo výrobní a zpracovatelská pravidla, která definují jedinečné biologické metody, s unikátním systémem označování a rozeznatelné mezi všemi evropskými spotřebiteli díky vytvoření loga společenství. (Vondrášková, 2006) Nařízení 2092/91 se všemi následnými dodatky a změnami reguluje sektor ve všech členských státech Evropské Unie až do prosince 2008. Od ledna 2009 byl tento zákon nahrazen novými směrnici 834/07, které jsou stále v platnosti spolu s dalšími dvěma nařízeními (889/08 a 1235/08).

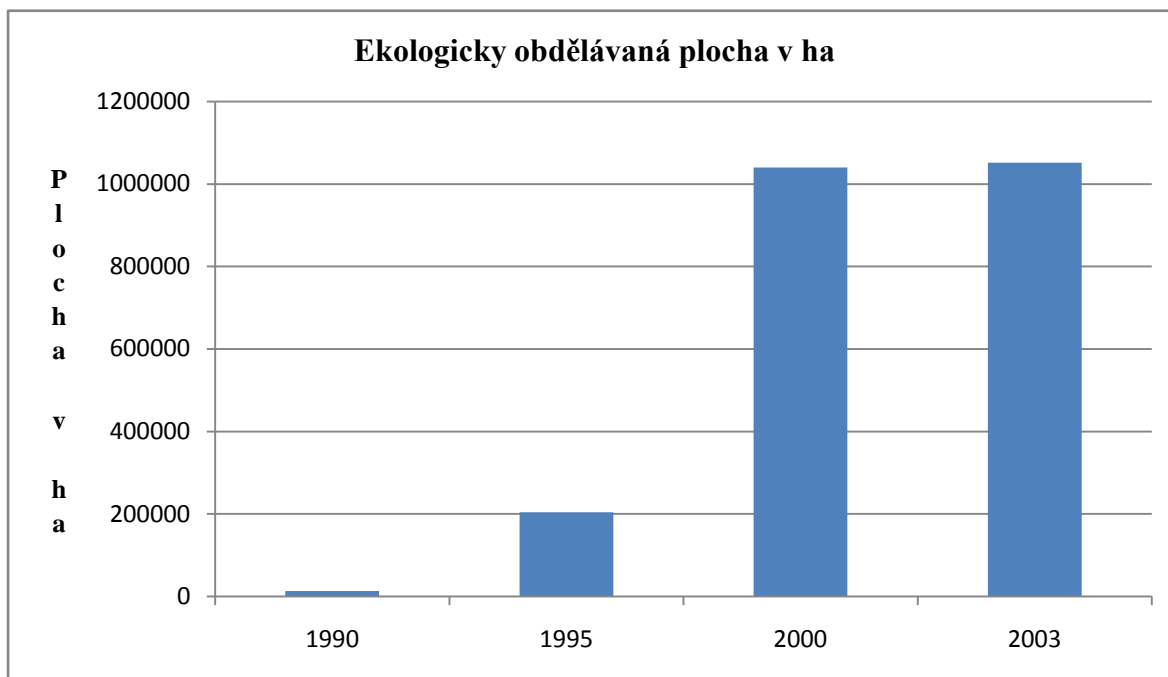
Ekologické zemědělství se zpočátku v Itálii šířilo velice pomalu, ale od roku 1992 byl zaznamenán výrazně vyšší roční růst počtu založených ekologických farem než do té doby. (FAO, 2001)

Postupující vývoj ekologického farmaření v Itálii byl podpořen také tím, že v roce 2000 založilo Ministerstvo zemědělství, potravin a lesnictví Národní informační systém pro ekologické farmáře, tzv. SINAB (Sistema d'Informazione Nazionale sull'Agricoltura Biologica). Jedná se o platformu poskytující ekologickým zemědělcům informace a služby pro rozvoj sektoru a jeho zviditelňování. (IFOAM, 2012a)

Výrazný přírůstek v počtu ekofarem v letech 1992 až 2001 byl následován znatelným poklesem v příštích letech. (Vondrášková, 2006) V prvním vyobrazeném grafu je tento pozitivní růst počtu farem, v roce 2003 vidíme úbytek. Druhý graf (na další straně) nám demonstruje rostoucí rozlohu ekologicky obdělávané půdy v Itálii během 90. let.

Obrázek 8: Počet ekofarem v Itálii ve vybraných letech, dle (AIAB, Biobank, Ministry of Agricultural Policy and Forestry in Vondrášková, 2006a) zpracováno autorkou

Obrázek 9: Ekologicky obdělávaná plocha v Itálii ve vybraných letech, dle (AIAB, Biobank, Ministry of Agricultural Policy and Forestry in Vondrášková, 2006b) přepracováno autorkou

Po přelomu tisíciletí se Itálie mohla pyšnit poměrně úspěšným příběhem o rozvoji ekologického zemědělství (zejména v pěstování ovoce a zeleniny). Ekologické zemědělství jde v tomto jihoevropském státě stále více kupředu a domácí ekologický trh se rozrůstá. Relativně vysoká finanční podpora poskytovaná ekologickým zemědělcům sehrála také velmi důležitou roli. (FAO, 2001) V roce 2002 se ale začal počet farem snižovat, protože subvence podporující ekologické zemědělce ze strany vlády byly v některých regionech pozastaveny. Pokles pokračoval i v následujících letech a důvod k tomu byl stejný. I přesto v roce 2004 dosáhla Itálie evropského prvenství v počtu organických farem a rozloze ekologicky obdělávané zemědělské plochy. (Vondrášková, 2006) Velkou výhodou, která Itálii dopomohla k úspěchu, jí bylo přívětivé klima a agronomické podmínky, spolu s příznivým geografickým přístupem k hlavním trhům. Ve světovém měřítku se umístila na třetí příčce, hned za první Austrálií a druhou Argentinou. Jedna třetina italské produkce byla určena na export, sestávající z typických italských produktů, jako je ovoce a zelenina, olivový olej, víno a sýry.

Vliv limitované finanční podpory, případně její úplné zastavení se v Itálii projevilo založením mnoha agroturistických center. Vznikaly na ekologických farmách právě za účelem získání státní podpory. Další řešení, pomocí něhož se farmáři vyrovnávali s omezenými finančními možnostmi, spočívalo v upuštění od placených certifikátů pro ekologickou produkci, které jim sloužily jako vstupenka na ekologický trh.

Své produkty obdělávané stále šetrnou cestou vůči životnímu prostředí a kvalitě začali prodávat na běžných trzích, pouze bez označení „ekologický produkt“. Málokterá farma se vrátila ke konvenčnímu zemědělství. (Vondrášková, 2006)

2.7.2 Srbsko

První individuální iniciativy ve vztahu k ekologickému zemědělství se v Srbsku ukazují již v 80. letech 20. století. Rok 1990 představuje rok zahájení činnosti jedné z prvních neziskových organizací zabývajících se ekologickým zemědělstvím - NGO Terra. Jedná se o průkopnickou síť producentů, farmářů, poradců a akademiků zainteresovaných v ekologickém sektoru. (IFOAM, 2012b) Právě skupina těchto aktérů se zasadila o nastartování ekologického farmářství v Srbsku. (Maslac, 2009)

Dle srbských farmářů politická situace v zemi během 90. let 20. století nedovolovala rychlý rozvoj ekologickému zemědělství. Ke zlepšení podmínek došlo až od přelomu tisíciletí. V roce 2000 byl federálním parlamentem přijat první národní zákon o ekologické zemědělské produkci. Až čtyři roky poté, v roce 2004, se ekozemědělci poprvé dočkali finanční podpory ze strany vlády. (Maslac, 2009) O rok později dokonce Ministerstvo zemědělství zakládá oddělení pro ekologické zemědělství jako součást svého departamentu. V roce 2009 pak byla založena národní asociace pro ekologickou produkci s názvem Serbia Organica. (Serbia Organica, 2017)

Nízký zájem vládních složek o ekologické zemědělství výrazně přispěl k pomalému rozvoji tohoto sektoru. Rok 2010 přinesl schválený zákon o monitoringu (Official Gazette of the RS, No. 29/2010), který zajistil podrobnější přehled o vývoji sektoru a zejména exportu v rámci něho. Rok na to vstoupil v platnost zákon (Official Gazette of the RS, No. 30/10) upravující srbskou ekologickou produkci v souladu s evropskými regulacemi z roku 2007. (OPC, 2016)

Vývoj v posledních letech se na základě hodnocení srbské vlády zdá být příznivý, ale při porovnání s průměrem Evropské unie výsledky nejsou příliš uspokojivé. Podle Centra ekologické produkce v Srbsku se mezi roky 2012 a 2015 ekologicky obdělávaná plocha v zemi zvětšila z podílu 0,18 % z celkové zemědělské plochy na 0,44% podíl. Uvážíme-li, že průměr podílu ekologicky obdělávané půdy v zemích Evropské unie je 5,4 %, vidíme, že i přes postupný růst Srbsko stále značně zaostává. (OPC, 2016)

Účastníci výzkumu komentovali vývoj ekologického zemědělství v Srbsku jako stále novou záležitost plnou překážek. Srbsko popisují jako nerozvinutou zemi,

kde ekologická produkce nemá dlouhou historii, problém představuje samotná základní investice, nízká návratnost a tržní cena, slabá kupní síla a neadekvátní mechanizace.

Do roku 2000 bylo zemědělství v Srbsku „čisté“ a prodávaly se kvalitní produkty. Zemědělci měli přístup na trh, kde se jejich produkty prodávaly a měly odbyt. Přelom milénia však znamenal zásadní změnu. Srbsko se více otevřelo vůči Evropské unii a jako následek se zvýšil dovoz velkoobchodní zeleniny hlavně ze Španělska a jiných zemí produkujících ve velkém měřítku. Zboží se prodává za nízké ceny, což samozřejmě vedlo ke zničení místních farmářů, kteří jim nemohli konkurovat. Většina farmářů byla nucena zmenšit rozsah své produkce a pěstovat pouze pro svou spotřebu, protože trh pro ně nemá místo. Podpora místních farmářů navíc utrpěla i tím, že vládní subvence byly v posledních dvou letech sníženy.

Majitelé farmy říkají, že klasické zemědělství v Srbsku stále existuje, ale lidé hodně bojují, ohromné množství potravin se dováží, což způsobuje právě slabá podpora místních zemědělců ze strany vlády, daně za dovoz jsou naopak nízké a pro dovozce příznivé.

VÝZKUMNÁ ČÁST

3 Popis výzkumu

Závěrečnou část této práce tvoří výzkumná část, v níž jsem se zaměřila na rozdíly mezi ekologickými farmami v rozvinuté a rozvojové zemi, konkrétně mezi italskou a srbskou farmou.

3.1 Výběr států

Výzkum byl proveden ve dvou zemích, z nichž každá se nachází v jiném stupni rozvoje. Itálii jsem zvolila jako zástupce do pozice státu rozvinutého. Dle ukazatelů indexu lidského rozvoje¹⁹ se Itálie pohybuje ve skupině nejrozvinutějších zemí světa (HDI – velmi vysoký, v pořadí států na 27. příčce).

Ve výběru rozvinuté země sehrála velkou roli autorčina předešlá zkušenost z pobytu na italské farmě a již vytvořený dobrý kontakt s majiteli, kteří byli ochotni spolupracovat a zapojit se v otázce chystaného výzkumu.

Srbsko bylo zvoleno na porovnání v pořadí druhé jako stále se rozvíjející země (HDI – vysoký, zařazeno na 66. místě). Cílem bylo vybrat rozvojový stát ležící v Evropě. Vzhledem k této podmínce se eliminovala možnost hledání farem v zemích s nejnižší úrovní lidského rozvoje, které by s rozvinutou Itálií nejvíce kontrastovaly. Nejméně rozvinuté země jsou navíc stále zapletené v začarovaném kruhu environmentální degradace a nedostatečné produkce, kterou se snaží dohánět používáním hnojiv (jsou odběrateli asi 90 % agrochemikálií). (UNCTAD, 2011) O ekologickém zemědělství tedy nemůže být ve většině případů řeč. Hlavním důvodem pro výběr Srbska byla skutečnost, že Srbsko je stále na seznamu rozvojových zemí přijímajících zahraniční rozvojovou pomoc. V evropském měřítku je Srbsko jedním z nejméně rozvinutých států a Česká Republika je jednou ze zemí, která se v rozvoji několika srbských sektorů intenzivně angažuje. Ve vztahu příjemce-donor má již vybraný balkánský stát s Českou republikou dlouholetou

¹⁹ Index lidského rozvoje (HDI) je prostředek pro hodnocení jednotlivých ukazatelů lidského rozvoje, mezi něž patří dlouhý a zdravý život (průměrná očekávaná délka života při narození), přístup ke vzdělání (průměr let školní docházky u lidí ve věku 25 a výše a zároveň očekávaný počet let školní docházky u dětí ve věku zahájení školní docházky) a životní úroveň (vyjádřená HDP na osobu). (UNDP, 2015)

tradici. V současné době, tzn. v období 2010 – 2017, je Srbsko zapsáno mezi projektovými zeměmi²⁰ zahraniční rozvojové spolupráce České republiky. (ČRA, 2017)

Mezi dalšími důvody vynikají především geografická a klimatologická podobnost, jež umožňuje oběma farmám pěstování obdobných plodin a mě díky tomu i snazší hledání společných charakteristických rysů či naopak rozdílů. Stejně tak kulturní podobnost sehrává svou roli. Obě dvě farmy se věnují podobným aktivitám, nehledají zaměření na konkrétní plodinu, nýbrž provozují jak faunistické, tak floristické odvětví. Právě holistický přístup k provozu farmy a žádný plantážový monokulturní typ pěstování, který často v nejméně rozvinutých zemích probíhá, se ukázal jako důležitý základ pro porovnání dvou farem. V případě srovnávání evropské a neevropské farmy by hledání styčných bodů bylo mnohem komplikovanější, každá země by podléhala zcela odlišným vlivům jak v globální potravinové produkci, tak co se týče ekologického zemědělství a byla by umístěna v odlišných geografických podmínkách. Proto lokalizace srbské a italské farmy ve stejném klimatickém pásu a podobné kultuře byla vhodnou volbou pro tento výzkum.

3.2 Domluva a průběh výzkumu

Ekologické farmy jsem našla a kontaktovala na internetové stránce www.workaway.info. Po předchozí domluvě přes internet, kde proběhlo ujednání o délce pobytu a domluva ohledně výzkumu, jsem přímo na místě zrealizovala celý výzkum. Výzkum probíhal formou polostrukturovaného rozhovoru s majiteli farem. Po odjezdu ještě mnou zjištěné výsledky doplnila e-mailová komunikace především s italskou farmou, díky níž se mi povedlo doplnit informace o ty, které vyvstaly z konverzace při pobytu v Srbsku.

IVA-Farm v Srbsku je vlastněna Němkou a Holanďanem. Během pobytu na této farmě se mi ještě naskytla možnost pobavit se také s dalším místním farmářem, který mi doplnil a zároveň potvrdil informace získané na IVA-Farm. Konverzace byla v obou případech vedena v angličtině. Na farmě v Itálii probíhala veškerá komunikace italsky.

Při pobytu na jednotlivých farmách bylo mým cílem zjistit, jak se od sebe farmy liší, jak se její majitelé vidí umístění v rámci globálního potravinového řetězce, jak se obě

²⁰ Projektová země zahraniční rozvojové spolupráce ČR jsou státy, v nichž jsou rozvojové aktivity stále žádoucí a vyžadují střednědobý rozsah, pomoc probíhá na základě realizovaných projektů ve vybraných sektorech, není však vypracován celý program spolupráce. (Exnerová a spol., 2008)

farmy potýkají s různými překážkami, které jsou ve vybraných zemích přítomny při ekologické produkci, jak jsou schopni či neschopni konkurenceschopnosti vůči konvenčnímu zemědělství a dalšími aspekty, typickými pro každý z těchto dvou regionů.

V následující části představím obě dvě farmy, na kterých výzkum probíhal, tzn., charakterizují prostředí, co se na farmě pěstuje a jak tyto farmy fungují. Na tuto část bude navazovat samotný výzkum a jeho výsledky.

3.3 Charakteristika jednotlivých farem

3.3.1 Itálie

První z organických farem mého výzkumu, zastupující ekologické zemědělství rozvinuté země, se nachází ve vesničce Corvara v regionu Abruzzo na východě střední Itálie. Leží v nadmořské výšce cca 850 m n. m. na úpatí horského masivu Apenin. (Laperegina, 2015) Itálie je hornatý stát s vrcholy dosahujícími až přes 4 000 m n. m. při hranicích s Francií. Kromě Alpského oblouku má ještě výraznou horskou linii včetně náhorních plošin, táhnoucí se přes Apeninský poloostrov až do jižních regionů se zakončením na Sicílii. Právě pod nejvyššími vrcholy tohoto pohoří byla farma vybudována. Na následujícím obrázku vidíte umístění farmy v rámci Itálie.

Obrázek 10: Lokalizace farmy v Itálii, dle podkladu (google.cz/maps, 2017) přepracováno autorkou

Itálie je jednou ze zemí jižní Evropy, což jí dává své charakteristické klima proměňující se od severu směrem na jih. V severní části Itálie nacházíme vysokohorské

podmínky a alpínské podnebí, které se s klesající zeměpisnou délkou zmírňuje. Jižní Itálie je typická svým horkým a suchým podnebím. (CIA, 2017a) V oblasti střední Itálie, kde je farma lokalizována, panuje klima kombinující podmínky popsané pro severní a jižní Itálii. V létě převažuje teplo (přes 30°C), spíše sucho s letními bouřkovými přeháňkami, díky nadmořské výšce 850 m jsou však léta příjemná, naopak v zimě se zde vyskytuje výrazné množství sněhových srážek, teploty pravidelně klesají pod 0°C a ukazuje se i horský charakter počasí.

Farma L'Aperegina se rozléhá na prostoru 6 ha. 2 ha půdy jsou určeny k využití jak zvířecí, tak rostlinnou složkou produkce včetně obytných prostor, ty byly zakoupeny jako první, zbylé oblasti majitelé dokupovali postupně a rozlohu časem rozšiřovali. Chov zahrnuje ovce, prasata, osel, drůbež a včely, rostlinná část se skládá z běžné zeleniny (rajčata, papriky, lilky, cukiny, cibule, mrkev, různé druhy salátů, řepy, brambory, fazole), ovoce (lesní plody, rybíz, angrešt, jabloně, fíkovníky, meruňky, třešně a švestky), bylinek (rozmarýn, šalvěj, levandule, bazalka, tymián, saturejka, petržel, meduňka aj.) a velkého sadu vlašských ořechů, který zároveň slouží i jako výběh pro ovce a občas pro prasata. K farmě patří také rozlehlá plocha (cca 4 ha) divoce rostoucí vegetace, převážně v podobě lesa. Tu majitelé nechávají růst dle svého přirozeného vývoje a zamýšlí ji jako útočiště pro divokou zvěř, hmyz, ptáky atd. (Laperegina, 2015a)

Italští farmáři se věnují také přípravě různých pochutin z vlastních produktů, které prodávají svým návštěvníkům. Jedná se například o různé druhy marmelády, med, plněné papričky, pikantní směsi apod.

3.3.2 Srbsko

Srbsko, stát jihovýchodní Evropy, bylo zvoleno jako protiváha ve výzkumu k rozvinuté Itálii. Farma, kterou jsem zde navštívila, je situována ve vesnici Jalovik ve střední části Srbska, cca 80 kilometrů západně od hlavního města Bělehrad a cca 50 kilometrů východně od hranic s Bosnou a Hercegovinou. Severní Srbsko neboli region Vojvodina je rovinnaté s nejkvalitnějšími a díky tomu velice úrodnými půdami, protnuté nejvýznamnějším vodním tokem Dunajem.

Farma leží jižně od této oblasti na pomyslném plató v nejvyšším bodě v rámci svého okolí, nadmořská výška zde však nepřesahuje 150 m n. m. (IVA-Farm, 2016) Jedná se o rurální oblast rozkládající se v mírně zvlněném reliéfu. Dále směrem k jihu se terén zvedá a získává (zejména na JZ) hornatý charakter. Lokalizace farmy je znázorněna na následující stránce.

Obrazek 11: Lokalizace farmy v Srbsku, dle podkladu (google.cz/mapy, 2017) vypracováno autorkou

Stejně jako v Itálii, i v Srbsku je klima v severní a jižní části země odlišné. Sever je charakteristický svou kontinentalitou, která způsobuje, že léta jsou horká a vlhká, s pravidelným rozložením srážek, zimy jsou studené. Zejména jižní Srbsko se pak vyznačuje středozemním klimatem se znaky kontinentality, což má za důsledek horká, suchá léta s nedostatkem srážek a poměrně chladné zimy. (CIA, 2017b)

IVA-Farm si zakládá na biodynamickém principu fungování farmy, který spočívá v procesech fungujících v uzavřeném cyklu, což vyžaduje existenci jak rostlinného odvětví farmy, tak také zvířecí chov. IVA-Farm se rozléhá na území o velikosti 11 ha, tedy téměř dvojnásobek oproti italské farmě. Základní prostor, kde se nachází obytné domy a zázemí s náradím, chlívkou, sklady a prostor pro výrobu mléčných produktů, měří 3,5 ha. Jedná se o bezprostřední okolí obytných domů, tzn. přiléhající pole a louky. Můžeme tam najít zeleninová pole se zdrojem vody, pastviny pro ovce a kozy, bylinnou zahrádku, louku, švestkový sad a několik úseků pro zakládání kompostu. I její produkce je výrazně rozsáhlejší. Na zeleninových polích IVA-Farm se běžně sklízí špenát, řepa, mrkev, ředkvičky, rajčata, cibule, papriky, různé druhy salátů (pakčoi, tatsoi, rukola aj.), dále také vytvořili pole dýní, z ovoce převládají jahody, divoce rostoucí lesní plody (ostružiny, maliny), švestky a hroznové víno. Bylinná sekce nabízí rovněž velice široký sortiment, například bazalka, saturejka, petržel, levandule, rozmarýn aj. Chov zahrnuje ovce, kozy, krávy, husy a včely. Během rozvoje farmy majitelé k tomuto základnímu prostoru ještě

postupně dokoupili další parcely ve vesnici, případně jejím okolí. Převážně se jedná o louky, které užívají jako pastviny pro kozy a ovce, dále louky pro sklizeň sena na zimu pro zvířata a pole na pěstování pohanky nebo jiných druhů obilnin.

Také farma v Srbsku vyrábí potraviny z vlastních zdrojů, mezi nimi mohu jmenovat například sýr a tradiční srbské výrobky zvané kajmak a ajvar. Tyto potraviny slouží nejčastěji k vlastní spotřebě, případně se prodávají v malém množství a v úzkém okruhu známých.

4 Porovnání ekologických farem v Itálii a v Srbsku

4.1 Itálie

Jak již bylo v této práci dříve zmíněno, ekologické zemědělství se začalo rozšiřovat především na popud nespokojených zákazníků a producentů. Stejný důvod vedl i italské majitele k založení vlastní farmy. Už je nebavilo pokračovat v dosavadním způsobu stravování a v nakupování dovážených potravin, čímž jen podporovali velké obchodní řetězce, ale uvědomili si, že upřednostňují kvalitní potraviny vypěstované vlastním úsilím. Do té doby žili ve městě na pobřeží, kde se cítili příliš vzdáleni přírodě a užší kontakt postrádali. To je vedlo k životnímu rozhodnutí odstěhovat se na úpatí hor, kde sehnali pozemek a založili vlastní rodinnou farmu.

Zde popisovaná italská farma je malý, rodinný podnik. Farmu spravují její dva majitelé a k plnohodnotnému fungování si opatřují pomoc. Po celou dobu své existence pozývají dobrovolníky, kteří mají zájem se něco dozvědět a především si vyzkoušet práci na ekologické farmě, vedle dobrovolníků ještě farmáři spolupracují s lidmi z okolí, s nimiž si vzájemně pomáhají a také směňují produkty.

S dobrovolnictvím mají dobré zkušenosti. Jsou zaregistrovaní na internetových stránkách sdružující ekologické zemědělce a nabízející dobrovolnickou činnost. Jedná se například o weby www.woofinternational.org nebo www.workaway.info. Za dobu asi 15 let už uvítali zájemce z celého světa. Dobrovolnictví považují za vzájemně obohacující záležitost. Pomocníci získávají zkušenosti s ekologickou produkcí, mohou se seznámit s italskou kuchyní a kulturou a poznat krásnou část střední Itálie. Stejně tak se majitelé farmy učí i od dobrovolníků a dosud nabyté zkušenosti z mezinárodních výměn hodnotí pozitivně.

Každá ekologická farma si může zaplatit certifikát potvrzující její dodržování stanovených principů ekologického zemědělství. Ten je potřeba především chce-li farma své produkty distribuovat dále a chce-li se farma prezentovat jako ekologická farma. Za obdržení certifikátu se platí každoročně nemalý poplatek. Existuje mnoho certifikátů, mezi nimiž si Italové vybrali certifikát Demeter. Pro začátek museli projít přechodným obdobím a všemi kroky procesu popsaného ve druhé kapitole této práce. Po absolvování tohoto konverzního období se stali plnohodnotně součástí ekologické produkce. Důvodem jim bylo přesvědčení, že certifikát je to, na co se lidé dívají a na základě čeho hodnotí. Prvních pár let si za razítko platili, neboť věřili, že představuje určitou přidanou hodnotu

pro farmu a její produkty. Postupně však zjišťovali, že je pro ně certifikát zcela zbytečný. Pravidelné kontroly, zodpovědné za prověřování pravidel pro držení certifikátu, se zajímaly hlavně o zaplacení a k žádným kontrolám ve skutečnosti nedocházelo. Dle slov majitelů: „Stačilo zaplatit, kontrolor poseděl u kávy a měli jsme razítko na další rok. Díky tomuto přístupu certifikát absolutně ztrácí svou hodnotu a my se rozhodli jej nadále neplatit.“ Farmáři tento fakt dále rozvíjí: „*Ekologická produkce je něco, co jsme si sami zvolili jako způsob života a představuje to, co chceme dělat sami od sebe, aniž bychom byli nuceni jakoukoliv organizací nebo kontrolory.*“

Ekologičtí farmáři jsou stále v menšině oproti konvenčním zemědělcům, což je vystavuje jistým potížím. Italští majitelé si nejvíce stěžovali na problematiku spojenou s certifikací. Tvrdí, že existuje mnoho farem, které se tváří jako ekologické, ale ve skutečnosti nejsou právě z výše popsaného důvodu. Zaplatí si razítko, ale nikdo už pořádně nekontroluje, dodržují-li opravdu všechna ustanovení. Tyto farmy porušováním základních principů kazí charakter ekologického zemědělství. Itálie už je ve fázi, kdy povědomí o ekologickém zemědělství a jeho pozitivních účincích je velice rozšířené. To se projevuje i v okolí farmy, kde sousedé rozumí, co a proč dotazovaní farmáři dělají, podporují je a vědí, že se jedná o dobrou věc, i když je třeba nenásledují.

Majitelé se k problémům dále vyjadřují následovně: „*Součástí provozování ekologického zemědělství je samozřejmě byrokracie, což vyžaduje značnou dávku trpělivosti. Ale existují ekologické asociace, které jsou na jednu stranu nápomocné, na druhou stranu v tom mají své ekonomické zájmy, takže často je podmínkou nejprve se stát členem asociace a až poté je možné navázat spolupráci.*“

Farma L'Aperegina funguje hlavně jako agroturistický bod (jako tomu je u velké části italských ekologických farem). Zvířecí chov a produkce zeleniny a ovoce je určena pouze na vlastní spotřebu a na přípravu stravy pro hosty. Poskytování ubytování a polopenze připravené podle tradičních italských receptů z vlastních surovin je základním příjmem této farmy. Dodatkem k příjmu jsou zanedbatelné zisky z prodeje domácích potravinových výrobků hostům farmy, případně známým návštěvám a organizace workshopů.

Tento způsob fungování umožňuje majitelům provozování farmy i bez certifikátu. Uvědomili si, že jejich hosty nezajímá úřední potvrzení kvality, nýbrž vlastní zkušenost a zážitek. Při pobytu na farmě si mohou prohlédnout, kde se suroviny pěstují, farmáři se rádi podělí o své zkušenosti s ekologickou produkcí a největším přínosem pro hosty

je to, že dostávají domácí jídlo, kde doba od sklizně na zahradě až po zpracování je minimální a produkty jsou čerstvé. Hosté mají možnost zakoupit si i další domácí výrobky z místních plodin (například džemy, med, plněnou zeleninu apod.). Jakýkoliv certifikát jde stranou. Výrobky nenesou známku ekologického produktu, ale jsou vyrobeny na základě identických pravidel.

Tyto výrobky se do žádných obchodních řetězců nedostanou a majitelé ani tento záměr nemají. Vyžaduje to spoustu dalších podmínek a především rozsáhlejší produkci, na kterou nemají kapacity. Stejně tak samotná účast na městských trzích je spojená s dopravou, dalšími poplatky a papírováním, což majitelé považují za zbytečné kroky pro něco, co pro ně není příliš výhodné. Agroturismus farmářům umožňuje farmu provozovat i bez vládních příspěvků na ekologické zemědělství a jsou spokojeni, když vidí bezprostřední náklonnost hostů vůči jejich činnosti. Je to pro ně pozitivní impuls v ekologických aktivitách pokračovat.

Farma L'Aperegina je částečně soběstačná jednotka. Využívá zejména vypěstovanou zeleninu a ovoce, z chované zvěře potom získávají masné produkty a vejce. Zbytek potravin nakupují. Při nákupu však dbají na původ potravin a snaží se vyhýbat velkým potravinovým řetězcům. Výrobky jako je pečivo, mouka, olej, víno a sýry nakupují od místních zemědělců, případně také směňují ve vesnici za své produkty. Sami sebe vidí jako součást protiproudu ke globálním potravinovým systémům, fungující téměř nezávisle.

4.2 Srbsko

Srbská farma má majitele původem z Německa a Holandska, kteří se věnovali ekologickému (a biodynamickému) zemědělství už mnohem dříve před založením této farmy. Prvním impulsem, který v majitelce vyvolal zájem o kvalitní potraviny, byl moment, kdy si uvědomila, že kupované potraviny nechutnají stejně jako domácí. Doma měla vzor rodičů, kteří se věnovali zahradě pravidelně, a veškerá jejich malá produkce byla určena k vlastní spotřebě. Majitelka poté prošla vzdělávacím programem na ekologické zemědělství a následně se rozhodla k vedení své vlastní farmy. Měla pocit, že to je něco, co může udělat pro lidstvo, pro planetu a pro přírodu. Ekologické zemědělství jí dává smysl, naplňuje a motivuje k šíření tohoto „hnutí“. V rámci šíření povědomí o praktikách ekologického zemědělství a výhodách tohoto přístupu majitelé zahájili i svůj vlastní vzdělávací program v Srbsku. Zároveň práci na farmě, která funguje jako jeden velký organismus, berou jako obrovskou výzvu.

Důvod založení farmy v Srbsku majitelé vysvětlují tím, že v Německu už existuje podobných farem spousta. V Srbsku byli jednou z prvních farem v celé zemi, což jim dávalo mnoho možností pro rozvoj ekologické produkce a šíření této myšlenky.

Se slovy majitelky se shoduje také majitel farmy: „*O ekologické zemědělství a produkty jsem se vždy zajímal, snažil jsem se je vyhledávat a založením vlastní farmy jsem mohl pozorovat hmatatelné výsledky*“. Spojení s přírodou, kvalitní potraviny, životní změna, a proto vlastní farma, to jsou slova, která potvrdil také další srbský farmář (jeden z absolventů vzdělávacího programu navštívené farmy, dnes provozující svou vlastní ekologickou farmu).

Hlavními aktéry na farmě jsou stejně jako v případě Itálie její dva majitelé. Kromě nich ještě na farmě dlouhodobě vypomáhá student či studentka absolvující dvouletý studijní program vytvořený majiteli farmy a i zde tvoří důležitou součást provozu dobrovolníci. Přes hlavní sezónu farmáři přijímají i několik lidí najednou, s přicházející zimou se počet snižuje. Spolupráce s dobrovolníky není pro srbskou farmu novou záležitostí. Od prvopočátku, tzn. 8 let, pozývají na farmu lidi prostřednictvím stránky www.workaway.info a plně každého zapojují do koloběhu farmy. Dobrovolníci pro ně představují nepostradatelnou pracovní sílu a zároveň je to způsob, jak šířit dál praktiky biodynamického zemědělství a jak lidi inspirovat a motivovat k realizaci zdravého zemědělství. Majitelka si myslí, že dobrovolnictví vytváří cestu k budování sítí mladých lidí po světě a propojování zájemců se stejným cílem.

Vzhledem k velikosti produkce farmy mají za cíl sehnat další osobu se zájmem o chov zvířat a biodynamickou produkci. Tento zaměstnanec se má stát trvalou součástí farmy a bude se starat pouze o živočišnou produkci. Pomoc ze strany sousedů na srbské farmě nefunguje z několika důvodů, které budou rozvedeny v následujících odstavcích této kapitoly.

Zahajovat ekologické zemědělství v zemi, kde podle slov dotazovaných farmářů: „*se povědomí o ekologickém zemědělství blíží nule a zemědělci se stále drží hesla „you must spray“*“, není nic jednoduchého. V celém okolí je činnost těchto entusiastických farmářů absolutně nepochopena. Majitelka se svěčila, že sousedé v jejich záměru nevidí žádný význam, nerozumí tomu a stojí si za převládajícím názorem, že tyto ekologické praktiky nemají smysl a nikdy by s nimi nezačali. Drží se stále konvenčního zemědělství a využívání chemikálií, což ekoprodukcí na zkoumané farmě jen komplikuje následujícím způsobem:

- 1) Všechna pole v okolí jsou posprejovaná a chemikálie se jednoduše šíří i mimo zasažené zemědělské plochy
- 2) Při nákupu zemědělských pozemků, které většinou slouží konvenčnímu zemědělství, musí nějakou dobu půdu zkvalitňovat a nechat „pročistit“ od původních postřiků, což vyžaduje velké investice (například do biologických postřiků) bez dočasné návratnosti
- 3) Nemohou s místními vůbec spolupracovat, nefunguje například vzájemné zapůjčení mechanizace od sousedů, protože cizí stroje jsou užívané na chemicky ošetřované produkty, tudíž není možné je použít v ekologickém zemědělství, aby se pole zbytečně nezanášela chemikáliemi.

Další problémy, kterým musí čelit, jsou:

- 4) Nedostatek vody během léta
- 5) Následná diskontinuita v prodeji
- 6) Příliš vzdálený trh
- 7) Nedostatek pracovní síly
- 8) Nedostatek mechanizace
- 9) Boj s invazivní vegetací (např. ambrosia).

Jedním z cílů této farmy je také převádění chovaných zvířat na svou původní přirozenou stravu. V době, kdy zvířata jsou uměle vykrmována kukuřicí, která je nejlevnější, je zmíněný záměr spojen s problémy. Vzhledem k několika generacím dobytka, které už vyrůstaly na špatné stravě, došlo k modifikacím na struktuře jejich žaludku a náhlé přijímání přirozené potravy je pro ně velmi složité. Farmáři bohužel většinou odkupují dobytek z konvenčního zemědělství, protože nemají jinou možnost. Některé kusy však nejsou schopny se přirozeně vyvinout na přirozené stravě a mnoho mláďat dříve nebo později uhynie. Dle slov majitelů farmy: *„Ze 7 kůzlat jich během 3 let 6 nepřežilo, z toho první 2 nevydržela ani 2 dny.“*

Při zakládání srbské farmy si majitelé také pořizovali certifikát o ekologické produkci. Dotazovaní spolu souhlasili, že: *„samotný proces získání certifikátu byl velice náročný a složitý. Vyžaduje to spoustu práce v podobě vyhledávání informací a byrokracie a nakonec ještě placení pravidelného vysokého poplatku za získání certifikátu. Navíc držení certifikátu nám ukládá pár nepochopitelných pravidel, např. je zakázáno vysazovat některá semena, protože nejsou na srbském seznamu a to i přesto, že jsou organická.“* Malým farmám by dotazovaný majitel získání certifikačního razítka nedoporučil. Jak ale

sami zhodnotili, razítko pro ně představuje přístup na trh nebo do jakéhokoliv obchodu, zákazníci tímto způsobem získávají jistotu, že se jedná opravdu o ekologické kvalitní produkty, zároveň díky statutu certifikované farmy mají nárok žádat o dotace a psát si projekty. V ekologickém sektoru se chtějí dále vzdělávat a také toto vzdělání dál šířit mezi mladé lidi, v Srbsku vystupují jako modelová vzdělávací farma a majitelka považuje vlastnictví certifikátu za důležitou součást tohoto modelu pro dotvoření obrazu o ekologické farmě. Právě z těchto důvodů si razítko stále udržují. Vystřídali celkem tři certifikace. První dva byly italské, později přestoupili a dodnes zůstali u srbské podskupiny německého TÜV (certifikát se nazývá TMS CEE). Raději zvolili zahraniční razítko, protože srbská organizace poskytující certifikaci je známá jako velice nespolehlivá. Sektor ekologického zemědělství se stále dotváří a formuje a to se projevuje v jeho organizaci. Majitel farmy si myslí, že systém by měl fungovat úplně jinak. Časem by chtěli dosáhnout získání certifikátu Demeter pro biodynamické zemědělství.

Další dotazovaný farmář (vlastníci ekologickou farmu na jihu Srbska) se k certifikátu vyjádřil následovně: „*Certifikát je jen způsob, jak mohou lidi kontrolovat, jak je mít zaevidované a jak je manipulovat. Nicméně mám část produkce také na prodej na trhu a tam se bez certifikátu nedostanu, tudíž ho stále platím. Ale pouze proto, abych mohl prodávat.*“

Srbská farma má poměrně rozsáhlou produkci, z níž velká část zůstává pro vlastní spotřebu. Během letní sezóny své produkty také prodávají, což představuje jednu část příjmů. Bohužel slabá kupní síla a nerozvinutý trh s ekologickými produkty způsobují, že se lidé o tyto suroviny nezajímají, ať už z čisté nevědomosti, nebo z důvodu vysoké ceny. Zákazníci si zde stále neuvědomují, že ekologická produkce je hodna investic. Mezi jejich zákazníky nenajdeme nejbohatší lidi, ti se naopak snaží cenu snižovat a mají velmi vysoké požadavky. Nevýhodou je nestabilita finančního toku plynoucího z prodeje. Prodej probíhá jen během léta. Navíc ekologické produkty je možné prodávat v Srbsku pouze na trzích v hlavním městě především i proto, že v jiných částech země na to neexistuje kupní síla. Trhy se konají v sobotu a v neděli na stálém místě v nové části Bělehradu. Organický trh zde tvoří malou část velkého městského tržiště. Za prodejní místo se platí měsíční nájem a poté za každý den, který tam v měsíci stráví. Farma musí být samozřejmě certifikovaná a k získání prodejního místa je nutné sehnat jedno vládní potvrzení. V situaci, ve které se farma nachází, není pro majitele příliš výhodné pobývat na trhu. I přesto do Bělehradu kvůli prodeji přes léto dojíždějí, ale chtěli by být do budoucna více

lokální a prodávat na trzích v bližším okolí farmy. Na to se ovšem vážou další aspekty prodeje, například odlišná cena mimo hlavní město. O dodávkách do obchodních řetězců ani neuvažují. Brání jim v tom malé měřítko produkce a příliš velké požadavky, které jako malá farma nejsou absolutně schopni naplnit.

Ekologičtí zemědělci, kteří nechtějí platit za certifikát, ale mají zájem na ekologickém zemědělství, našli alternativu k organickému trhu a své produkty nabízejí na trhu s ovocem a zeleninou z konvenčního zemědělství. Musí díky tomu snížit ceny, ale jejich produkty se tímto způsobem prodají. Tento způsob využívají také dotazování farmáři a komentují ho následovně: *„Prodáváme i na běžném trhu, nejen na organickém. Ceny máme samozřejmě přizpůsobené cenám konvenčního zemědělství, takže zisk je o něco nižší, ale i to je pro nás přínosné. Navíc na tento trh chodí jiná sorta lidí, která se může kdykoliv rozhodnout pro ekologické produkty a pak se nám bude snadněji navazovat kontakt.“*

Prodej výrobků na IVA-Farm probíhá jiným způsobem než v obchodech. Farmáři se neustále snaží najít nejlepší způsob, jak své zboží prodat a jak místní lidi nalákat na vypěstované produkty. Mnoho místních obyvatel některé netradiční druhy (například salátů) neznají, a proto o ně nemají zájem.

Prozatím majitelé vytvořili „klub“, v rámci něhož je přihlášeno určité množství zákazníků, kteří už farmu a její produkty znají a pravidelně je odebírají. Tento typ prodeje funguje velmi podobně jako zeleninové bedýnky u nás (popsané v první kapitole). Počet zákazníků je limitován produkcí na farmě. Cílem je uspokojit veškerou poptávku zákazníků, vytvořit férovou cenu pro kupce a zároveň takovou, aby farma nebyla ztrátová. V době, kdy jsem pobývala na farmě, byly v klubu nahlášený 4 rodiny, kterým majitelka každý týden posílala balíček produktů za určitou, dříve stanovenou částku.

Pro doplnění financí mají majitelé ještě vedlejší příjem v podobě pronajatého bytu v Německu, bez něhož by si realizaci farmy nemohli dovolit. Další finanční podporou je pomoc ze strany přátel a známých. Sami situaci popisují takto: *„Potřebujeme dodatečné finance, není možné vyjít jen z produkce.“* Státní dotace tvoří velice minimální podíl zisku. Částka určená konvenčním zemědělcům stále převyšuje podporu ekologických producentů a je otázka, jestli se vůbec vyplatí o dotace žádat.

Na farmách mě také zajímalo, jak samotní majitelé hodnotí svou pozici ve vztahu ke globálnímu potravinovému systému. V Srbsku se farmáři shodli, že jsou stále součástí globálního systému, protože nejsou stoprocentně soběstační a částečné nákupy

v potravinových řetězcích jsou pro ně stále nevyhnutelné. Ale jedná se o velmi malé pouto, díky němuž svoji pozici v systému popisují jako velmi okrajovou.

4.3 Výsledky výzkumu

Při porovnávání farem v rozvinuté a rozvojové zemi jsem odhalila jak podobné charakteristiky, tak i značné odlišnosti.

Shodné body:

- 1) Doba zahájení ekologické produkce
- 2) Příčina založení farmy
- 3) Většina produkce
- 4) Spolupráce s dobrovolníky
- 5) Ekologický certifikát
- 6) Nutnost vedlejších zisků, ekologická produkce není dostačující
- 7) Prodej vlastních výrobků v malém okruhu lidí (med, marmelády, sýr aj.)
- 8) Neschopnost konkurovat konvenčnímu zemědělství
- 9) Slabá státní podpora v obou zemích
- 10) Nesoběstačnost
- 11) Postavení ve vztahu ke globálnímu potravinovému systému

Odlišné body:

- 1) Pokročilost ekologického sektoru v těchto zemích
- 2) Organizace ekologického sektoru, jeho řád
- 3) Povědomí o ekologické produkci
- 4) Záměr jednotlivých farem
- 5) Objem produkce
- 6) Nedostatek pracovních sil

V následujícím textu zhodnotím nejdříve podobné znaky farmy v Srbsku a v Itálii, poté budu popisovat ty faktory, které tyto dvě farmy od sebe odlišují.

Velmi významný společný rys je úplný původ ekologického zemědělství v obou zemích. Jedná se o neziskové organizace, producenty, spotřebitele, místní aktérské skupiny a hnutí aj., kteří mají zásluhy a svou nesmazatelnou roli v obou zemích, kde iniciovali první kroky k nastartování ekologického sektoru.

Další aspekt, který tyto dvě farmy spojuje, je příčina založení ekologického hospodářství. Základem pro rozhodnutí majitelů k vybudování vlastní farmy se stalo

přesvědčení, že kupované potraviny jim nechutnají a preferují svou vlastní produkci. Všechny lákala představa vlastních potravin a panoval u nich zájem o blízký kontakt s přírodou. Přesvědčení o správnosti ekologického zemědělství a ochraně životního prostředí bylo součástí. Obě dvě farmy chtěly přispět k šetrnému zacházení s naší planetou, podpořit, dále rozvíjet a v případě Srbska nastartovat ekologickou produkci v zemi. Jak pro italské majitele, tak pro majitele v Srbsku znamenala vlastní farma životní rozhodnutí a změnu původního místa pobytu (v případě srbské farmy radikálnější).

Podobnost farem najdeme částečně také v jejich produkci. Na obou místech se vyskytuje jak rostlinná, tak živočišná sekce. Objemově, a co se druhů týče, je produkce rozsáhlejší a pestřejší v Srbsku, což je dáno celým nastavením této farmy s vidinou prodeje zeleniny na trzích a pravidelných dodávek v rámci jejich klubového systému. Možnost pěstovat obdobné plodiny a chovat stejná zvířata je samozřejmě zapříčiněna i samotným umístěním farem v podobných klimatických podmínkách. Mezi rostlinnou produkcí nalezneme na obou farmách rajčata, papriky, různé druhy bylin, saláty, mrkev, cibuli. Itálie má pestřejší složení ovocných produktů. Živočišná sekce v Itálii i v Srbsku zahrnuje včelstvo, husy, ovce a prasata, v Srbsku najdeme navíc krávy a kozy, v Itálii osla a slepice.

Jak IVA-Farm v Srbsku, tak italská L'Aperegina vyrábí ze své produkce potraviny (sýr, med, marmelády aj.), ani jedna z farem však nemá tyto výrobky oficiální. Z toho důvodu se nesnaží s nimi prorazit na trhu, ale slouží zejména pro návštěvníky v rámci agriturismu v Itálii, v Srbsku pak především k vlastní spotřebě a k prodeji v rámci klubu či známých. Pro obě farmy to také znamená drobný přivýdělek.

Ani jedna z porovnávaných farem není soběstačná. I přesto, že velká část jejich spotřeby jde z vlastní zahrady a chovu, úplné soběstačnosti zatím nedocílili. Všichni dotazovaní farmáři prohlašují, že se k soběstačnosti postupně přibližují, ale není to jejich hlavní cíl. Proto i oni jsou nuceni čas od času navštěvovat obchodní řetězce. Snaží se však nakupovat lokálně a podporovat místní farmáře či drobné podnikatele prostřednictvím nákupu regionálních produktů, které na svých farmách nemají. V případě Itálie je to například nákup olivového oleje ze sousední farmy či nákup mouky v nedalekém mlýně.

S neúplnou soběstačností souvisí také shodný pohled všech dotázaných farmářů na jejich vztah jako farmy vůči globálnímu systému obchodování s potravinami. Všichni jsou stále ještě do jisté míry vázáni na tento systém, nicméně snaží se tomu vyhýbat a v jako farmy fungují spíše mimo tento systém, jako protiproud.

Obě dvě farmy byly zakládány jako rodinné farmy a majitelé jsou stále základní složkou, která vede celou farmu. Další osoby pohybující se na farmách jsou dobrovolníci přijíždějící z celého světa. Italská farma je sice menšího rozsahu, takže majitelé jsou schopni zvládat všechny činnosti bez větší pomoci, ale přijímání dobrovolníků berou jako způsob jak šířit myšlenku ekologického zemědělství a také jak představit italskou kuchyni a sdílet příběhy a zkušenosti. Návštěvy dobrovolníků pro ně znamenají nejen pracovní, ale také společenský přínos. V případě Srbska je řeč o rozsáhlejší produkci, kterou sami nemají možnost zvládnout. Z toho důvodu také přijímají dobrovolníky, bez nichž by se neobešli. Pracovní přínos je pro ně důležitý. Obě dvě farmy využívají stejný způsob kontaktování se s dobrovolníky, a to prostřednictvím stránek pro dobrovolníky zmíněných již dříve v této kapitole.

Italská i srbská farma se do jisté doby mohly prezentovat jako ekologické farmy, protože obě prošly procesem získávání certifikátu pro ekologické zemědělství. Majitelé se shodli na faktu, že nejde o nic snadného. Je třeba být trpělivý, především s byrokratickými záležitostmi. Důvodem pro získání certifikátu oběma farmám bylo tímto způsobem lidem či zákazníkům potvrdit, že jejich produkce je opravdu zdravá a ekologicky vypěstovaná. Shodu našli farmáři i na některých negativěch certifikace, především šlo o vysoké poplatky za roční držení certifikátu a nahlížení na razítka jako na určitý způsob kontroly nad farmami. Postupem času se jejich cesty rozešly, majitelé srbské farmy certifikát stále drží (jednak protože díky němu mohou žádat o dotace, jednak protože to tvoří lepší dojem, když mají funkci edukační ekologické farmy), avšak Italové nikoliv (zjistili, že hosty agriturismu to nezajímá).

Dotazování farmáři na obou farmách byli také nespokojeni se státní podporou. Konvenční zemědělství má podle nich stále mnohem větší váhu a to se projevuje i ve státní podpoře. Podle oficiálních informací, které farmáři v rozhovoru potvrdili, se ukazuje, že státní dotace v posledních letech klesaly.

V poslední řadě je třeba zmínit mezi společnými rysy farem jejich finanční tíseň a neschopnost konkurovat cenám zboží z konvenčního zemědělství. Ekologická produkce nepřináší dostatek financí na to, aby mohli žít pouze z ní. Proto všichni dotazovaní farmáři potřebují získávat finance i z vedlejších činností, aby mohly farmu provozovat. Řešení této situace už je u obou farem odlišné. Italové zvolili agriturismus, který jim přináší finance z ubytování hostů a poskytování polopenze. Tradiční italské pokrmy majitelé vaří

z vlastnoručně vypěstovaných produktů. Fungování IVA-Farm v Srbsku je kofinancováno z příspěvků známých a z vedlejších příjmů z Německa.

Konvenční zemědělství stále v obou zemích výrazně převládá a ani v Itálii, ani v Srbsku není možné cenám konvenčních produktů s ekologickými potravinami konkurovat. Všichni majitelé vysvětlovali, že jejich produkce je pouze pro určitou část populace, která si může ceny ekologického zemědělství dovolit a která je zároveň dostatečně uvědomělá.

S hodnocením odlišností také začnu u samotného vývoje ekologického zemědělství v Itálii a v Srbsku, kde nacházíme jednoznačné rozdíly, které zapříčinily současný nerovný stav ekologické produkce v těchto zemích. Počátky ekologických hnutí jsou pozorovatelné v 80. letech 20. století v obou státech, nicméně ten zásadní rozdíl přišel v 90. letech. Itálie pokračovala v nastartovaném rozvoji ekologického hospodaření, v roce 1991 došlo k vydání prvního zákona týkajícího se ekoprodukce, naopak Srbsko se v tuhle chvíli ponořilo do konfliktu, který zemi ovlivnil na dobu několika let, během nichž šlo ekologické zemědělství stranou. Oproti Itálii Srbsko čekalo ještě 9 let na svůj první zákon o ekologickém zemědělství. Po válce se Srbsko muselo probít z politické nestability a pak teprve se mohlo začít věnovat i ekologickému zemědělství. Politická situace v Srbsku tak zajistila Itálii několik let rozvoje ekologického sektoru navíc, které jí viditelně byly k dobru.

S tím souvisí i fungování různých organizací v sektoru. Majitelé si stěžují, že organizace by měly poskytovat podporu a pomoc lidem v oboru, ale funguje to spíš na formální úrovni, zatímco faktická pomoc je minimální a zmatená. Proto tvrdí, že je lepší si informace vyhledat sám a veškeré zařizování si pečlivě osobně zkontrolovat. Všechny procesy jsou i byrokraticky složité a trvá dlouhou dobu jimi projít. Tyto problémy majitelé italské farmy nepopisují. Tvrdí, že se na pomoc ze strany ekologických asociací mohou spolehnout, ale pouze v případě, že jsou členy asociace. Proto Italové kritizují více než organizaci jejich ekonomický záměr.

Při zakládání IVA-Farm v Srbsku se její majitelé odlišovali od Italů ve svém dalekosáhlejší záměru, čímž je jejich provoz na farmě spojen s o to více problémy než v případě Italů. Kromě řízení vlastní farmy chtěli v Srbsku podpořit místní minimální ekologické hnutí, rozšířit síť ekologických farem a zvýšit povědomí o pozitivních dopadech ekologického přístupu k životnímu prostředí. V rámci toho plánovali založit

edukační dvouletý program, což se jim úspěšně povedlo. Italové se zaměřili na agroturismus a občasné workshopy.

Širší cíl farmy v Srbsku spočíval i v prodeji produktů na trhu, což je mimo jiné jeden ze způsobů příjmů. Aby své plány mohli dotáhnout do konce, chtějí najít osobu, která by zůstala s nimi na farmě na stálo a měla na starost živočišnou sekci. Rozložení zodpovědnosti by se rozdělilo mezi více osob a realizace jejich přání by byla o krok blíž. V Itálii není dalších zaměstnanců třeba, protože o rozšiřování produkce nestojí.

Srbská farma se v porovnání s Itálií ve svém okolí potýká s velkou řadou problémů. Úroveň rozvoje obou zemí se projevuje například zásadním rozdílem v míře osvěty a povědomí ohledně šetrného zacházení s životním prostředím a ekologického zemědělství. V Itálii, tedy v rozvinuté zemi, jsou ve vývoji výrazně dál, než v Srbsku. Lidé kolem rozumí, co farmáři dělají a dostává se jim podpory, naopak v Srbsku je na ně nahlíženo s nepochopením, o to složitější je například sousedská pomoc, která právě v Itálii funguje. Nedostatečná informovanost Srbů majitelům farmy komplikuje také prodej vypěstovaných produktů. Lidé často nejsou ochotni zaplatit a docenit zdravé potraviny, často si to také nemohou dovolit. Není proto překvapením, že organický trh se nachází pouze v hlavním městě a ne jinde v zemi. Případně že organičtí zemědělci prodávají své produkty na běžném trhu, kde jsou nuceni snížit cenu, ale alespoň mají větší šanci na odběr. Italští farmáři hodnotí ochotu platit za zdravé, ekologické produkty pozitivně.

Situace ekologického zemědělství v Itálii se na základě odpovědí majitelů zdá poněkud příznivější než v Srbsku. Je třeba vzít ale v úvahu, že Srbsko mělo téměř deset let zpoždění, které právě tento odstup z velké části zapříčinilo. Rozhovory s majiteli ovšem také ukázaly, že nedostatečný rozvoj země nebo ohromný konkurent v podobě konvenčního zemědělství nemůže být překážkou, ale „pouze“ nepříjemností v cestě za šetrným zacházením s přírodou. Tyto farmy jsou vybudovány díky vůli a přesvědčení majitelů o tom, že činí dobrou věc. Věří, že ekologická hnutí se mohou rozrůstat dále a pozitivní dopady ekologického zemědělství na zdraví i životní styl dostat ještě více do povědomí společnosti.

Srbsko jako rozvojová země v evropském měřítku má před sebou ještě kus cesty, kterou už Itálie překonala. Itálie může ve svém vývoji pokračovat a být tak příkladem zemím, které v tomto stádiu ještě nejsou.

Závěr

Tato práce se zabývala vývojem obchodu s potravinami ve světě a rolí ekofarem v nastaveném světovém systému. V popisu rozvoje mezinárodního potravinového koloběhu jsem se zaměřila také na situaci v zemědělském sektoru a jeho proměny během doby. Poslední část diplomové práce byla věnována praktickému výzkumu na dvou ekologických farmách.

Potraviny byly součástí obchodu odjakživa. Již u starověkých a středověkých civilizací docházelo k výměně zboží a jeho přepravě mezi více místy (jednalo se nejčastěji o různé druhy koření) například po Hedvábné stezce. Tento obchod se realizoval především směrem na východ. Po objevení Ameriky se obchod rozšířil i do západní části zeměkoule, čímž se obchodní výměny s východem dostaly do ústraní. Zejména 18. století je spojeno s obchodem s otroky a s tím provázaný triangulární obchod mezi Afrikou, Evropou a Amerikou. Potravinovou složku obchodu tvořil především cukr, dovážený do Evropy, dále různé další plodiny přivážené z Nového světa. Už tehdy se podle některých autorů položil základ mezinárodnímu obchodu.

Obchod začal výrazně nabírat na objemu během 19. století díky rychlým pokrokům v dopravních a komunikačních technologiích. Do té doby můžeme hovořit o klasickém, chemicky nezasazeném zemědělství. Ovšem průmyslová revoluce startující ve Velké Británii dostala sekundární sektor do čela a zemědělství tam bylo na ústupu. Aby mohla tato tehdejší mocnost světa pokračovat ve svém rozvoji, potřebovala k tomu dostatek potravin pro nasycení své populace, která se však věnovala především průmyslu. Z toho důvodu začala využívat kolonizovaných území, kde se vytvořila vrstva farmářů, kteří vyváželi hlavně pšenici pro Velkou Británii. Zemědělství se začalo zintenzivňovat. Chemické vstupy stále sektor ještě nezasáhly, ale půda byla velmi intenzivně využívána a to se brzy projeвило. Obchod s pšenicí se rozrůstal koncem 19. století velice rychle. Byl vytvořen perfektně fungující systém obchodu, který vydržel až do válečného období. Dle autorů Harriet Friedmann a Phillip McMichael, kteří vytvořili koncept globálních potravinových režimů, je právě obchod s pšenicí a její import do Velké Británie jedním ze základních rysů prvního potravinového režimu, který datují do let 1880 až 1914 (1945).

S první světovou válkou se tento systém rozpadá, končí první potravinový režim a přichází přechodné období, během něhož se intenzifikuje produkce a projevují se problémy s půdou, v USA známé pod názvem „Dust Bowl“.

V roce 1950 se zahajuje druhý potravinový režim, kdy USA nahradily na první pozici Velkou Británii, probíhá dekolonizace a USA využívají nově vzniklé státy jako odbytiště pro svoji produkci. V porovnání s prvním režimem, kdy potravin byl spíše nedostatek, se teď situace obrací a tvoří se ohromné přebytky potravin. Ty se vyváží, export ze zemí je státem podporován, navíc jsou potraviny často poskytovány v rámci politik mezinárodní pomoci. V nově vzniklých rozvojových zemích se najednou objevují levnější zahraniční potraviny než ty, které jsou vypěstovány lokálně. Místní farmáři nemají šanci dumpingovým cenám konkurovat a na mnoha místech je místní zemědělství těžce negativně zasaženo. Navíc přichází také „produkty“ zelené revoluce, jejichž výsledky jsou dodnes sporné. V zemědělství se začínají hojně využívat chemické vstupy (biocidy) a produkty jsou ošetřovány tak, aby vydržely dlouhé transporty do cílových zemí. Během druhého režimu se viditelně rozvíjí také prodej zpracovaných zemědělských produktů v podobě polotovarů a zemědělství je čím dál více zapojováno do zpracovatelských sítí a propojeno s průmyslem.

V 70. letech je druhý potravinový režim ukončen, do světové zemědělské produkce se zapojují nové oblasti (například Brazílie, Thajsko, Čína) a přibývá nadnárodních korporací. Podle některých autorů jsme s 80. léty 20. století vstoupili již do třetího potravinového režimu, který je charakterizován jednak nadnárodními korporacemi, které vystřídali v čelné pozici USA, dalším znakem a významnějším je potom vynoření environmentálních a sociálních hnutí. Zemědělství sice stále pokračuje s chemizací, je provázáno s dalšími průmysly, ale v populaci se začíná objevovat povědomí o šetrném zacházení s životním prostředím a také nespokojenost s nekvalitními potravinami. Objevují se skupiny, které začínají prosazovat ekologické zemědělství a správné zacházení s planetou.

S každým potravinovým režimem se globální cirkulace potravin prohloubila. Zemědělství splnilo především v rozvinutých zemích svůj účel a umožnilo jim se industrializovat, použité metody měly v danou dobu své velké výhody, ale při pozdějším zkoumání jejich dopadu se projevila i silná stinná stránka, spočívající především v negativním vlivu na životní prostředí a nekvalitě potravin. Proto se dnes zase propaguje ekologické zemědělství, které se snaží s těmito negativními vlivy bojovat a poukázat na ně.

Ekologické zemědělství v dnešní podobě je v podstatě srovnatelné s původním klasickým zemědělstvím, ještě nezasazeným chemickými látkami. Dnes ovšem je řízeno

zákony, existují pravidla a organizace, které dohlížejí na správné dodržování všech ekologických předpisů na farmách a to vše je pak potvrzeno ekologickými certifikáty, které si mohou ekologické farmy pořídit a zaplatit.

Kořeny ekologického zemědělství najdeme už na počátku 20. století, do dnešní podoby se však rozrostlo právě až v 80. letech díky hnutím, aktivistům, nespokojeným spotřebitelům apod. Ekologicky obdělávaná plocha ve světě se neustále rozšiřuje. Oproti konvenčnímu zemědělství má ekologické zemědělství několik výhod. Jedná se o pozitivní efekty na životní prostředí v podobě dlouhodobé udržitelnosti, kladného vlivu na půdu, vodu, ovzduší a klimatické změny, podporu biodiverzity a ekosystémové služby.

Součástí této diplomové práce je také praktická část, jejímž předmětem je porovnání dvou ekologických farem. První farma je lokalizována v rozvinuté zemi (farma L'Aperegina v Itálii), druhá se nachází v jedné z nejzaostalejších zemí Evropy, v Srbsku (IVA-Farm). Ekologické zemědělství v těchto zemích je stále na různém stupni vývoje. V případě zkoumaných farem, lokalizovaných v Srbsku a Itálii, byly také nalezeny značné rozdíly. I přesto, že počátky ekologických praktik se objevily v obou zemích přibližně ve stejné době, Srbsko pak upadlo do několikaletého konfliktu a to vývoj ekologického zemědělství výrazně poznamenalo. Naopak Itálie se stala jednou z nejúspěšnějších zemí světa v zavádění ekologického zemědělství a dnes je o několik kroků dál než Srbsko.

Rozdíly mezi rozvinutou a rozvojovou zemí se ukázaly v podobě různých aspektů fungování farem. Odlišnosti jsou částečně způsobeny příčinou pomalého rozvoje Srbska ve srovnání s Itálií, některé neshody jsou zapříčiněny rozdílnou povahou samotných farem, plány a cíli jejich majitelů. Jak již bylo zmíněno, Itálie je s ekologickým zemědělstvím výrazně vpředu oproti Srbsku, což přináší další rozdíly mezi nimi. Sektor se v Srbsku teprve formuje, což prozatím působí spíše zmatek a chaos, zatímco v Itálii už je sektor ustálen. Překážky v byrokracii jsou rovněž výrazným zpomalujícím faktorem. Srbsko také trpí nedostatkem osvěty ve společnosti, proto je také pro farmáře náročnější farmu provozovat, protože lidé okolo nechápou, co je důvodem a nejsou ani nápomocní nebo podpůrní. V Itálii panuje již širší povědomí ohledně ekologické produkce. Srbská farma byla zakládána s rozsáhlejším záměrem než italská. Majitelé srbské farmy také založili edukační program a věnují se přechovávání zvířat na farmě na jejich původní přirozenou stravu, na kterou si již v konvenčním zemědělství odvykli. Má také rozsáhlejší produkci než Italové. Rádi by se dostali s prodejem produktů i na trh, Italové nikoliv. Srbská farma díky své velikosti také trpí nedostatkem pracovních sil, což ji také drží pozadu.

Farmy se také shodují v několika bodech výzkumu. Příčina založení farmy byla u farmářů identická. Základem byla touha po kvalitních potravinách a šíření myšlenky ekologického zemědělství. Díky umístění farem v podobných podmínkách je také produkce obou farem podobná. Velké množství zeleniny, v Srbsku o něco pestřejší, zatímco v Itálii je produkce obohacena větším množstvím ovoce. Také domácí zvířata se příliš neliší. Ani jedna z popisovaných farem není soběstačná, ačkoliv velká část produkce je určena pro vlastní spotřebu. Není to však u žádné z nich základní cíl. Díky tomu se však drží pouze na okraji globálního potravinového systému a sami sebe vnímají spíše jako protiproud. Pro obě farmy je nemožné konkurovat výrobkům konvenčního zemědělství. Jejich finanční zisk z ekologické produkce je nedostatečný k vyžití a proto obě dvě farmy mají vedlejší zisky, aby mohly ekologickou produkci realizovat. Jako většina ekofarem v Itálii se i dotazovaní farmáři dali na dráhu agriturismu, kde mají základní příjem, srbská farma řeší finanční nedostatky pomocí finančních darů či pronájmu bytu v Německu. Srbská i italská farma prodává své produkty v malém množství mimo oficiální trhy a zisky slouží také jako přivýdělek. Další shodou je shánění pomocných pracovníků na dobrovolnických sítích na internetu. Obě farmy mají dobré zkušenosti s dobrovolníky z celého světa a bez jejich pomoci by se neobešli. Farmy ukázaly také společné negativní aspekty. Ani v Itálii ani v Srbsku nejsou farmáři spokojeni se státní podporou ekologického sektoru. Dotace byly v obou zemích v posledních letech sníženy a stále jde mnohem větší objem dotací do konvenčního zemědělství. Podpora pro ekologické farmy se navíc rozdává na základě vlastnictví ekologického certifikátu. Ten měly původně obě farmy, ale italští farmáři se rozhodli ochrannou známku již dále neplatit. Uvědomili si, že to není to, co návštěvníci jejich farmy vyžadují a navíc v tom viděli spíše zisk společností poskytujících certifikaci a kontroly. Stejného dojmu nabyli také majitelé na srbské farmě, ale díky edukačnímu programu a jejich pozice jako ukázkové farmy si certifikát stále platí. Je to také vstupenka na organický trh.

Ekologické zemědělství se stále posunuje vpřed v rozvinuté Itálii i v rozvojovém Srbsku, avšak každá země má ve vývoji ekologického sektoru své tempo. I přes oslabené dotace v posledních letech v Itálii zůstalo mnoho ekologických farem u ekologické produkce. Našli jiný způsob, jak si chod ekofarmy zafinancovat a u ekologické produkce už zůstali. To je důkaz, že ekologické zemědělství dělají, proto, že sami chtějí, sami si tento způsob vybrali a věří v jeho pozitivní přínos. A právě to je motor rozvoje ekologického zemědělství.

Bibliografie

ABCERT, 2017, ABCERT se představuje. *Certifikace ekologického zemědělství* [online]. [cit. 2017-03-07]. Dostupné z: <http://abcert.cz/index.php>

AgriInfo, 2015, Inter-Cropping And Its Advantages. *Agronomy* [online]. [cit. 2016-05-31]. Dostupné z: <http://www.agriinfo.in/?page=topic&superid=1&topicid=492>

AIAB, Biobank, Ministry of Agricultural Policy and Forestry in VONDRÁŠKOVÁ, Šárka, 2006a, Vývoj ekologického zemědělství v Itálii v letech 1990 – 2003. [online]. p. 33. [cit. 2017-02-12]. Dostupné z: <http://www.asz.cz/filemanager/files/file.php?file=5581>.

AIAB, Biobank, Ministry of Agricultural Policy and Forestry in VONDRÁŠKOVÁ, Šárka, 2006b, Vývoj ekologického zemědělství v Itálii v letech 1990 – 2003. [online]. p. 33. [cit. 2017-02-12]. Dostupné z: <http://www.asz.cz/filemanager/files/file.php?file=5581>.

ANDERSON, Kym, MARTIN, Will, 2005, Agricultural Trade Reform under the Doha agenda: some key issues. *The Australian Journal of Agriculture and Resource Economics* [online]. pp. 1-16. [cit. 2017-02-21]. doi: 10.1111/j.1467-8489.2007.00404.x. Dostupné z: <http://ageconsearch.tind.io/bitstream/117739/2/j.1467-8489.2008.00404.x.pdf>

ATKINS, Peter, BOWLER, Ian, 2001, Food régimes as an organizing concept. *Food in Society: Economy, Culture, Geography*. 23-37. London: Arnold publishers. ISBN: 0340720042.

AZEEZ, G., 2000, The Biodiversity *Benefits of Organic Farming* [online]. Bristol: The Soil Association. [cit. 2016-05-30]. Dostupné z: http://www.wwf.org.uk/filelibrary/pdf/biodiversity_benefits.pdf

BERNSTEIN, Henry, 2015, Food Regimes and Food Regime Analysis: A Selective Survey. *Chiang Mai Conference Paper Series, Paper No. 1* [online]. [cit. 2015-11-05]. Dostupné z: https://www.iss.nl/fileadmin/ASSETS/iss/Research_and_projects/Research_networks/LDP1/CMCP_1-_Bernstein.pdf

Biofarma Žatec, 2017, *Bedýnky* [online]. [cit. 2017-02-27]. Dostupné z: <http://www.biofarma-zatec.cz/bedynky.aspx>

- Bioinstitut, 2011, Co je ekologické zemědělství? *Ekologické zemědělství* [online]. [cit. 2016-06-23]. Dostupné z: <http://bioinstitut.cz/cz/ekologicke-zemedelstvi>
- Biokont, 2015, *O společnosti* [online]. [cit. 2017-03-07]. Dostupné z: http://www.biokont.cz/images/o_spolecnosti_122015.pdf
- Biooo.cz, 2016, Certifikáty: Demeter. *Biooo.cz Encyklopedie* [online]. [cit. 2017-03-06]. Dostupné z: <https://encyklopedie.biooo.cz/certifikaty/demeter/>
- BOUGHTON, J. M., 2002, Globalization and the Silent Revolution of the 1980s. *Finance&Development* [online]. IMF. 39:1.[cit. 2017-03-08]. Dostupné z: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2002/03/bought.htm>
- BURCH, David, LAWRENCE, Geoffrey, 2009. Towards a third food regime: behind the transformation. *Agriculture and Human Values* [online]. 26:267-279. [cit. 2017-03-03]. DOI: 10.1007/s10460-009-9219-4. Dostupné z: <https://www.ufrgs.br/weaa/wp-content/uploads/2013/09/2009-Bursch-and-Lawrence-Towards-a-third-food-regime.pdf>
- BusinessInfo.cz, 2017, Úvod. *Všeobecná dohoda o clech a obchodu* [online]. [cit. 2017-03-14]. Dostupné z: <http://www.businessinfo.cz/cs/clanky/vseobecna-dohoda-o-clech-a-obchodu-gatt-7160.html#!&chapter=1>
- CAMPBELL, Hugh, 2012, Let Us Eat a Cake? Historically Reframing the Problem of World Hunger and its Purported Solutions. *Food Systems Failure: The Global Food Crisis and the Future of Agriculture* [online]. London: Earthscan. [cit. 2017-02-27].
- CIA, 2017a, Europe: Italy: Geography. *The World Factbook* [online]. [cit. 2017-01-31]. Dostupné z: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/it.html>
- CIA, 2017b, Europe: Serbia: Geography. *The World Factbook* [online]. [cit. 2017-02-02]. Dostupné z: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/ri.html>
- ČRA, 2017, Srbsko. Naše aktivity [online]. *Česká rozvojová agentura*. [cit. 2017-04-07]. Dostupné z: <http://www.czechaid.cz/zeme/srbsko/>

DAVIS, Mike, 2001, *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World*. Londýn: Verso. ISBN: 1-85984-739-0.

Demeter, 2016, Important steps towards Demeter certification. *Certification* [online]. [cit. 2017-02-21]. Dostupné z: <http://www.demeter.net/important-steps-towards-demeter-certification>

DIMITRY, Carolyn, EFFLAND, Anne, CONKLIN, Neilson, 2005, The 20th Century Transformation of U.S. Agriculture and Farm Policy. *Economic Research Service/USDA* [online]. [cit. 2016-08-28]. Dostupné z: http://www.ers.usda.gov/media/259572/eib3_1_.pdf

EPSTEIN, Gerald, 2011, The role and control of multinational corporations in the world economy. *The Handbook of Globalization*. Edward Elgar Publishing Inc., pp. 185-199. [cit. 2017-02-05]. ISBN: 9781849803694

EuropeAid, 2012, Origins and Principles of Organic Agriculture. *Organic Agriculture, Information Note* [online]. European Commission. [cit. 2017-02-08]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/study-organic-agriculture-201206_en_5.pdf

European Commission, 2003, Transnational corporations and developing countries: big business, poor peoples. *The Courier ACP-EU* [online]. n. 196 [cit. 2017-03-21]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/development/body/publications/courier/courier196/en/en_036_ni.pdf

European Commission, 2017, The EU organic logo and labelling rules. *Agriculture and rural development: Organic farming* [online]. [cit. 2017-03-06]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/agriculture/organic/downloads/logo_en

EVANS, David, CAMPBELL, Hugh, MURCOTT, Anne, 2013, A brief pre-history of food waste and the social science. *The Sociological Review*. 60:S2, pp. 5-26. [cit. 2016-08-28]. DOI: 10.1111/1467-954X.12035.

EXNEROVÁ, V. a spol., 2008, Koncepce zahraniční rozvojové spolupráce ČR na období 2010-2017. *Zahraniční rozvojová spolupráce ČR* [online]. [cit. 2017-03-06]. Dostupné z: <http://www.rozvojovka.cz/zahranicni-rozvojova-spoluprace-cr>

FAO, 2001, Italy: Organic farming in Italy. *World Markets for Organic Fruits and Vegetables* [online]. [cit. 2017-02-09]. Dostupné z: <http://www.fao.org/docrep/004/Y1669E/y1669e0a.htm>

FAO, 2003, The Role of Transnational Corporations. *Trade Reforms and Food Security* [online]. Rome. [cit. 2017-03-21]. Dostupné z: <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/005/y4671e/y4671e00.pdf>

FAO, 2015, What are the environmental benefits of organic agriculture? *FAQ* [online]. [cit. 2016-06-17]. Dostupné z: <http://www.fao.org/organicag/oa-faq/oa-faq6/en/>

FAO, 2016, Soil management. *FAO Soils Portal* [online]. [cit. 2016-05-31]. Dostupné z: <http://www.fao.org/soils-portal/soil-management/en/>

FAO, 2017a, Key facts on food loss and waste you should know. *SAVE FOOD: Global Initiative on Food Loss and Waste Reduction* [online]. [cit. 2017-04-07]. Dostupné z: <http://www.fao.org/save-food/resources/keyfindings/en/>

FAO, 2017b, *About FAO* [online]. [cit. 2017-03-15]. Dostupné z: <http://www.fao.org/about/en/>

FELEDYN-SZEWCZYK, B., 2008, The changes of biodiversity of weed flora in organic system in the years 1996 – 2007. *Journal of Research and Applications in Agricultural Engineering*. 53(3):63-68. [cit. 2016-05-30].

FiBL, 2016, Growth of the organic agricultural land 1999-2004. *Organic Agriculture Worldwide 2016: Current Statistics* [online]. [cit. 2017-04-07]. Dostupné z: <http://orgprints.org/29790/13/willer-lernoud-2016-global-data-biofach.pdf>

FiBL/Bioinstitut, 2014, Institut pro ekologické zemědělství a udržitelný rozvoj krajiny. *O nás* [online]. [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://bioinstitut.cz/cz/o-nas>

FiBL/Bioinstitut, 2015, Co je ekologické zemědělství?. *Ekologické zemědělství* [online]. [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://bioinstitut.cz/cz/ekologicke-zemedelstvi>

FONER, Eric, GARRATY, A. John, 1991, Dust Bowl. *History* [online]. [cit. 2016-08-27]. Dostupné z: <http://www.history.com/topics/dust-bowl>

FREEDMAN, Paul, 2003, Spices: How the Search for Flavors Influenced Our World. *YaleGlobal Online* [online]. [cit. 2016-08-02]. Dostupné z: <http://yaleglobal.yale.edu/content/spices-how-search-flavors-influenced-our-world>

FRIEDMANN, H., McMICHAEL, P., 1989, AGRICULTURE AND THE STATE SYSTEM: The rise and decline of national agricultures. *1870 to the present. Sociologia Ruralis*. 1989, 29(2), 93-117. DOI: 10.1111/j.1467-9523.1989.tb00360.x. ISSN 0038-0199. Dostupné také z: <https://devsoc.cals.cornell.edu/sites/devsoc.cals.cornell.edu/files/shared/documents/agriculture%20and%20the%20state%20system-pdf.pdf>

FRIEDMANN, Harriet, 2004, Feeding the Empire: the Pathologies of Globalized Agriculture. *The Socialist Register* [online]. London: Merlin Press. pp. 124-143. [cit. 2015-11-05]. Dostupné z: <http://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5828/2724#.WOtORUXyhdg>

FRIEDMANN, Harriet, 2005, From Colonialism to Green Capitalism: Social Movements and Emergence of Food Regimes. *Research in Rural Sociology & Development*. 2005, 11, 227-264. DOI: 10.1016/S1057-1922(05)11009-9.

FRIEDMANN, Harriet, 2016, Food regimes and their transformation. *Food Systems Academy – Transcript* [online]. [cit. 2016-08-02]. Dostupné z: <http://www.foodsystemsacademy.org.uk/audio/harriet-freidmann.html>

FROEBEL, Folker, HEINRICHS, Jürgen, KREYE, Otto, 1982, The new international division of labour in the world economy. *The international division of labour*, Cambridge: Cambridge University Press, [cit. 2016-08-29]. ISBN: 9780521287203.

FT Lexicon, 2017, *Definition of race to the bottom* [online]. Financial Times. [cit. 2017-03-15]. Dostupné z: <http://lexicon.ft.com/Term?term=race-to-the-bottom>

GABRIEL, D. et al., 2010, Scale matters: the impact of organic farming on biodiversity at different spatial scales. *Ecology Letters*. 13. pp. 858-869. ISSN 1461-0248

GODFRAY, H. Ch. J. a spol., 2010, The future of the global food system. *Philosophical Transactions of the Royal Society B* [online]. 365: 2769-2777. [cit. 2017-03-08]. DOI:

10.1098/rstb.2010.0180.

Dostupné

z:

<http://rstb.royalsocietypublishing.org/content/royptb/365/1554/2769.full.pdf>

GOODMAN, David, 1991, Some recent tendencies in the industrial organization of the agri-food system. *Towards a new Political Economy of Agriculture*, Boulder, CO: Westview, pp. 37-64. [cit. 2017-03-25].

GOODMAN, David, REDCLIFT, Michael, 1989, *The International Farm Crisis*. London: MacMillan. [cit. 2017-01-22]. ISBN: 1349103349.

Google.cz/mapy, 2017, *Mapová data* [online]. [cit. 2017-04-08]. Dostupné z: <https://www.google.cz/maps/@45.4227294,16.5525635,5z>

GREER, Jed, SINGH, Kavaljit, 2000, Brief History of TNCs. *A Brief History of Transnational Corporations* [online]. Global Policy Forum. [cit. 2017-02-26]. Dostupné z: <https://www.globalpolicy.org/empire/47068-a-brief-history-of-transnational-corporations.html>

HALL, Andy, DORAI, Kumuda, 2010, Historical Role of Agricultural Innovation in the Post-World War II Period. *The Greening of Agriculture: Agricultural Innovation and Sustainable Growth* [online]. pp. 12-15. [cit. 2016-08-30]. Dostupné z: <https://www.oecd.org/tad/sustainable-agriculture/48268377.pdf>

HANSON, John R., 1980, Developing Country Export Statistics: 1840, 1860, 1880 and 1900. *Economic History Association* [online]. [cit. 2017-04-07]. Dostupné z: <https://eh.net/database/developing-country-export-statistics-1840-1860-1880-and-1900/>

HARMS, R., 2003, *Early Globalization and the Slave Trade* [online]. [cit. 2016-08-02]. Dostupné z: <http://yaleglobal.yale.edu/content/early-globalization-and-slave-trade>

HOBBSAWM, E. J., 1987, *The Age of Empire, 1875 – 1914*. New York: Vintage. ISBN 0679721754. Dostupné z: <https://libcom.org/files/Eric%20Hobsbawm%20-%20Age%20Of%20Empire%201875%20-%201914.pdf>

IFOAM, 2005, *Definition of Organic Agriculture* [online]. [cit. 2016-06-02]. Dostupné z: <http://www.ifoam.bio/en/organic-landmarks/definition-organic-agriculture>

IFOAM, 2012a, History of Organic Farming. *IFOAM EU: Italy* [online]. IFOAM EU Group. [cit. 2017-03-07]. Dostupné z: <http://www.ifoam-eu.org/en/italy>

IFOAM, 2012b, History of Organic Farming. *IFOAM EU: Serbia* [online]. IFOAM EU Group. [cit. 2017-03-07]. Dostupné z: <http://www.ifoam-eu.org/en/serbia>

IFOAM, 2015a, *About us* [online]. [cit. 2016-05-29]. Dostupné z: <http://www.ifoam.bio/en/about-us>

IFOAM, 2015b, *Principles of Organic Agriculture* [online]. [cit. 2016-05-29]. Dostupné z: <http://www.ifoam.bio/en/organic-landmarks/principles-organic-agriculture>

IVA-Farm, 2016, *Farm, Location & Surroundings* [online]. [cit. 2017-02-02]. Dostupné z: <http://ivafarm.weebly.com/location--surroundings.html>

KUEPPER, George, 2010, The Origins of Organic Agriculture. *A Brief Overview of the History and Philosophy of Organic Agriculture* [online]. Kerr Center for Sustainable Agriculture. [cit. 2016-06-21]. Dostupné z: <http://kerrcenter.com/wp-content/uploads/2014/08/organic-philosophy-report.pdf>

La Via Campesina, 2003, Our World Is Not For Sale. *Priority to Peoples' Food Sovereignty* [online]. [cit. 2017-03-08]. Dostupné z: <https://www.citizen.org/documents/wtooutoffood.pdf>

La Via Campesina, 2011, What is La Via Campesina?. *Organisation* [online]. [cit. 2017-03-06]. Dostupné z: <https://www.viacampesina.org/en/index.php/organisation-mainmenu-44/what-is-la-via-campesina-mainmenu-45>

La Via Campesina, 2014, Coming Soon: „The Jakarta Call“ on your screen on April 17. *Our Conferences* [online]. [cit. 2017-03-06]. Dostupné z: <https://www.viacampesina.org/en/index.php/our-conferences-mainmenu-28/6-jakarta-2013/1583-coming-soon-on-your-screen-on-april-17-a-new-via-campesina-documentary-the-jakarta-call>

Laperegina, 2015, *Home* [online]. Laperegina bio agriturismo. [cit. 2017-01-31]. Dostupné z: <http://www.laperegina.com/en/>

Laperegina, 2015a, *Our farm* [online]. Laperegina bio agriturismo. [cit. 2017-02-13].
Dostupné z: <http://www.laperegina.com/en/our-farm/>

Le HERON, Richard, ROCHE, Michael, 1995. *A 'Fresh' place in food's space*. *Area* 27(1): 23–33. [cit. 2017-03-03].

Le HERON, Richard, ROCHE, Michael, 1996. *Globalisation, sustainability and apple orcharding*, Hawkes Bay, New Zealand. *Economic Geography* 72: 376–397. [cit. 2017-03-03].

MÄDER, P. et al., 2002, Soil fertility and biodiversity in organic farming. *Science* [online]. 296(5573): 1694-7. [cit. 2016-05-30]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/11333301_Soil_Fertility_and_Biodiversity_in_Organic_Farming_Science

MAGDOFF, Fred, 2007, Ecological agriculture: Principles, practices, and constraints. *Renewable Agriculture and Food Systems* [online]. 22(02), 109. [cit. 2016-05-30]. DOI: 10.1017/S1742170507001846. ISSN 1742-1705. Dostupné z: http://www.journals.cambridge.org/abstract_S1742170507001846

MANLAY, J. Raphaël, FELLER, Christian, SWIFT M. J., 2006, Historical evolution of soil organic matter concepts and their relationships with the fertility and sustainability of cropping systems. *Agriculture, Ecosystems & Environment* [online]. [cit. 2017-02-21]. doi:10.1016/j.agee.2006.07.011. Dostupné z: http://kt.ijs.si/marko_debeljak/Lectures/ARHIV/EKOLOGIJA/Seminar/Readings_2006-07/1_soil_humus.pdf

MASLAC, Tatjana, 2009, Organic Agriculture in Serbia. *GAIN Report* [online]. USDA: Belgrade. [cit. 2017-02-13]. Dostupné z: https://gain.fas.usda.gov/Recent%20GAIN%20Publications/Organic%20Agriculture%20in%20Serbia_Belgrade_Serbia_6-8-2009.pdf

McCONNELL, Douglas John a kol., 2003, *The Forest Farms of Kandy: And Other Gardens of Complete Design* [online]. Ashgate. [cit. 2016-06-23]. ISBN: 0754609588, 9780754609582, Dostupné z: <https://books.google.co.uk/books?id=mEZBDgAAQBAJ&pg=PT17&dq=the+forest+farm>

s+of+kandy+and+other+gardens+of+complete+design&hl=cs&source=gbs_selected_page
s&cad=2#v=onepage&q=the%20forest%20farms%20of%20kandy%20and%20other%20g
ardens%20of%20complete%20design&f=false

McMICHAEL, Phillip, 2004, *Globalization and the Agrarian World* [online]. [cit. 2015-11-05]. Dostupné z: <https://devsoc.cals.cornell.edu/sites/devsoc.cals.cornell.edu/files/shared/documents/G-and-the-agarian-world-final-pdf.pdf>

McMICHAEL, Phillip, 2009, A food regime genealogy. *Journal of Peasant Studies* [online]. 2009, 36(1), 139-169 [cit. 2016-02-09]. DOI: 10.1080/03066150902820354. ISSN 0306-6150. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03066150902820354>

McMICHAEL, Phillip, 2013, Historicizing the agrarian question. *Sociologia Urbane e Rurale* [online]. 102: 14-33. [cit. 2017-03-06]. DOI: 10.3280/SUR2013-102002. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/272870395_Historicizing_the_Agrarian_Question

McMICHAEL, Phillip, 2016, Commentary: Food regime for thought, *The Journal of Peasant Studies* [online]. 43:3, 648-670, DOI: 10.1080/03066150.2016.1143816. [cit. 2016-08-30]. Dostupné z: http://www.iss.nl/fileadmin/ASSETS/iss/Research_and_projects/Research_networks/ICAS/56-ICAS_CP_McMichael.pdf

MILLSTONE, E., LANG, T., 2008a, Mechanization. *The atlas of food: who eats what, where, and why*. 2nd. London: Earthscan. ISBN 978-1-84407-499-0

MILLSTONE, E., LANG, T., 2008b, Increasing Mechanization: Number of tractors worldwide 1948-2002. *The atlas of food: who eats what, where, and why*. 2nd. London: Earthscan. ISBN 978-1-84407-499-0

NAGDY, Mohamed, ROSER, Max, 2016, International trade, *Our World in Data* [online]. [cit. 2016-08-27]. Dostupné z: <https://ourworldindata.org/international-trade/>

- NOAA, 2014, What is a dead zone?. *National Ocean Service: Ocean facts* [online]. [cit. 2016-05-30]. Dostupné z: <http://oceanservice.noaa.gov/facts/deadzone.html>
- NOVÁČEK, Pavel, 2011, Zajištění potravin, výživa. *Udržitelný rozvoj*, pp. 90-91. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN: 978-80-244-2795-9.
- OECD, 2013, Cairns Group. *Glossary of statistical terms* [online]. [cit. 2017-03-15]. Dostupné z: <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=5004>
- OLIVIER, Jane, 2012, Dumpster diving. *ECONOMY OF WASTE: Dumpster diving increases food price inflation* [online]. [cit. 2017-04-07]. Dostupné z: <http://www.themindfulword.org/2012/dumpster-diving-food-price-inflation/>
- OPC, 2016, Share of areas under organic production. *Organic production in Serbia* [online]. Chamber of Commerce and Industry in Serbia. [cit. 2017-02-13]. Dostupné z: <http://www.pks.rs/SADRZAJ/Files/OPC%20Brosura%20ENG.pdf>
- PAULL, J., 2006, The Farm as Organism: The Foundational Idea of Organic Agriculture. *Journal of Bio-Dynamics* [online]. Tasmania: University of Tasmania, pp. 14-18. [cit. 2016-05-31]. Dostupné z: <http://orgprints.org/10138/1/10138.pdf>
- Peg Leg Films, 2014, About the film. *Just Eat It: A Food Waste Story* [online]. [cit. 2017-03-06]. Dostupné z: <http://www.foodwastemovie.com/about/>
- PRO-BIO LIGA, 2010, Jak začít s ekologickým hospodařením. *Ekologické zemědělství a biopotraviny: Otázky a odpovědi pro ekoporadny* [online]. Praha. [cit. 2017-03-06]. ISBN: 978-80-904223-2-2. Dostupné z: http://biospotrebitel.cz/wp-content/uploads/2012/06/Bro%C5%BEura_Ot%C3%A1zky-a-odpov%C4%Bdi-pro-ekoporadny.pdf
- SARE, 2012, What is a Cover Crop?. *Cover Crops* [online]. [cit. 2016-05-31]. Dostupné z: <http://www.sare.org/Learning-Center/Topic-Rooms/Cover-Crops>
- Serbia Organica, 2017, O nama. *Serbia Organica* [online]. [cit. 2017-03-06]. Dostupné z: <http://www.serbiaorganica.info/o-nama/serbia-organica/>
- SHAPOURI, Shahla, ROSEN, Stacey, 2004, Fifty Years of U.S. Food Aid and Its Role in Reducing World Hunger. *Economic Research Center/USDA* [online]. [cit. 2016-08-29].

Dostupné z: <http://www.ers.usda.gov/amber-waves/2004-september/fifty-years-of-us-food-aid-and-its-role-in-reducing-world-hunger.aspx#.V8QMzVuLRdg>

SHIVA, Vandana, 2012, Myths about industrial agriculture. *Aljazeera* [online]. [cit. 2017-03-15]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/09/2012998389284146.html>

SHIVA, Vandana, PANDE, Poonam, SINGH, Jitendra, 2004, Principles of Organic Farming. *Principles of Organic Farming: Renewing the Earth's Harvest* [online]. New Delhi: Navdanya. p. 44-45. [cit. 2016-06-23]. Dostupné z: http://www.navdanya.org/attachments/Organic_Farming3.pdf

Sustainable food, 2011, Environmental Benefits of Organic Food Production. *Organic food* [online]. [cit. 2016-06-17]. Dostupné z: <http://www.eostreorganics.co.uk/environmental-benefits-of-organic-food-production.html>

The Editors of Encyclopædia Britannica, 2016a, *Spice trade* [online]. Encyclopædia Britannica inc. [cit. 2016-08-02]. Dostupné z: <http://www.britannica.com/topic/spice-trade>

The Editors of Encyclopædia Britannica, 2016b, Crop rotation. *Agriculture* [online]. Encyclopædia Britannica inc. [cit. 2016-05-31]. Dostupné z: <http://www.britannica.com/topic/crop-rotation>

The Organics Institute, 2016, *History of the Organic Movement* [online]. [cit. 2016-08-29]. Dostupné z: <http://theorganicsinstitute.com/organic/history-of-the-organic-movement/>

TIRADO, R., 2015, *Ecological Farming: The seven principles of a food system that has people at its heart* [online]. Amsterdam: GreenPeace International. [cit. 2016-05-31]. Dostupné z: <http://www.greenpeace.org/international/Global/international/publications/agriculture/2015/Food%20and%20Farming%20Vision.pdf>

TURNER, Michael, 2004, Agriculture 1860 – 1914. *The Cambridge Economic History of Modern Britain* [online]. vol. 2, pp. 133-160. [cit. 2016-08-28]. DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/CHOL9780521820370.007>, Dostupné z: <http://universitypublishingonline.org/cambridge/histories/chapter.jsf?bid=CBO9781139054539&cid=CBO9781139054539A010>

TÜV Rheinland, 2017, Certification: Proof of Quality for Your Products. *Certification* [online]. [cit. 2017-03-07]. Dostupné z: http://www.tuv.com/en/corporate/business_customers/product_testing_3/our_services_1/certification_3/certification.html

UCS, 2016, Industrial agriculture. *Food & Agriculture* [online]. [cit. 2016-06-23]. Dostupné z: <http://www.ucsusa.org/our-work/food-agriculture/our-failing-food-system/industrial-agriculture#.V0r0XzWLRdg>

UN DESA, 2015, *World population projected to reach 9.7 billion by 2050* [online]. New York. [cit. 2017-04-07]. Dostupné z: <http://www.un.org/en/development/desa/news/population/2015-report.html>

UNCTAD, 2011, Sustainable agriculture and food security in LDCs. *Least developed countries series* [online]. n. 20/C [cit. 2017-04-07]. Dostupné z: http://unctad.org/en/Docs/presspb20116_en.pdf

UNDP, 2015, Data. *Human Development Reports* [online]. [cit. 2017-02-22]. Dostupné z: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>

USDA, 2000, *Share of workforce employed in agriculture* [online]. Economic Research Service. [cit. 2017-04-07]. Dostupné z: http://www.ers.usda.gov/media/259572/eib3_1_.pdf

VERACINI, Lorenzo, 2011, *Introducing settler colonial studies* [online]. pp. 1-12. [cit. 2016-08-28]. DOI: 10.1080/2201473X.2011.10648799, Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/2201473X.2011.10648799>

VONDRÁŠKOVÁ, Šárka, 2006, Ekologické zemědělství ve státech Evropské unie – Italy. *Vývojové trendy ekologického zemědělství* [online]. ÚZPI: Praha. [cit. 2017-02-09]. Dostupné z: <http://www.asz.cz/filemanager/files/file.php?file=5581>

WALLACH, Lori, WOODALL, Patrick, 2004, *Whose Trade Organization?*, New York and London Press: The New Press. p. 215. [cit. 2017-03-14]. ISBN: 978-1-56584-841-2.

WHES, 2016, Number of hungry people in the world. *2016 World hunger and poverty facts and statistics* [online]. Washington: Hunger Notes. [cit. 2017-04-07]. Dostupné z:

<http://www.worldhunger.org/2015-world-hunger-and-poverty-facts-and-statistics/#hunger-number>

WINDERS, Bill, 2009, Shifting Agricultural Coalitions: Sliding Back toward the Free Market, 1945-1975. *The Politics of Food Supply: US Agricultural Policy in the World Economy*. New Haven: Yale University Press. pp. 77-104. [cit. 2016-12-14].

WTO, 2017a, What is dumping?. *Technical Information on anti-dumping* [online]. [cit. 2017-03-03]. Dostupné z: https://www.wto.org/english/tratop_e/adp_e/adp_info_e.htm

WTO, 2017b, The Uruguay Round. *Understanding the WTO: Basics* [online]. [cit. 2017-03-14]. Dostupné z: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact5_e.htm

WTO, 2017c, *The Doha Round* [online]. [cit. 2017-03-14]. Dostupné z: https://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/dda_e.htm

WOOOF International, 2007a, *Welcome to WOOOF* [online]. [cit. 2017-02-22]. Dostupné z: <http://woofinternational.org/>

WOOOF International, 2007b, What does WOOOF stand for?. *FAQ* [online]. [cit. 2017-02-22]. Dostupné z: <http://woofinternational.org/faq/>

Zachraň jídlo, 2017a, *Náš tým* [online]. [cit. 2017-02-21]. Dostupné z: <http://zachranjidlo.cz/nas-tym/>

Zachraň jídlo, 2017b, *Historie* [online]. [cit. 2017-02-21]. Dostupné z: <http://zachranjidlo.cz/historie/>

Zachraň jídlo, 2017c, *Paběrkování* [online]. [cit. 2017-02-21]. Dostupné z: <http://zachranjidlo.cz/paberkovani/>

Zeleninové bedýnky, 2013, *O projektu* [online]. [cit. 2017-02-21]. Dostupné z: <http://www.zeleninovebedynky.cz/>

Příloha č. 1 - Fotodokumentace

Obrázek 1: Chov ovcí ve výběhu v ořechovém sadu, farma v Itálii (fotoarchiv autorky)

Obrázek 2: Obdělávané poličko, příprava na setbu lesního ovoce, farma v Itálii (fotoarchiv autorky)

Obrázek 3: Pole pro pěstování zeleniny, farma v Srbsku (fotoarchiv autorky)

Obrázek 4: Pole pro pěstování různých druhů salátů, na obrázku pakčoi, farma v Srbsku (fotoarchiv autorky)

Obrázek 5: Organické oddělení tržišť v Bělehradu (Srbsko), nachází se na okraji velkého městského trhu, který je k vidění na následujícím obrázku (fotoarchiv autorky)

Obrázek 6: Tržišťe pro konvenční zemědělce v Bělehradu, mnohonásobně větší než organická část (Srbsko) (fotoarchiv autorky)

Příloha č. 2 - Otázky z rozhovorů s farmáři

- 1) Co Vás vedlo k zahájení ekologického zemědělství?
- 2) Máte certifikát – proč ano/ne?
- 3) Z jakého důvodu?
- 4) Je pro Vás certifikát důležitý? Proč?
- 5) Jste soběstačná farma?
- 6) Prodáváte své produkty i dále nebo jsou pěstovány pouze pro vlastní spotřebu?
- 7) Jak probíhá případně prodej produktů?
- 8) Jak rozsáhlá je Vaše distribuční síť?
- 9) Co prodej vyžaduje?
- 10) Jakým problémům musíte čelit v ekologické produkci?
- 11) Co Vás v tomto sektoru nejvíce trápí?
- 12) Přijímáte dobrovolníky? Proč?
- 13) Máte zkušenosti také s konvenčním zemědělstvím?
- 14) Jaká je situace v sektoru zemědělství v Itálii/v Srbsku?